

BAGATELLENES TYRANNI -

SAMHANDLINGSSTRUKTUREN I ET NORSK FENGSEL

av Ragnar Kristoffersen

Utgitt som API publikasjon
under veiledning av Aslaug
Hetle ved Arbeidspsykologisk
Institutt, april 1986.

Levert som hovedoppgave
ved Institutt for Sosial-
antropologi, Universitetet
i Oslo, våren 1986.

FORORD

Det moralske motivet for denne avhandlingen er et ønske om å bidra til en økt forståelse for de frustrasjoner samfunnet påfører betjenter og innsatte i et norsk fengsel ved å tvinge dem til å omgås på betingelser som ingen av dem har bestemt.

Mange mennesker har på en eller annen måte betydd noe for at dette produktet har blitt til, men først og fremst kan jeg takke de mange ansatte og innsatte som, uten å vite det selv, har betydd mye for min forståelse av fengslet.

Å vandre i fengslets korridorer sammen med betjenter og innsatte har vært en nødvendig, men tildels hard skole å gå for å lære fengslet å kjenne. Men livets skole er som kjent den hardeste, og tankene går uvilkårlig til enkelte fangeskjebner jeg har møtt, ressurssvake enkeltpersoner hardt prøvet av livets skole både i og utenfor fengslet. Denne avhandlingen er spesielt tilegnet dem.

Noen personer må likevel nevnes for hjelp og støtte under arbeidet med denne avhandlingen.

Aslaug Hettle ved Arbeidspsykologisk Institutt har fungert som veileder under skrivefasen. I tillegg til at hun har gitt meg både innholdsmessige og formelle kommentarer, er jeg ikke minst takknemlig for at hun har vist en oppriktig interesse for stoffet gjennom til tider timelange samtaler over et ikke ubetydelig antall kaffekopper og sigaretter. Alf Østvik, Øivind Fuglerud og min bror, Lasse Holm, har velvillig lest gjennom og kommentert deler av manuset. Inge Gjellesvik har hjulpet meg med fotografiene, og Sjur Bræin har lest korrektur og bidratt med enkelte spåklige forbedringer.

En varm tanke går også til Lise Grønvold, som uforskyldt har blitt delaktig i undertegnedes tidvise frustrasjoner under arbeidet med denne avhandlingen.

Et par ord om undertegnedes litt schizofrene forhold til kriminalomsorgsterminologi, bør nevnes her og nå.

Valg av terminologi er ikke helt verdinøytralt i forhold til den virkeligheten man forsøker å beskrive. I moderne kriminalomsorgsterminologi heter det nå "innsatt" i stedet for "fange" og "betjent" i stedet for "fangevokter". Likeledes heter det nå "innsettelse i enerom" i stedet for "isolering". Moderne kriminalomsorgsterminologi gir ofte assosiasjoner som ikke alltid er mest dekkende for den virksomheten som termene beskriver. Som leseren sikkert vil merke, veksler jeg i bruk av kriminalomsorgsterminologi, men mine grunner for dette er stilistiske og ikke ideologiske. Stort sett er jeg tilhenger av å kalle en spade for en spade, men moderne kriminalomsorgsterminologi er i dag så etablert at det er vanskelig å komme utenom den.

Oslo, mars, 1986.

R.K.

INNHOOLD

1	INNLEDNING	side
1.1.	Utgangspunktet	7
1.2.	Metoden og bakgrunnen for avhandlingen	8
1.3.	Analyseperspektivet	16
2	FENGSELET I DAG - OG LITT FENGSELSHISTORIE	
2.1.	Administrasjon og tjenestemenn	22
2.2.	Fengselsundervisningen	25
2.3.	Fellesskapsaktivitetene	26
2.4.	Belegget	27
2.5.	De to avdelingene	28
2.6.	Fra celleisolasjon til fellesskap	37
2.7.	En vanlig dag i fengslet	44
2.8.	Fangen mottas	49
3	ISOLASJONSBEGREPET OG DEN INTERNE ISOLASJONSPRAKSISEN	
3.1.	Isolasjonsformene	50
3.2.	Celleisolasjon som et kulturelt reifisert faktum	65
4	MELLOM BARKEN OG VEDEN	
4.1.	Litt om stillingsstrukturen	68
4.2.	Avdelingsbetjenten; vokter, brikolør og visergutt for bagateller	74
5	KONTROLL, RESPEKT OG BEHANDLING, TRE ASPEKTER VED TJENESTEMANNNSROLLEN	
5.1.	Kontroll vs. respekt, et dilemma	86
5.2.	Spøkefulle relasjoner, ikke bare spøk	100
5.3.	Tjenestemannen og det generelle behandlingsbegrepet	105

6	LEGITIMITETSPROBLEMET, OM MAKT OG LEGITIMITET I TJENESTEMANNNSROLLEN	
6.1.	Makt og kulturell legitimitet, en begrepsavklaring	110
6.2.	Legitimitetsproblemet	120
7	BAGATELLENES TYRANNI	142
8	IDENTITETSTAPET, FANGERELASJONENE OG TRIVIALITETSFORSVARET, EN UTDYPING	158
9	ETTERORD	172
APPENDIKS I - TABELLER:		
TABELL I.	ANTALL ANBRINGELSER I SIKKERHETSCELLE OG PÅ SIKKERHETSSENG VED OSLO KRETS- FENGSEL, 1965 - 1982.	177
TABELL II.	ENEROMSINNSETTELSER OG FRIHETS- BERØVELSE, TO REFSELSEFORMER VED OSLO KRETSEFENGSEL, 1965 - 1982	178
TABELL III.	PERMISJONER OG BRUDD PÅ PERMISJONS- VILKÅR VED OSLO KRETSEFENGSEL, 1965 - 1979.	179
APPENDIKS II:		
	DAGSORDEN VED OSLO KRETSEFENGSEL AVD. A	180
APPENDIKS III:		
	ALMINNELIG TJENESTEINSTRUKS FOR TJENESTEMENNENE	181
APPENDIKS IV:		
	TJENESTETURNUSEN FOR TJENESTEMENNENE VED AVD. A	188
APPENDIKS V:		
	DAGPENGESATSER FOR INNSATTE, 1984	189
	LITTERATURLISTE	190

1 INNLEDNING

1.1. Utgangspunktet

Mitt første møte ved Oslo Kretsfengsel skjedde sommeren 1977 da jeg arbeidet som ekstrabetjent ved fengslets avdeling B. Dette møtet var for meg det man i sosialantropologien gjerne kaller et kultursjokk, og jeg har grunn til å tro at mange, både ansatte og innsatte, opplever det samme når de for første gang setter sine ben innenfor fengslet i Åkebergveien 11. Alle de ukjente, alvorlige ansiktene, den lange, ensformige korridoren fra fengslets sentral, de store, åpne fløyene med de mange cellene, smellingen med celledørene, raslingen med de tunge nøkkelknippene og det merkelige ekkoet i gangene, alt dette og mer til gir et uforglemmelig førsteinntrykk som hensetter den nyankomne i en lettere tilstand av sinnsforvirring, som de fleste trenger litt tid på å komme over.

Kultursjokket oppstår nettopp i forholdet mellom det umiddelbart fremmedaktige ved fengslets sosiale liv i forhold til sosiale og personlige verdier vi normalt tar for gitt. Verdier som personlig frihet og selvstendighet må brutalt vike for fengslingens primære øyemed, selve frihetsberøvelsen. Denne realiteten unnslipper ingen, verken betjenter eller fanger, og begge parter må forholde seg til dette faktum fra første stund de trer inn i fengselssamfunnet fordi frihetsberøvelsen, med alle dens nødvendige og unødvendige implikasjoner, er fengslets oppgave, og bare fengslet kan lære deg noe om hva denne oppgaven innebærer, enten du er der for å gjennomføre den eller lide under den.

Etter å ha fått utdelt en uniform, et nøkkelknippe og et eksemplar av den alminnelige tjenesteinstruksen, ble jeg de første dagene gående som pikett.¹ Kort tid etter ble jeg

1. Pikettene er ikke bundet til noen bestemt tjeneste når de har vakt. De tar forefallende tjenesteoppdrag etter behov. Den alminnelige tjenesteinstruks for fengselsvesenets tjenestemenn følger vedlagt i appendiks III.

satt til å gjøre avdelingstjeneste med ansvar for en avdeling med 20 fanger, hvorav de fleste var varetektsfanger låst inne på cellene sine. Det var en lummer sommerdag, og fangene ringte stadig på klokka for å tilkalle avdelingsbetjenten. Bortimot uvitende om hva jeg kunne gjøre for dem, opplevde jeg for første gang i mitt liv at jeg måtte avbryte samtaler med mer eller mindre fortvilte mennesker ved å låse igjen celledøra for å vie meg til andre tjenestemessige oppdrag som fengslet har pålagt avdelingsbetjenten. Bråkonfrontert med fengslets krav til tjenestemannen og fangens krav til tjenestemannen, forstod jeg plutselig at jeg hadde havnet "mellom barken og veden". Det er blant annet dette denne avhandlingen skal handle om; hvordan det er å arbeide som betjent i et norsk fengsel, og selvfølgelig, hvordan det er å sitte der.

Meningene om disse spørsmålene er selvsagt mange, og jeg har ikke noen tro på at min forståelse av disse spørsmålene vil kunne deles av alle. Det vil heller ikke nødvendigvis være noe mål på riktigheten av min forståelse. Men først er det nødvendig å si noen ord om mitt grunnlag for å mene noe om disse spørsmålene.

1.2. Metoden og bakgrunnen for avhandlingen

Denne avhandlingen bygger i all hovedsak på deltakende observasjon som ekstrabetjent ved Oslo Kretsfengsel i forskjellige perioder fra 1977 til 1984. Tjenesteperiodene har vært av forskjellig varighet, stort sett fra tre måneder til ca. et halvt år. Mesteparten av denne tjenesten har jeg utført ved Oslo Kretsfengsel avd. A, som er et halv-åpent fellesskapsfengsel med et litt annet grunnlag for kontakt mellom tjenestemennene og innsatte enn det som er tilfelle ved avd. B. De fleste av mine observasjoner fra samhandlingen mellom betjenter og fanger vil derfor være hentet fra avd. A hvis ikke annet er nevnt i teksten.

I tillegg til deltakende observasjon er det naturlig at man sammenligner ens egne observasjoner med annen relevant litteratur på området. Litteraturen om fengselsvesenet er omfattende og spenner over flere fagområder, så som jus, historie, sosiologi, kriminologi og psykologi, for å nevne de viktigste. Det ville være umulig, og dessuten hensiktsløst, å trekke fram all denne litteraturen innenfor en avhandling som denne. Det er derfor naturlig at man velger ut den litteraturen som er av betydning for ens egen argumentasjon, enten fordi man finner støtte for egne synspunkter, eller fordi man ønsker å påvise ulikhet i argumentasjon.

Mye av den fengselssosiologiske litteraturen berører dessuten amerikanske fengselsforhold og er derfor ikke umiddelbart overførbar til norske forhold.

Fengslet er et gjennomregulert samfunn, og i en fengselsanalyse kommer man heller ikke utenom det lovverk og regelverk som regulerer fengselssamfunnet, samt instruksjer, rundskriv og utredninger, som også er en del av vårt kildemateriale. Det er forøvrig mitt inntrykk at mange institusjonsanalyser har vært lite flinke til å benytte seg av slike kilder, noe som antakelig skyldes at institusjonsanalyser ofte er mer opptatt av de interne, sosiale relasjonene enn å se på de mer eksterne betingelsene som former institusjonen.

Parallellt med deltakende observasjon utgjør selvsagt ustrukturerte intervjuer og utallige, uformelle samtaler med både ansatte og innsatte, en god del av mitt erfaringsmateriale. Underveis i skrivefasen har jeg også flere ganger konsultert både ansatte og tidligere innsatte for å få reaksjoner på det jeg har skrevet. Ved siden av at det har hjulpet meg i å rette opp enkelte unøyaktigheter i stoffet, har det ikke minst gitt meg positiv bekreftelse på viktige deler av innholdet i fremstillingen. Det er likevel en forskers plikt og moralske rett å følge sin egen overbevisning der hvor reaksjoner på innholdet har kommet i konflikt med min egen overbevisning. Det fulle og hele ansvar for innholdet i avhandlingen er derfor likevel mitt, og ingen andres.

Et spørsmål av betydning for skriveproduktets endelige form,

er spørsmålet om hvilken målgruppe man ønsker å henvende seg til. Det er ikke til å unngå at fremstillingen bærer preg av å være et produkt som analytisk og begrepsmessig forsøker å tilfredsstille de krav som stilles til en samfunnsvitenskapelig embedseksamen. Det har likevel vært mitt ønske at produktet også skal kunne leses med utbytte av ansatte og innsatte, og andre uten samfunnsvitenskapelig skolering. Dette er et vanskelig kompromiss. I hvilken grad jeg har lyktes med dette kompromisset, overlater jeg til leseren å bedømme. Med enkelte beklagelige, men nødvendige, unntak (f.eks. 6.1.), har jeg forsøkt å bruke et mest mulig alment språk, og jeg har i mest mulig grad forsøkt å støtte meg til egen argumentasjon i teksten, fremfor å lesse teksten med tungt tilgjengelige, fremmedspråklige sitater, som ikke sjelden sier enkle ting på en uforståelig måte. Uhemmet bruk av sitater har dessuten en tendens til å gjøre avhandlinger skremmende voluminøse.

Nå kan det selvfølgelig reises en del innvendinger mot deltakende observasjon som metode, og den viktigste innvendingen er kanskje problemet med selektiv erindring. Man kan ikke huske alt man har opplevd, og ettersom tida går risikerer man å glemme hva folk har sagt og gjort. Jeg har forsøkt å gjengi muntlige sitater fra daglige samhandlingssituasjoner i fengslet så samvittighetsfullt og nøyaktig som mulig, med forbehold om mulig erindringssvikt. Strukturerte intervjuer har den fordelen at man kan skrive ordrett ned hva folk sier. Til gjengjeld vil en strukturert intervjusituasjon ofte oppleves som kunstig. Spørsmålene er gjerne laget på forhånd, med de begrensninger det innebærer, og svarene faller ikke som en naturlig del av en samhandlingssituasjon som begge parter har et naturlig forhold til i utgangspunktet. Det siste momentet gjør planlagte intervjuer med blokk og blyant vanskelig å forene med deltakende observasjon, med mindre man velger å legge intervjudelen til et senere tidspunkt.

Dette betyr ikke at jeg ikke har ført notater. En del av mine synspunkter støtter seg på notater skrevet ned relativt kort tid etter observasjonstidspunktet, og dette skulle

gjøre problemet med selektiv erindring trolig noe mindre. Den første tida jeg arbeidet ved fengslet førte jeg riktig nok ikke notater. Beslutningen om å skrive denne avhandlingen ble først tatt sommeren 1981. I tida før dette var jeg altså primært deltaker i fengselssamfunnet.

En mulig fordel ved å ikke definere seg som observatør i begynnelsen av et feltarbeid, er at man slipper å innta en analytisk og reservert holdning til alt som skjer i fengselssamfunnet på et tidlig stadium, med mulig fare for å fortape seg i premature, analytiske betraktninger over et sosialt felt man ennå ikke har lært å kjenne godt nok, og som senere kan være en hindring for forståelsen av feltet.

Ulempene ved å ikke definere seg som observatør er nokså opplagte: Man bruker ikke ører og øyne godt nok, og naturligvis står man i fare for å omfavne deltakerrollen på en ukritisk måte. Å delta som betjent i et fengsel vil likevel være såvidt fremmedartet for en nybegynner at en omfavnelser av betjentrollen sannsynligvis vil kreve nokså lang tid ved fengslet.

En annen innvending mot deltakende observasjon er av mer filosofisk art. Er det mulig å delta og å observere samtidig? Umiddelbart virker dette som et paradoks fordi det å ha status som deltaker innebærer relativt konstante samhandlingskrav til deltakeren, og noen vil nok mene at disse kravene ikke gir tilstrekkelig rom for uavhengig observasjon. Observatørstatusen er i vanlig forstand gjerne proporsjonal med graden av uavhengighet av det man observerer, i dette tilfelle samhandlingssystemer. Et slikt naturvitenskapelig observasjonsideal gir imidlertid en rent utvendig forståelse av samhandling. Observatøren vil se samhandlingen utenifra, og ikke innenifra, slik samhandlingspartene forstår den. Ved å delta på systemets premisser i en relativt klart definert rolle har man en rimelig garanti for at utsagn og observasjoner gjenspeiler noe vesentlig ved den samhandlingen som foregår til vanlig. Jeg har derfor bevisst, med noen få unntak, latt vær å fortelle ansatte og innsatte om mine planer om å skrive denne avhandlingen for å unngå at min status som "systemkritiker" skulle farge deres holdning til

meg og medføre at jeg ikke ble behandlet på lik linje med andre betjenter. I hvilken grad dette er forskningsetisk forsvarlig, overlater jeg til leseren å vurdere, men det har trolig gitt meg det beste utgangspunktet for å forstå betjentrollen og samhandlingen mellom innsatte og betjenter. Fengselsansatte har av og til en ikke helt ubegrunnet skepsis til "systemkritikere", en skepsis som i en del tilfelle sikkert ville medført en større tilbakeholdenhet med å gi informasjon og vurderinger til meg dersom de primært hadde oppfattet meg som kritisk observatør. Strategiske innsatte vil også lett kunne forsøke å legge økt press på en ansatt som åpent erklærer at han/hun ikke identifiserer seg med systemet. For noen innsatte vil antakelig vissheten om å være forskningsobjekt gi fornyet prestisje i en generelt depriverende soningssituasjon. Det er derfor ikke usannsynlig at enkelte ville prøve å maksimere prestisje ved å fremstille seg selv, og kanskje også andre innsatte, i et overdrevent, sympatisk lys.

En tredje innvending som gjerne blir reist mot deltakende observasjon, og som henger sammen med problemet med selektiv erindring, springer ut av et vitenskapelig idealkrav om representative observasjoner. Av og til opplever en deltakende observatør dette som et problem selv. Thomas Mathiesen sier i sin analyse av Ila Landsfengsel og sikringsanstalt at

The problem of sampling is very complicated in a study of this nature. One often feels that information with regard to the representativeness of statements and observations is lacking. However, the relevance of representativeness sometimes becomes questionable. A single observation of a crisis situation may tell much about the culture and the social structure under scrutiny, even if that particular crisis never occurs again.
(Mathiesen, 1965:237).

Representative utsagn blir heller ikke nødvendigvis sanne av å være representative, med mindre man mener at flertallet alltid har rett. Ofte vil de mer sjeldne hendelsene være av stor betydning for å forstå hva som skjer i et fengsel. Selvmord, celleknusing og anbringelse i sikkerhetscelle

skjer ikke hver dag i fengslet, men slike hendelser blir ikke mindre viktige av den grunn. Johan Galtung hevder at sjeldne hendelser er uunnværlige for en forståelse av fengslet:

.. for forståelsen av de sosiale mekanismer som virker innenfor fengselet er nettopp de mer ekstreme tilfellene uunnværlige.
(Galtung, 1959:39).

Det er som regel ikke vanskelig å kritisere samfunnsforskere for å gi "ubalanserte fremstillinger" ettersom opprettholdelsen av et analytisk perspektiv ofte gjør det nødvendig for forskeren å legge vekt på enkelte trekk ved et samfunn. Fengselssamfunnets deltakere lever dessuten i et detaljregulert samfunn, og det er lett å fortape seg i detaljer, selv for den som forsøker å danne seg et helhetlig bilde av det som skjer i et stort fengsel. Det er også utvilsomt en sammenheng mellom graden av detaljregulering av et samfunn og i hvilken utstrekning denne detaljreguleringen betinger forskjellige deltakerperspektiver på samfunnet. Noe av forklaringen på av og til forbløffende forskjeller i synet på fengslet, selv fra innsatt til innsatt, ligger trolig her.

Ikke desto mindre ville det være feilaktig å ikke tillegge detaljene og trivialitetene betydning i en fengselsanalyse, ikke bare fordi fengslet er et detaljregulert samfunn, men også fordi alle, både ansatte og innsatte, er svært opptatt av dem, og denne opptattheten trenger en forklaring. Bagatellenes tyranni i fengslet representerer etter mitt syn et sentralt og systemisk betinget samhandlingsfenomen, og fenomenet har sammenheng med flere faktorer enn de byråkratiske reguleringene. (Jfr. kap. 7).

Fengselslivets ytterpunkter, kontrasten mellom den daglige rutinens trivielle hendelser og den plutselige, uventede hendelse, er derfor trolig like vesentlige for en forståelse av fengselssamfunnet.

Nå er det imidlertid ikke likegyldig hvordan man plasserer seg selv i forhold til samhandlingssystemet fange-betjentledelse, og det å definere seg som betjent i dette systemet, medfører både fordeler og ulemper når man skal forsøke å forstå fengslet. Fordelene er nokså opplagte.

For det første spiller betjentene en nøkkelrolle i fengslet. Det er betjenten som skal

.. overvåke og kontrollere fangebefolkningen i det konkrete og i alle detaljer, det er han som må oversette fengselssystemets regler og ordrer til virkelighet, det er han som må kjempe den daglige kamp for adlydelse.
(Mathiesen, 1982:37).

I fengselsanstalter med en hovedsaklig bevoktningsmessig orientering vil betjentene være til stede i de fleste situasjoner i fengslets dagligliv. Observasjonsmuligheten skulle dermed være ganske god. Betjentens posisjon som det formidlingsmessige midtpunkt i fangenes kontakt med fengslet og fengslets kontakt med fangene, burde også gi et godt grunnlag for å danne seg et bilde av samhandlingen mellom ansatte og innsatte, hvilke konsekvenser fengslingen påfører innsatte, hvordan de forsøker å forsvare seg mot disse konsekvensene, og forholdet mellom idealer og realiteter i fengslets behandling av innsatte.

Betjenten har naturlig nok også større mulighet enn innsatte til å kontrollere de informasjonen han får med hensyn til begrunnelsene for ulike tiltak og for anstaltens behandling av innsatte generelt. Tjenestemennenes taushetsplikt overfor innsatte (jfr. § 2.53., 1. ledd i tjenesteinstruksen) og begrensningene i bevegelsesfriheten for innsatte, vil skape større problemer for innsatte som ønsker å sette seg inn i de forskjellige sidene ved fengslets behandling av innsatte. Det kan være vanskelig nok for en betjent, med den arbeidsdelingen som fins mellom tjenestemennene på de ulike nivåene i ansvarshierarkiet. En mangelfull kommunikasjon - som forøvrig er instruksfestet (!) - mellom "the decision-makers" og den vanlige betjentgruppen

når det gjelder konkrete avgjørelser på vegne av en innsatt, kan riktignok i kritiske situasjoner skape et akutt informasjonsproblem hos betjenten og medføre at kritiske situasjoner utvikler seg uheldig (jfr. s. 80 og s. 139). Men tjenestens krav gjør det stort sett nødvendig for tjenestemennene å samarbeide og bringe opplysninger om forholdene i anstalten videre til hverandre. Betjentene er derfor som regel godt orientert om begrunnelsene for ulike tiltak, og gjennom sitt kjennskap til de faktiske forholdene i fengslet vil han lett kunne gjøre seg opp en mening om berettigelsen av tiltakene.

Betjentposisjonen i fengslet gir derimot selvfølgelig ikke samme grunnlag for å sette seg inn i innholdet i de uformelle fangerelasjonene. Selv om jeg vil hevde at avstanden mellom ansatte og innsatte ikke er så stor som mange kanskje ville tro, er det klart at ansatte og innsatte har et grunnleggende behov for å holde en viss avstand til hverandre. Diskusjonen om fangerelasjonene i kapittel 8 må derfor leses med dette forbeholdet, men det er likevel mitt inntrykk at innsatte ikke sjelden forteller betjentene om aspekter ved fangerelasjonene de ikke tør gi uttrykk for i det uformelle fangefellesskapet på grunn av det interne gruppepresset i fangerelasjonene. Jeg har derfor grunn til å tro at innsatte i en del tilfelle faktisk vil være ærligere i sine beskrivelser av fangerelasjonene overfor betjenter enn overfor medinnsatte.

1.3. Analyseperspektivet

Denne avhandlingen er et forsøk på en holistisk analyse av et norsk fengsels to avdelinger. Men ingen kan skrive om alt som skjer, selv innenfor et avgrenset fengsel. Jeg har valgt å fokusere på hovedgruppen av ansatte, betjentgruppen, og innsattegruppen, som tilsammen utgjør det store flertallet av fengselssamfunnets deltakere. Det betyr at spesielle, interne problemer i de mer sosialt perifere virksomhetene i fengslet, som f.eks. helsetjenesten og sosialtjenesten, er holdt utenfor denne fremstillingen. Det er fengselsbetjentenes arbeidssituasjon og de innsattes soningssituasjon vi først og fremst ønsker å si noe om, og fengslets øvrige organisasjon blir trukket inn i analysen primært der hvor den er relevant for vårt analyseperspektiv, d.v.s. som en del av organisasjonsbetingelsene for betjentens arbeidssituasjon, for fangenes soningssituasjon og for sammenhengen mellom betjenter og innsatte.

De generelle forholdene i fengslet er selvsagt viktige betingelser for et slikt perspektiv, og det er derfor ikke til å unngå at beskrivelse av fengslet opptar en del plass i fremstillingen. Jeg har likevel forsøkt å samle de empiriske forholdene i fengslet mest mulig i ett kapittel (kap. 2). Kapittel 2 vil derfor inneholde lite nytt for ansatte ved Oslo Kretsfengsel, kanskje med unntak av avsnitt 2.6. Fengselssamfunnet er dessuten såpass spesielt at vi ikke kan forutsette at utenforstående er særlig kjent med forholdene i fengslet.

Isolasjonspraksisen er fortsatt også en viktig del av fengslets virksomhet, og jeg har derfor valgt å beskrive den mer inngående i et eget kapittel (kap. 3). Så vidt jeg vet fins det heller ingen samlet fremstilling av isolasjonsformene i norske fengsler som er tilgjengelig for folk som ønsker å sette seg inn i akkurat denne problematikken. Jeg har derfor følt at det har vært nødvendig å skrive akkurat dette kapitlet.

Jeg har valgt å gå nokså nøye inn på betjentrollen i fengslet, og det av følgende grunner.

For det første fordi jeg føler at jeg kjenner den, men mest fordi den fengselslitteraturen jeg kjenner til etter mitt syn gir en utilstrekkelig analyse av betjentrollen. Betjentrollens sårbarhet er delvis forstått (se f.eks. Galtung, 1959 eller Guntvedt og Hesselberg, 1973), men fengselsanalyser som hovedsaklig beskriver betjentene i form av konstruerte karaktertypologier (f.eks. Mathiesen, 1965), forteller etter min mening svært lite om betjentrollen. Den konkrete samhandlingen mellom betjenter og innsatte er også heller dårlig forstått på grunn av en mangelfull forståelse av betjentrollen. En grundigere analyse av betjentrollen representerer en viktig nøkkel til en forståelse av fengslet som sosial institusjon, det er tross alt betjentene som får fengslet til å rulle og gå, for å uttrykke det litt folkelig.

Ett moment er imidlertid ikke tatt med i betjentanalysen. En liten gruppe betjenter ved fengslet er kvinner, men jeg har ikke diskutert kjønnsfaktorens betydning for betjentrollen, og noen vil sikkert beklage det. En grunn til dette er at jeg føler at jeg mangler tilstrekkelig observasjonsgrunnlag for å si noe sikkert om dette. Dessuten er det vanskelig å isolere kjønnsvariabelen i samhandlingssituasjoner hvor kvinnen primært vil opptre som betjent. Jeg har likevel inntrykk av at de kvinnelige betjentenes arbeids-situasjon ikke er vesentlig forskjellig fra mennenes. Valg av tilnæringsmåte til innsatte kan nok i enkelte situasjoner være noe forskjellig fra mennenes, men repertoaret av tilnæringsmåter vil stort sett være det samme som de tilnæringsmåtene jeg beskriver for betjentrollen generelt. Det er videre mitt inntrykk at kvinnelige betjenter ofte havner i tilbaketrekkingstillinger (jfr. 4.1.), noe som trolig er en gestus fra tjenesteoppsettkontoret, og det betyr at flere av dem slipper med mye mindre omgang med innsatte. Det er også lite som tyder på at det generelt er vanskeligere å være kvinnelig betjent i et mannsfengsel enn kvinnelig betjent i et kvinnefengsel. Jeg har hørt flere kvinnelige betjenter si at de faktisk foretrekker å arbeide i manns-

fengsler fremfor i kvinnefengsler fordi de anser mannlige innsatte som lettere å ha med å gjøre.

I likhet med mye, tradisjonell fengselssosiologi er også vi opptatt av hvordan fengslingens problemer betinger innholdet i fangekulturen, og hvordan fangene forsøker å forsvare seg mot disse problemene (kap. 7 og 8). Fangekultur-analyser er imidlertid ofte mangelfulle på det kreative aspektet ved fangekulturen, hvordan fangene forsvarer seg aktivt mot fengslingens konsekvenser i daglige samhandlingssituasjoner. Mitt perspektiv er derimot nokså mikroantropologisk. Jeg forsøker å gi eksempler fra fengslets dagligliv. Galtung beskriver f.eks. fangeforsvaret, slik dette ytrer seg i fangerelasjonene, utelukkende som et normsystem bestående av 15 fangenormer som holder fangene "på plass" i form av negative normformuleringer av typen "du skal ikke monse" (sladre), "du skal ikke moralisere", o.s.v. (Galtung, 1959). Fengselssosiologi av denne typen, som stort sett nøyer seg med å beskrive fengselssamfunnet i form av roller og typologier, og som i liten grad går forholdene i fengslet nærmere inn på livet, er etter min mening nokså ufullstendig.

For Mathiesen er derimot en moralsk, sensurerende holdning hos fangene det sentrale ved fangeforsvaret, en holdning som understreker etablerte normer og påpeker at ledelsen er urettferdig. Denne "sensurismen" er de svakes forsvar og et funksjonelt alternativ til solidaritet, sier Mathiesen (Mathiesen, 1965). Mathiesen er likevel mer opptatt av å forklare hvilke faktorer som ødelegger fangesolidariteten enn å konkretisere den sensuristiske aktiviteten fordi han, slik jeg forstår han, hovedsaklig betrakter moralismen som noe som oppstår på grunn av en mangelfull fangesolidaritet og en svak forhandlingsmessig posisjon i fengslet. Vår analyse bekrefter at moralisme er en viktig del av fangeforsvaret, men i motsetning til Mathiesen oppfatter jeg den primært som et forsvar mot fangens identitetsproblem, fengslingens kardinalproblem (kap. 7 og 8). Den moralismen vi beskriver forsvarer minimale, formelle og uformelle privilegier som

rettigheter fordi rettigheter gir verdighet i en depriverende soningssituasjon. Mathiesen antyder en lignende tankegang når han sier at sensurisme også er en måte å oppreise are på. Sensurismen medfører institusjonell endring i retning av byråkratisering (formulering av klare regler), hevder Mathiesen (sst), men den moralske aktiviteten vi beskriver kommer sjelden så langt. Den når sjelden ledelsen, den opererer i fengslets korridorer og hevder minimale rettigheter innenfor det formelle og uformelle privilegieområdet, hvor reglene for de formelle privilegiene allerede er gitt, mens grensene for de uformelle privilegiene er gjenstand for oscillerende grenseforskyvninger, og ikke byråkratisering. (kap. 7 og 8).

Fengslets forhold til det omkringliggende samfunn utgjør ingen vesentlig del av vår fremstilling. Tyngdepunktet i analysen ligger på fengslet som et eget sosialt system, men den historiske og juridiske bakgrunnen for den konfliktfylte motsetningen mellom isolasjonsprinsippet og fellesskapsprinsippet, blir skissert i avsnitt 2.6. Enkelte vesentlige, latente sosiale funksjoner ved fengslingen blir også nevnt i etterordet.

Vi skal avslutte denne innledningen om noen tilleggsbetraktninger om det troverdighetsproblemet som gjerne oppstår når man som forsker formidler deltakerperspektiver fra klart, rangerte sosiale systemer som f.eks. fengsler.

I samhandlingssystemet fange-betjent-ledelse utgjør fangene og betjentene de underordnede i denne relasjonen, og på grunn av det troverdighetshierarkiet som er forbundet med rangerte, sosiale relasjoner, vil forskning som ser det fra de underordnedes side oftere bli beskyldt for partiskhet enn omvendt (Becker, 1970).

De overordnede i en rangert relasjon blir som regel oftere trodd fordi man gjerne mener at de som sitter på toppen har mer oversikt enn de som står nederst, til tross for at over-

ordnede stillinger ofte innebærer at man ikke får anledning til å observere hva som faktisk skjer på gulvplanet til daglig.

Likefullt vil ledelsen ofte ha større troverdighet enn betjentene, og betjentene vil ha større troverdighet enn fangene igjen.

Grunnen til at man gjerne fester mer lit til de ansvarlige er nettopp fordi de er - ansvarlige. Nå er det imidlertid slik at de fleste institusjoner ikke alltid virker som de skal.

Skal vi kunne avdekke svakhetene ved et system, må vi kunne lytte til de underordnede.

Fangenes mangel på troverdighet er dessuten ikke bare en funksjon av en manglende ansvarsposisjon i fengslet.

Fangenes samfunnsmessige stigma kommer i tillegg til dette, et stigma som kategorien fanger i sin helhet påføres.

Fanger er derfor i dobbelt forstand ikke troverdige.

Stigmatisering består generelt i å bli tilskrevet et dypt, diskrediterende attributt (Goffman, 1968:13). Fengslingen stempler automatisk alle fanger som "kriminelle", og det er vanskelig å være kriminell og troverdig samtidig. Denne tilskrivelsen er en fengslingens latente, sosiale funksjoner (utilsiktede virkninger) fordi den hjelper oss med å skille de kriminelle fra de lovlydige.

På denne bakgrunn vil det å gjøre seg til talerør for fangeperspektivet, lett bli oppfattet som et partisk standpunkt. Som med alle informanter, kan det selvsagt i en del tilfelle være grunn til å være skeptisk til fangenes synspunkter. Men de har i utgangspunktet like mye rett til å bli trodd som andre informanter.

Likevel vil jeg hevde at en forståelse av fangeperspektivet ikke står og faller på sannhetsverdien av fangenes informasjoner, like lite som sannhetsverdien av betjentenes infor-

masjoner er avgjørende for en formidling av betjentperspektivet. Intet sannhetskriterium kan legges til grunn for en formidling av opplevelsesverdier.

Gjennom deltakende observasjon er det derimot både mulig og riktig å forsøke å relatere opplevelsesverdiene til relevante systemfaktorer eller samhandlingsbetingelser for å se i hvilken grad disse kan legitimere forståelsen.

I stedet for å se på en strategisk løgn fra en fange bare som et uttrykk for at han er et upålitelig menneske, vil det f.eks. for en deltakende observatør være mulig å spørre seg selv om ikke løgnen kan sees på som et rimelig, rasjonelt forsvar mot konsekvenser som fengslingen påfører vedkommende. Da vil man kunne oppdage at responsen ikke behøver å springe ut av inadekvate personlighetstrekk, men at den helt eller delvis kan være systemisk betinget. Da vil det også kunne være mulig å danne seg et bilde av fangens forståelse av fengslet selv om denne ikke alltid kommer direkte til uttrykk gjennom utsagn eller atferd. Selv inadekvat atferd på individnivå vil i dette perspektivet kunne fremstå på systemnivå som, om ikke adekvat, så i hvert fall forståelig.

Troverdighetsproblemet ved formidling av deltakerperspektiver som forskeren har ervervet seg gjennom deltakende observasjon, blir derfor ofte egentlig et spørsmål om forskeren på en overbevisende måte har klart å relatere opplevelsesverdiene til systembetingelsene. Det er leserens privilegium å gjøre seg opp en mening om det.

2 FENGSLET I DAG - OG LITT FENGSELSHISTORIE

Følgende fremstilling er gjort så kortfattet som overhodet mulig, og er primært ment som en empirisk beskrivelse av forholdene ved Oslo Kretsfengsel. Hensikten er å gi leseren en forståelse av de rammebetingelser som disse forholdene setter for fengselssamfunnets deltakere. Ved å samle empiriske og historiske forhold i ett kapittel, vil leseren innledningsvis få et overblikk over feltet, samtidig som leseren kan bla tilbake til de enkelte avsnittene i dette kapitlet dersom han/hun trenger det underveis i lesningen.

Hvor annet ikke er oppgitt, vil Fængselsstyrets årbøker fra 1975 og senere år være kilden for tall som gjengis.

2.1. Administrasjon og tjenestemenn

Fængselsvesnets øverste administrative ledelse er Kriminalomsorgsavdelingen i Justisdepartementet. Kriminalomsorgsavdelingen, det tidligere Fængselsstyret, er øverste ankeinstans for alle landets innsatte.

Oslo Kretsfængsels daglige administrasjon er hovedsaklig samlet ved fængslets avdeling B i Åkebergveien 11. Øverste administrative organ er anstaltsrådet, som behandler de viktigste sakene som angår innsattes soningsforhold, som permisjoner, overføring til andre anstalter eller behandlingshjem, frigang o.l.. Rådet er et rådgivende organ for direktøren, og det ledes til vanlig av en underdirektør. Rådet består ellers av inspektørene ved avd. A og B, sosialsekretærene, overlegen ved Fængselssykehuset og en representant for tjenestemennene. Rådet møter vanligvis en gang i uka. Mange saker som rådet behandler går videre til Kriminalomsorgsavdelingen med innstilling fra direktøren. Direktørens innstilling vil stort sett bli lagt til grunn for vedtak i Kriminalomsorgsavdelingen, men Justisdepartementet har

selvfølgelig myndighet til å omgjøre direktørens innstilling hvis det mener at direktørens innstilling bygger på feilaktige forutsetninger.

De ansatte i sikkerhetstjenesten utgjør den desidert største gruppen ansatte. I 1979 var det 151 fengselsbetjenter og nattevakter ved Oslo Kretsfengsel, og en god del av disse er ekstrabetjenter uten fengselsskoleutdannelse. En liten gruppe av betjentene er kvinner. I 1980 hadde fengslet 20 kvinnelige betjenter, men tallet vil trolig øke etter hvert som fengselsskolen utdanner flere kvinnelige betjenter. Fengselsbetjentenes nærmeste overordnede er førstebetjentene og inspektørene. I 1979 var det 31 førstebetjenter og inspektører ved Oslo Kretsfengsel. Til vanlig er det 4 inspektører ved fengslet. Det betyr at i 1979 var det trolig 27 førstebetjenter og 4 inspektører tilsammen. Direktøren er øverste ansvarlige leder for sikkerhetstjenesten i fengslet. Tilsettingsrådet, bestående av direktør, underdirektør, inspektør og to medlemmer av Norsk Fengselstjenestemannsforbund, har avgjørelsesmyndighet ved ansettelse av betjenter og førstebetjenter. Kandidater til inspektørstillingene innstilles til Justisdepartementet for avgjørelse. Ekstrabetjentene blir derimot ansatt av inspektør etter behov og på kortvarige engasjementskontrakter som fornyes etter hvert som de løper ut.

Ved siden av sikkerhetstjenesten fins det også en helseavdeling og en sosialavdeling ved fengslets to avdelinger (avd. A og B). På bestemte dager kan innsatte melde seg på til samtale med personalet på helse- og sosialavdelingene og legge fram problemer som hører inn under disse avdelingenes arbeidsområde. Avd. A og avd. B har tre sosialarbeidere hver. Sosialarbeiderne hjelper de innsatte med forskjellige søknader om permisjoner, overføring til kuranstalt og prøveløslatelse. Med seks sosialarbeidere på et belastet klientell på over 400 innsatte vil arbeidsmengden sette grenser for de tjenester sosialarbeiderne kan yte. Gjennomstrømmingen i belegget skaper også problemer. Nyinnsettelse og løslatelse

skjer hver eneste dag og endrer klientsammensetningen hele tida.

På helseavdelingen er det alltid sykepleiere til stede, og på enkelte dager er det også lege der. Helse- og sosialarbeiderne er alle ansatt av fengslet, så Justisdepartementet står også som øverste ansvarlige leder for denne virksomheten ved fengslet. Fengslet har også et eget sykehus inne på fengselsområdet, med plass til 24 innsatte. De bygningsmessige forholdene ved Fengselssykehuset har flere mangler som sykehus, noe som blant annet har blitt påpekt av Arbeidstilsynet (se f.eks. Arbeiderbladet, 13.02.85). For å sikre en faglig forsvarlig helsetjeneste i fengselsvesenet, har flere, deriblant KROM (Norsk Forening for Kriminalreform) og SON (Straffedes Organisasjon i Norge), krevd at fengselshelsetjenesten overføres til Sosialdepartementet. (Se f.eks. "Helsetjenesten ut av fengslene", Arbeiderbladet, 14.11.83).

Det virker også en prest ved fengslet. Presten holder gudstjenester og tar imot innsatte som ønsker en personlig samtale.

Fengslets driftsavdeling tar seg av arbeidet med å sysselsette fangene under anstaltsoppholdet. Driftsavdelingen driver forskjellige verksteder under ledelse av verksbetjenter. Verkstedene produserer trevarer, lamper, sko og smijernsprodukter for salg på det åpne markedet. Verkstedene drives med andre ord forretningsmessig, men ifølge Fengselsstyrets årbøker har driftsavdelingen enkelte år hatt problemer med å få overskudd av virksomheten. Inntektene av verksteddriften tilfaller fengslet, mens fangene som arbeider på verkstedene får utbetalt dagpenger etter fastsatte dagpengesatser, for 1984 kr. 25,40 pr. dag. (Jfr. appendiks V).

Fangene får også arbeid i vaskeriet og på kjøkkenet, og enkelte gjør gårdsarbeid eller tar seg av renholdet av fengslet. Alle underavdelingene ved fengslet har også ganggutter. Gangguttene er tillitsfanger med ansvar for renhold og matutdeling i sine avdelinger. Noen få får også arbeid som fritidslederassistenter, bibliotekarer og radiomedarbeidere i fengslets

interne radiomagasiner. Ved avd. A fins det også en arbeidsstue, et arbeidsterapiverksted som driver med forskjellig typer håndarbeid. Innsatte som ikke kan få arbeid eller som venter på å bli arbeidsplassert, kan få celloarbeid. Arbeidet består i et enkelt, monotont monteringsarbeid som utføres på cella og som lønnes etter en enhetspris. Celloarbeid er upopulært, og antallet som driver med dette er lavt. I avsnitt 2.5. som beskriver fengslets to avdelinger, blir det oppgitt tall for arbeidsdriftens omfang under hver avdeling. Celloarbeid er ikke medregnet, ettersom vi ikke betrakter celloarbeid som arbeidsplassering.

Arbeidsdriften er altså utelukkende opptatt av å skaffe innsatte noe å gjøre under anstaltsoppholdet. Arbeidet som utføres gir ingen godskrevet praksis eller kompetanse etter løslatelse. For dagpengene kan innsatte handle i fengslets kantine ekstra pålegg, tobakk, kaffe, egg, sjokolade og andre kioskvarer en gang i uka for inntil 100 kroner. Ikke-arbeidsplasserte mottar stønad, for 1984 15 kroner pr. virkedag. Disse vil ha et mindre beløp enn arbeidsplasserte til rådighet. Mange uforskyldt arbeidsledige opplever dette som urettferdig ettersom det er fengslets oppgave å skaffe disse arbeid.

2.2. Fengselsundervisningen

Fengselsundervisningen tar seg av undervisningstilbudet til de innsatte ved Oslo Kretsfengsel. Undervisningen drives av Grønland voksenopplæringscenter under Oslo skolestyre og foregår i fengslets lokaler. Det undervises i ungdomsskole, yrkesskole og videregående skole, og skolen har 54 elevplasser totalt. Yrkesskolen har 18 elevplasser ved avd. A og ingen ved avd. B. Det er 18 plasser i ungdomsskole/videregående ved avd. A og like mange ved avd. B. Søknadsmengden, d.v.s. antallet innsatte som søker seg til skolen, står ikke i forhold til kapasiteten. Dette gjelder særlig søknadene om å få komme inn på yrkesskolen. I 1983 stod 40 innsatte på venteliste for å komme inn på yrkesskolen. Skolen har og-

så et lite, pedagogisk ettervernstilbud for innsatte som har påbegynt utdanning i fengslet. Ettervernsskolen i Gøteborggt. 8 i Oslo har en ungdomsskoleklasse og en yrkesskoleklasse med ca. 6 elever i hver. (Alle tallene i dette avsnittet er oppgitt av undervisningsinspektør Mesna ved Grønland Voksenopp-læringscenter.)

2.3. Felleskapsaktivitetene

Det er viktig å være klar over at fellesskap ikke er en rettighet som den innsatte har krav på. Fellesskap blir betraktet som en begunstigelse som fangen kan miste hvis han er skyld i misforhold eller regelbrudd under soningen eller fordi anstalten av andre grunner mener at han er uskikket til fangefellesskap. Vi skal komme tilbake til dette, men først er det nødvendig å si noen ord om fengselsvesenets bruk av ordet "fellesskap". Fellesskapsbegrepet dekker alle de organiserte og uorganiserte virksomheter hvor innsatte har samkvem med hverandre. Fritidsaktiviteter, ledet av fritidsleder, arbeid og skolegang er eksempler på organisert fellesskap hvor samværet har en relativt klar formålsmessig begrunnelse. Den generelle termen "fellesskapsfengsel" viser derimot først og fremst til det forhold at de innsatte kan ha uorganisert fellesskap i avdelingene, hvor de kan bestemme innholdet i samværet selv innenfor de grenser som reglementet og lokalitetene setter. Som det vil fremgå av den nærmere beskrivelsen av avd. A og avd. B (avsn. 2.5.), vil man se at bare avdeling A fortjener betegnelsen fellesskapsfengsel fordi de bygningsmessige forholdene her tillater at fangene kan ha fellesskap i avdelingene etter arbeidstida.

Fengslet har ellers to fritidsledere som etter beste evne forsøker å arrangere fritidsaktiviteter for de innsatte. Det arrangeres sjakk, bridge-kvelder, fotballturneringer o.l. innenfor de grenser som bemanningssituasjonen og tilgangen på egnede lokaler til enhver tid setter. Avd. A og avd. B har også spillotek med biljardbord og andre spill som fangene kan bruke i puljer, men denne muligheten bortfaller ofte på

grunn av mangelen på betjenter til å overvåke aktiviteten. Det fins også treningsrom som fangene kan benytte til vekt-trening til bestemt tider. Inne på fengselsområdet fins det også en liten inngjerdet volley- og minigolfbane for de innsatte ved avd. B, men betjentmangelen gjør at disse blir lite brukt.

Det er ikke bare de bygningsmessige forholdene, særlig ved avd. B, og bemanningssituasjonen som er et hinder for fellesskapsaktivitetene i fengslet. Fengslet har problemer med å skaffe arbeid til alle som ønsker det. En del innsatte er også utelukket fra fellesskap i enhver form på grunn av juridiske restriksjoner, og andre igjen har helt eller delvis mistet retten til fellesskap. Dette blir utførlig forklart i kap. 3. Det foregår imidlertid ominnredningsarbeider i den ene av fløyene ved avd. B, og dette vil bedre mulighetene for fritidsaktiviteter ved denne avdelingen.

2.4. Belegget

Oslo Kretsfengsel er landets største fengsel med sine omtrent 400 innsatte. Fengslet tar bare imot mannlige fanger. Etter reglementet skal fengslet bare motta fanger med dommer på inntil 18 måneder, unntaksvis lenger. Fanger med lengre dommer blir normalt overført til et landsfengsel, men det kan ta tid på grunn av plassproblemene i norske fengsler. Det er derfor ikke uvanlig med domsinnsatte med relativt lange dommer i Oslo Kretsfengsel. Fengslet har mange varetektsinnsatte. Noen av disse løslates relativt raskt, men varetektsfanger sitter som regel lenge, ofte i måneder, ikke sjelden over et år. Beleggets størrelse og sammensetning varierer, men på grunn av en stor soningskø er det stort sett ganske fullt. På en tilfeldig valgt dag var det 412 fanger ved fengslet. Av disse var 239 domsinnsatte (ca. 58 %), 170 varetektsinnsatte (41 %), og 3 sonet bøter (ca. 1 %). 55 av disse var utlendinger. 156, en drøy tredjedel av belegget, satt for brudd på narkotikalovgivningen, som regel kombinert med andre lovbrudd.

23 var promilledømte, og resten fordelte seg på andre lovbruddskategorier, hvorav tyverier dominerer.¹

De fleste fangene er unge, mellom 20 og 30 år. Antallet tenåringer varierer. Varetekstsundersøkelsen fant at ca. 20 % av fangebefolkningen var under 20 år (Finstad & Gjetvik, 1980:54). Den 7.1.1986 var det 29 tenåringer i Oslo Kretsfengsel (Kilde: Kriminalomsorgsavdelingen). Flertallet av fangebefolkningen er også gjengangere i fengselsanstalter. Det er vanlig å regne at rundt 70 % av landets fangebefolkning er residivister. Som landets største anstalt er det ingen grunn til å tro at ikke Oslo Kretsfengsel har minst like mange mange i belegget.

2.5. De to avdelingene

Oslo Kretsfengsel omfatter i dag to forskjellige avdelinger, avd. A, det tidligere Botsfengslet, og avd. B. Opprinnelig var dette to separate anstalter som nå er slått sammen. Avdelingene ligger ved siden av hverandre innenfor en sammenhengende ringmur som grenser til Åkebergveien i nord og Grønlandsleiret i sørøst. Begge avdelingene har egne inngjerdede luftegårder. Fangene ved avd. A og B har ikke omgang med hverandre verken under arbeid, lufting eller skolegang. Inne på fengselsområdet ligger lokalene til fengslets arbeidsdrift som sysselsetter fanger som er arbeidsplassert fra kl. 8 til kl. 15. Smieverkstedet, snekkerverkstedet, kjøkkenet og lageret ligger for seg selv inne på området. Resten av arbeidsdriftens verksteder ligger inni de to separate fengselsbygningene.

Avd. B fungerer som gjennomgangsavdeling for alle innsatte som plasseres på avd. A. Alle nyinnsatte blir mottatt ved avd. B, og alle får tildelt enecelle i dag, både på avd. A og B. Inntil 1981 fantes det tomannsceller ved avd. B. Tid-

1. Disse tallene er oppgitt av Kriminalomsorgsavdelingen ved direktør Kåre Bødal. Tallene inkluderer ikke Ilseng arbeidskoloni, som sorterer under Oslo Kretsfengsel rent administrativt. Datoen for disse tallene var 25.09.84.

ligere var det også firemannsceller ved avd. B. Cellene ved avd. A og B er alle ordnet avdelingsvis i hver etasje i fengselsfløyene, normalt med 20 celler i hver avdeling. Det er dette fengselsfolk vanligvis mener med en "avdeling". Med uttrykket "avdeling" skal vi heretter mene en etasje i en fengselsfløy med celler på hver langside av fløyen i samme høydenivå, uavhengig av om fløyen er åpen, d.v.s. at det ikke er gulv mellom cellene i hver etasje, eller om fløyen er lukket, med gulv i alle etasjenivåer. Noe forenklet kan vi si at vi i Oslo Kretsfengsel finner de lukkede avdelingene i de åpne fløyene (avd. B) og de åpne avdelingene i de lukkede fløyene (avd. A).

Avd. A og avd. B har også egne tjenestemannsgrupper som bare gjør tjeneste ved enten A eller B. På avd. A går betjentene en kontinuerlig tre-skiftsordning, mens betjentene ved avd. B enten gjør dagtjeneste eller natt-tjeneste. Nattevaktene har relativt nylig fått status som fengselsbetjenter. Dagbetjentene ved avd. B gjør tjeneste fra kl. 7 til kl. 18 og har like mange dager fri som de har tjeneste. Tjenesteturnusen for betjentene ved avd. B skal etter planene endres til en tre-skiftsturnus, men i skrivende øyeblikk er dette ikke gjort. Turnusen for betjentene ved avd. A er komplisert og følger vedlagt i appendikset. Den har selvsagt betydning for betjentens arbeidssituasjon, og den er heller ikke uten en viss betydning for innsatte ved avd. A. (Se s. 129.)

Avd. A og avd. B er svært forskjellig rent fysisk. Avd. B må karakteriseres som et lukket fengsel med svært begrensede muligheter for fangefellesskap. Bygningens to hovedfløyer er åpne med celler på hver side i alle etasjer, og det betyr at fangene er henvist til cellene når de ikke er på arbeid eller skole, lufter eller deltar i begrensede fritidsaktiviteter. Avd. B hadde inntil nylig plass til 235 innsatte, men ominnredningsarbeidene som pågår har nå redusert tallet til 214. Avd. B er nå forbeholdt varetektsfanger. Tidligere var forholdet mellom varetektsfanger og domsfanger mer likt. En del av varetektsfangene har til enhver tid brev og besøksforbud, hvilket vil si at de bare får avbrutt isolasjonen med en times lufting i luftestråle. En luftestråle er kort og

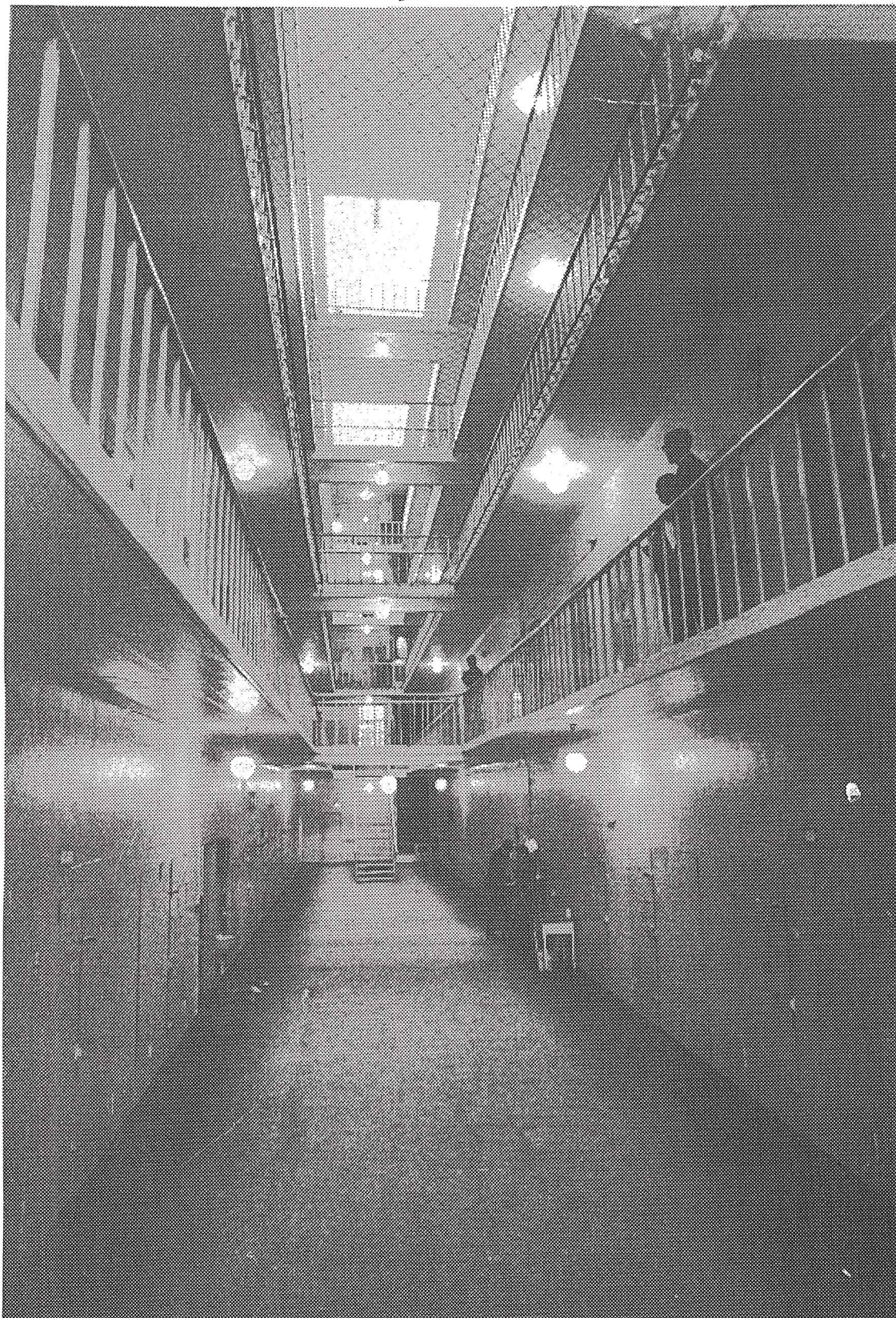
godt fire vegger av mur eller tre med netting i taket som sørger for frisklufttilstrømmingen til strålen. En del av luftestrålene ligger på taket av den ene av hovedfløyene ved avd. B, og betjentene kan gå på taket og se ned i luftestrålene gjennom nettingen. Luftemåten gir assosiasjoner om "høns i bur", og både betjenter og innsatte opplever denne luftemåten som uverdigg. Antallet forbudsisolerte ved avd. B vil selvsagt variere, men antallet kan godt komme opp i nærmere en femtedel av belegget. Forbudsisolerte får ikke snakke med andre fanger. Ofte må de nøye seg med noen korte ordvekslinger med betjenten. Rent unntaksvis kan de tilstås besøk fra nære pårørende, men dette må i så fall godkjennes av politiet. Brev- og besøksforbud ilegges av forhørsretten etter anmodning fra politiet, og fengslet har derfor ikke anledning til å oppheve forbudet. Forbudsisolerte kan også bli pålagt andre restriksjoner, som radio- og avisforbud. Vanlig varetekt, d.v.s. ikke forbud, har mulighet til å "fraskrive seg varetektsrettighetene", som det heter, og på den måten konkurrere med domsinnsatte om de arbeidsplassene som fins og ellers delta i de skole- og fritidstilbud som fengslet kan tilby, eller søke om overføring til avd. A. Varetektsrettighetene er regulert i kap. 80 i fengselsreglementet, og disse innebærer blant annet "retten" til å ikke ha samkvem med andre fanger. Å fraskrive seg varetektsrettighetene er derfor kort og godt en måte å komme seg ut av isolasjonen på, men ikke før to uker etter innsettelsen (§82).

Nå er det imidlertid altfor få arbeidsplasser ved avd. B. Tallet på arbeidsplasser er aldri konstant på grunn av sykdom og ferieavvikling blant verkstedbetjeningen. Ettersom arbeidsdriften har vanskelig for å oppgi tall for arbeidsplasser, har jeg valgt å basere meg på egne tellinger under optimale arbeidsforhold, d.v.s. utenom ferieavviklingen. Det reelle tallet for arbeidsplasser, både ved avd. A og B, vil derfor sannsynligvis være lavere enn de tallene jeg oppgir. Ifølge mitt anslag er det ca. 55 arbeidsplasser ved avd. B. Med 55 arbeidsplasser og 18 skoleplasser (jfr. 2.2.) ved avd. B, betyr det, under forutsetning av at avd. B er fullt belagt, hvilket det stort sett er, at de som ikke er skole-

eller arbeidsplasserte utgjør ca. to-tredjedeler av be-
legget ved avd. B. Hverdagen for disse består i 1 til $1\frac{1}{2}$
times luft hver dag og for de som ikke har forbud, en times
besøk i uka og enkelte fritidsaktiviteter dersom de får være
med på disse.

Isolasjonen er altså det som i overveiende grad preger til-
værelsen for flertallet av fangebefolkningen ved avd. B.
Alle skole- og arbeidsplasserte låses også inn på cellene
sine etter arbeidsslutt kl. 15. Disse låses ikke ut igjen
før kl. 8 neste dag, men de som vil får lufte i $1\frac{1}{2}$ time på
ettermiddagen etter arbeidsslutt. Vi ser med andre ord at
selv de best stilte av fangene ved avd. B, de skole- og ar-
beidsplasserte, tilbringer over halvparten av døgnets 24 ti-
mer på cella. Isolasjon betyr her alt opphold på en celle.
Kap. 3 vil gi en mer utførlig diskusjon av isolasjonsbegre-
pet og isolasjonspraksisen ved fengslet.

Cellene ved avd. B er ca. 10 m^2 store. De er utstyrt med fryse-
bager for oppbevaring av melk og pålegg. Det fins toalett
og håndvask, skap, seng, bord, stol og radio på cellene.
Hvis de innsatte vil dusje, må dette skje i annet rom, og
som regel bare en gang i uka. Celledørene er utstyrt med mat-
luke som maten serveres igjennom, og alle måltider inntas på
cellene. Celledørene har også et "judasøye", som det ofte
blir kalt. Judasøyet er et kikkehull i døra som betjenten
kan bruke for å titte inn i cellene. Det er tillatt å ha pri-
vat TV og kassettspiller uten opptaksmuligheter på cellene.
Private musikkinstrumenter er også tillatt dersom de ikke
støyer for mye. Andre kan få låne gitar av fritidslederen,
som også skaffer hobbyarbeid til de som ønsker det.

Bildet viser en fengselsfløy ved avd. B. Celledørene er låst hele døgnet, og innsatte får ikke oppholde seg utenfor cellene, bortsett fra ganggutten. Avdelingsbetjenten har ansvaret for begge cellerekkene på hver side av fløyen i samme etasje. For å komme til den andre siden må betjenten gå rundt på gangavsatsen. Etter en elleve-timers arbeidsdag med mange innelåst på cellene er det ikke fritt for at betjenten kan være ganske fotsvett ved arbeidsslutt.

Foto: NTB

Avd. A blir fremdeles omtalt som Botsfengslet, eller bare Botsen. Botsfengslet er bygd etter det panoptiske prinsipp med tre fløyer i vifteform og fengslets vaktsentral i midten.^{1.} Bygningen har nå en fjerde fløy hvor fengselsundervisningen holder til. Botsfengslet er en imponerende, gammel mursteinsbygning fra 1851 som ble innvendig modernisert i 70-årene. De tidligere åpne fløyene har nå gulv i alle etasjer, og disse utgjør Botsfengslets avdelinger. Det er 9 stykker av dem i alt med plass til 20 fanger i hver. Det blir til sammen 180 celler. Den ene avdelingen er en såkalt frigangsavdeling beregnet på frigjengere. Frigangsordningen innebærer at enkelte fanger på visse vilkår kan få arbeid eller skolegang utenfor anstalten. Utenom arbeidstida må de oppholde seg på frigangsavdelingen, og de får ikke ha kontakt med andre innsatte enn frigjengere. Fengselslovens § 17 åpner for frigang for domsinnsatte, men ordningen er lite utbygd og kommer bare et fåtall av landets innsatte til gode. Frigangsordningen omfatter på landsbasis ca. 40 frigangsplasser, og det er lite når vi tenker på at det daglige middeltall for fengslede i Norge ligger rundt 1800. Oslo Kretsfengsel har 20 frigangsplasser, men disse er sjelden fullt utnyttet. Frigang innvilges normalt bare for de tre siste månedene av soningen, og er ment som et resosialiseringstilbud for å lette overgangen fra fengsel til samfunn. Det er ellers et krav at den som får frigang har vært stoff-fri de siste tre årene, og han må ikke ha uoppgjorte, straffbare forhold bak seg. Dessuten er det vanskelig å skaffe eventuelle frigjengere arbeid utenfor anstalten. Frigang til skole forekommer nesten ikke. Før 1985 var det kun to personer som fikk innvilget frigang til skole ved Oslo Kretsfengsel. (Kilde: undervisningsinspektør Mesna ved Grønland Voksenopplærings-senter.)

-
1. Jeremy Bentham regnes som opphavsmannen til ideen om et panoptisk fengsel. Ved å plassere overvåkerne sentralt i fengselsbygningen med fritt utsyn til de åpne fengselsfløyene, ville få vakter kunne kontrollere mange fanger på en gang. Dette ble betraktet som et stort fremskritt fordi man kunne øke tilsynet med flere fanger samtidig som man kunne skjære ned på antall vakter.

Noen av frigjengerne får arbeid i private bedrifter, men de fleste arbeider i vernede bedrifter. I ett tilfelle jeg kjenner til, har en person blitt innvilget frigang for arbeid i selvstendig virksomhet. Inntektene av arbeidet tilfaller frigjengeren, med visse fratrekk. Han vil derfor ha mulighet til å opparbeide seg en viss pengesum ved løslatelsen.

Avd. A har ellers bare domsinnsatte og fraskreven varetekt i belegget. Alle avdelingene ved avd. A har felles oppholdsrom for fangene i enden av fløyene. Oppholdsrommet, vanligvis bare omtalt som "felleskapet", består av en del bord og stoler, et kjøleskap som alle må bruke, en farge-TV, og en kjøkkenkrok med kokeplate. Her oppholder fangene seg den tida de ikke må være innelåst på cellene, d.v.s. på hverdager normalt mellom kl. 15 og 20.40 og i helgene stort sett hele dagen. (Se appendiks for dagsorden ved avd. A.)

Alle måltider inntas i oppholdsrommet. Her spiser de sammen, ser på TV og spiller kort eller bordtennis. Avdelingens vaktrom ligger i den andre enden av avdelingen, og det er alltid en betjent på vakt unntatt etter innlåsing om kvelden.

Cellene har omtrent det samme inventaret som ved avd. B, bortsett fra judasøyet og frysebaggene. Det er også egne dusj- og toalettrom i avdelingene som fangene kan benytte stort sett når de vil. Celledørene har to låser, en smekklås og en sikkerhetslås. Alle innsatte har egen nøkkel til smekklåsen som de bruker til å låse seg inn og ut av cellene sine i fellesskapstida. Cellene har, i motsetning til avd. B, også moderne callinganlegg som de kan bruke for å få kontakt med fengslets vaktsentral når de er innelåst på cellene og avdelingsbetjenten ikke er til stede på avdelingen.

Både avd. A og avd. B har eget bibliotek med et noe foreldet bokutvalg og et platestudio som sender hilsner og spiller plater for fangene i innlåsningsperiodene. Platestudioet ved avd. A, Botsens Radiomagasin, har også en videospiller som spiller av leiefilmer av vekslende kvalitet på fjernsynene i

avdelingene. Det går mest i "action"-filmer med vold og sex og ellers lite innhold. Men "når voldtektsofferet hyler på fjernsynsskjermen i fellesskapet, blir det påtagelig stille i avdelingene", som en betjent uttrykte det.

Avd. A kan med andre ord karakteriseres som et halvåpent fengsel med et helt annet grunnlag for fangefellesskap enn det som er tilfelle ved avd. B. Fellesskapet har også andre implikasjoner for samhandlingen mellom betjenter og innsatte i avdelingene. Avdelingsbetjenten ved avd. B vil stort sett kunne forholde seg til innsatte enkeltvis, mens avdelingsbetjenten ved avd. A som oftest vil måtte forholde seg til grupper av innsatte.

Bildet viser en fellesskapsavdeling ved avd. A/Botsfengslet. Innerst ser vi oppholdsrommet for fangene, populært kalt for "fellesskapet".
Foto: Ukjent.

Dette betyr imidlertid ikke at isolasjon ikke er et vesentlig trekk ved soningssituasjonen også for fangene ved avd. A. Alle er innelåst om natten, og de som ikke arbeider eller går på skole skal være innelåst i arbeidstida, d.v.s. mellom kl. 8 og kl. 15. Med ca. 80 arbeidsplasser, 36 skoleplasser og 20 frigangsplasser under optimale forhold og med fullt belegg, betyr det at ca. en fjerdedel av de innsatte ved avd. A på virkedager i timene utenom fellesskapstida bare får avbrutt isolasjonen med en times frokost-pause kl. 7 og en times middagspause kl. 12. Når drifts-avdelingen og skolen har ferie, er andelen av disse betydelig større. På grunn av innskrenkninger i arbeidsdriften i denne tida, er det ikke uvanlig at over halvparten av fangebelegget må være på cellene sine i arbeidstida. Fengslet forsøker riktignok å avhjelpe denne situasjonen med ekstra lufting på formiddagen og noe utvidet adgang til organisert fritidsvirksomhet i sommertida.

De som ikke går på arbeid, skole eller frigang vil altså etter bestemmelsene oppholde seg opptil 17 av døgnetts 24 timer på cellene på virkedager, med visse avbrekk på grunn av nødvendige toalettørend eller samtale med advokat eller andre av fengslets tjenestemenn. Selv om domsinnsatte har rett til arbeid (fengselslovens § 17), vil det til enhver tid være et varierende antall ikke-arbeidsplasserte fanger både ved avd. A og B som ønsker arbeid, og som i prinsippet kan få det. De som ikke får arbeid, må være på cellene, og denne forskjellsbehandlingen skaper også problemer for avdelingsbetjenten ettersom det er han som må gjennomføre den i praksis.

Vi er da fremme ved det paradoksale faktum at et moderne fellesskapsfengsel som avd. A, med avdelingsfellesskap og større bevegelsesfrihet for fangene, fremdeles har mange likhetstrekk med det tradisjonelle cellefengslet, som avd. B i større grad er et eksempel på. Celleisolasjonen er fortsatt et viktig trekk ved fellesskapsfengslet. Denne motsetningsfylte dobbeltkarakteren, denne blandingen av isolasjon og fellesskap, er en av de viktigste rammebetingelsene for det som foregår i fengslet. Den er fangens frustrasjon

og betjentens hodepine. Den er historisk betinget og et konkret uttrykk for samfunnets flertydighet (for ikke å si dobbeltmoral) med hensyn til kriminalomsorgens innhold.

For bedre å forstå denne dobbeltkarakteren, skal vi skissere noen utviklingstrekk ved fengselsvesenet og strafferechtsfilosofien gjennom tidene ettersom disse fortsatt preger fengselsvesenet og sannsynligvis også i langtid fremover.

2.6. Fra celleisolasjon til fellesskap

Botsfengslet representerer det historiske gjennombrudd for celleisolasjonsprinsippet i Norge. Fengslet stod ferdig i 1851, og det er bygd etter den modellen som ofte blir omtalt som Philadelphia-systemet. Fengslet i Philadelphia fra 1836 gjennomførte en nærmest total isolasjon av fangene, og isolasjonen ved Botsfengslet var like konsekvent til å begynne med. Kvekernes bots- og bedringstanke var det idemessige opphavet til cellefengslet i Philadelphia. Botstanken ("the penitentiary system") forfektet en total isolasjon av fangene fordi man mente at fengselscellens nakne vegger ville tvinge fangen inn i en uavbrutt dialog med sin egen samvittighet. Ved ikke å avbryte isolasjonen ville fangens samvittighetskvaler tvinge han til å ta et oppgjør med sin forbrytergjerning; han ville angre sine handlinger og bli omvendt til Gud og et lovlydig liv. At man tok isolasjonen alvorlig, kan en av de første direktørene ved Botsfengslet fortelle oss. Han er bekymret for fangenes kommunikasjon i form av bankelyder i celleveggene, et fenomen som har vedvart opp til vår tid:

Men ingen Communicationsvei er dog såa farlig som den telegraphiske. Den nedbryter al Isolation og spotter Væg og Mur, som ere opsatte i Hensigt at holde de svage Sjæle fra hverandre. Naar et cellefængsel ikke er meget opmerksomt paa den Trafik og søger at dræbe den med alle lovlige Midler, saa fortjener det ikke Navn af Cellefængsel. Isola-

tionen er et Dogme hos mig, derfor vender jeg saa ofte tilbage dertil, naar jeg taler eller skriver om Fængsler.

(Richard Petersen, 1894.)

Richard Petersen var direktør for Botsfængslet fra 1858 til 1892, i hele 33 år. Det var nok ikke lett å være fange under Petersens regime. At fangen skulle lide, også på andre måter, var det ingen tvil om:

Med Villie graderede jeg den Gang ikke Cellerne, da Erfaringen havde lært, at Fangerne fryse langt mere, naar de see paa Gradestokken. Det maa siges til deres Ros, at de frøs med Taalmodighed og aldrig klagede overlydt, da de saae, at man gjorde, hvad der stod i Ens Magt for at faae det varmt. Nu maa der i en Fange-celle ikke være meget varmt. Stevens mener at der ikke bør være mere end mellem 13 og 14 Grader C. Jeg er av samme Mening.
(Samme sted.)

Botstanken oppstod som et naturlig svar på den skadelige innflytelse man mente at fangene hadde på hverandre i de gamle fellesfengslene, slaveriene og tukthusene. Cellerfængslet fremstod som en adekvat reaksjon på den "morålske fordervelse" man mente å finne blant fangene i de gamle straffeanstaltene. Straffeanstaltskommisjonens beretning av 13. juli 1841, som utredet spørsmålet om en reform av de gamle straffeanstaltene, hadde dette å si om fangefellesskapet i slaveriene og tukthusene:

...fangerne stadigen ere utsatte for den demoraliserende Indflytelse, som en næsten ubehindret Omgang og Meddelelse mellem dem indbyrdes nødvendig maa medføre, ..

(Kyhø Gløersen, 1952:248.)

Kommisjonen gikk inn for en konsekvent celleisolasjon av fangene med fængslet i Philadelphia som forbilde. Så ble Botsfængslet bygd, det eneste av sitt slag i landet. Det var meningen å oppføre flere botsfængsler, men det ble aldri noe av.

Botstanken er utvilsomt den ideologiske forløperen til

nyere strafferettsfilosofiske tanker om straffens individualpreventive virkninger. Botstankens manglende troverdighet krevde etter hvert nye legitimeringer av fengselsstraffen, og individualprevensjonen oppstod som en modifisert utgave av botstanken. Fangen skulle fortsatt forbedres, men denne gang gjennom avskrekking, og ble han ikke et bedre menneske av det, så ville i hvert fall fengselsoppholdets avskrekkingseffekt hindre han i å begå nye forbrytelser. Fengselsoppholdet ville i det minste sørge for at fangen ikke får begått nye forbrytelser den tida han sitter inne. Individualprevensjon er ikke lenger gyldig, offisiell penologi. Forbryteren blir åpenbart ikke bedre av å sitte i fengsel, og fengsel virker heller ikke særlig avskrekkende.

Lidelsestanken, som går som en rød tråd gjennom botstanken og individualprevensjonen, lever likevel videre, selv om botstanken og tanken om individuell fangeavskrekking er forlatt. Selv om lidelsen ikke lenger har noen funksjon, skal fangen lide. Det ville være naivt å tro at dagspressens mange leserinnlegg om at "nå må vi slutte å sy puter under armene på forbrytere" bare representerer enkeltstående tilfelle av indignasjon over kriminaliteten. Lidelsestanken er et samfunnsmessig faktum, og ikke en perversitet hos enkeltindivider. Når lidelsen ikke lenger kan legitimeres, fremstår fengslets pine som det det egentlig er, nemlig samfunnets hevn.

Selv om botstanken er svekket, er den på ingen måte utryddet. Forestillingen om den angrende synder lever videre gjennom sin uløselige forbindelse med kristendommen.

Innenfor institusjoner generelt har passivitet lett for å bli tatt som et tegn på tilpasning. I fengselssammenheng kan vi heller ikke utelukke at enkelte, bevisst eller ubevisst, også vil betrakte fangepassivitet som et velkomment uttrykk for at fangen angør sine synder. Resultatet blir uansett at bråkmakerne ofte blir gjenstand for en forholdsmessig større (positiv eller negativ) oppmerksomhet mens de som reagerer på fengslingen med apati og kanskje psykiske problemer ofte blir oversett.

Individualprevensjonens nederlag har imidlertid ført til en renessanse for almenprevensjonen. Straffens preventive virkning retter seg her mot almenbefolkningen. Ved å straffe forbryteren avskrekkes befolkningen fra å begå lovbrudd. Dette argumentet blir gjerne trukket fram i forbindelse med debatten om fengslingen av promillekjørerene hvor den almenpreventive virkningen blir antatt å være stor. Almenprevensjonen må likevel sies å stå relativt svakt som begrunnelse for fengselsstraffen. Vi skal kort gi noen grunner for dette.

Den almenpreventive virkning kan bare formodes og ikke måles. Selv i en tid med økende kriminalitet er det mulig å tro at kriminaliteten ville vært enda større uten fengselsstraffen, men denne oppfatningen kan verken bekreftes eller avkreftes. Denne usikkerheten ved almenprevensjonen gjør at mange avviser synspunktet eller stiller seg tvilende til det, selv blant jurister. (Se f.eks. Andenæs, 1977, s. 61-101.) Almenprevensjonens antatte virkning hviler på tvilsomme, psykologiske forutsetninger om at man kan skremme andre enn gjerningsmannen ved å fengsle forbryteren, særlig når vi tar i betraktning at det er lite som tyder på at gjerningsmannen selv vil bli avskrekket. Som vi har nevnt tidligere, er ca. 70 % av landets fangebefolkning residivister. For de som har sansen for polemiske spissformuleringer nevner jeg for kuriositetens skyld Jens Bjerneboes uttalelse om at "Den 'generalpreventive virkning' består som bekjent i at man straffer min nabo for å avskrekke meg fra en handling jeg aldri har tenkt å begå." (Bjerneboe, 1983:150)

Almenprevensjonens antatte virkning er dessuten så generell at den gir overhodet ikke holdepunkter for en individuell straffeutmåling i en konkret straffesak, selv om dommeren gjerne viser til almenpreventive hensyn i domspremissene for straffeutmålingen. Det er helt umulig å vite hvor lang en fengselsstraff må være for at man skal kunne anta at den almenpreventive virkning er ivaretatt. (Se f.eks. Christie, 1975, s. 157-161.)

Hva er så fengselsstraffens offisielle begrunnelse i dag?
I budsjettproposisjonen for 1984 heter det at

Hovedformålet med anstaltoppholdet er å gjennomføre den frihetsberøvelse domstolene har idømt borgere som følge av straffbare handlinger. Samtidig skal fengselsvesenet søke å hindre skadevirkninger av frihetsberøvelsen og legge forholdene best mulig til rette for at de innsatte skal greie et lovlydig liv etter løslatelsen.

Selve frihetsberøvelsen er altså det sentrale i fengselsstraffen i dag. Frihetsberøvelsen er en straff, et tiltenkt onde, som påføres den fengslede med en formodentlig almenpreventiv virkning. Ingen sier lenger at lidelsen har noen terapeutisk verdi for den enkelte. Likevel skal fangen lide gjennom frihetsstraffen. Frihetsstraffen er med andre ord samfunnets hevn. Samtidig innrømmes det åpent at fengsling kan medføre skadevirkninger for de innsatte. I den alminnelige tjenesteinstruks for fengselsvesnets tjenestemenn heter det blant annet i § 4.1. at tjenestemennene "...skal videre være oppmerksom på at anstalten, så langt det er mulig, skal søke å forebygge og bøte på skadelige følger av anstaltoppholdet." Samtidig understrekes det i Fengselsreformkomiteens innstilling fra 1956 at

..straffefullbyrdelsen ikke skal føre med seg flere og større innskrenkninger for den domfelte enn de som er nødvendige for å gjennomføre frihetsberøvelsen, opprettholde ro og orden i anstalten og for mest mulig å sikre seg mot en skadelig påvirkning fangene imellom ... (s. 61)

Frihetsberøvelsen skal altså i seg selv være nok som straff, og dette er et viktig poeng som vi skal komme tilbake til. Komiteen sier videre at

..frihetsberøvelsen bør bygge på en individuell fangebehandling som tar sikte på å fremme den domfeltes tilpasning i samfunnet og motvirke tilbakefall til forbrytelser...
(Samme sted.)

Fengselsreformkomiteens innstilling ligger til grunn for den nåværende fengselsloven av 12. desember 1958. Fengselsloven er en fullmaktslov og de nærmere bestemmelser for fengselsvesenet er gitt i reglementet for fengselsvesenet. Der sies det også om målsettingen at "Anstalten skal så langt det er mulig søke å fremme de innsattes evne og vilje til å føre et lovlydig liv etter løslatelsen." (§ 51.1.)

Vi kan da i korthet presisere tre prinsipper for fengselsstraffen i dag:

Fengslet skal

1. Gjennomføre frihetsberøvelsen som straffens eneste innhold.
2. Dempe skadevirkningene av anstatteoppholdet.
3. Drive individuell fangebehandling, trene fangen sosialt.

Når det gjelder det første prinsippet, kommer vi til å argumentere for at fengselsstraffen straffer fangen på ganske mange andre måter i tillegg til frihetsberøvelsen, både i form av unødvendig isolering (kap. 3) og en del andre mer subtile deprivasjonsformer (kap. 8).

Prinsipp nr. 2 vokste fram som en reaksjon på isolasjonen i de gamle cellefengslene. Formuleringen er altfor generell til å kunne falsifiseres. Likevel vil vi hevde at tjenestemennene stort sett gjør hva de kan for å dempe skadevirkningene av fengselsoppholdet innenfor arbeidssituasjonens grenser, men dette arbeidet er trettende, lite målbart og krones ikke alltid med hell. (Avsn. 4.2., 5.1., og 5.2.)

Behandlingsbegrepets betydning for tjenestemannsrollen (prinsipp nr. 3) blir diskutert i avsnitt 5.3., og i vår diskusjon koker behandlingsbegrepet ned til svært lite. I praksis blir fengslets behandlingsbegrep uskjelnbart fra prinsipp nr. 2.

Når det gjelder den konkrete utformingen av anstaltene, har utviklingen gått mot en økende grad av fangefellesskap.

Fram til 60-årene var høy grad av isolasjon fremdeles regelen. Oslo Kretsfengsel avd. B stod ferdig i 1934. Utformingen av dette fengslet vitner ikke om planlegging med hensyn til fangefellesskap. Avd. B er egentlig et ominnredet bryggeri, det tidligere Aktiebryggeriet (derav tilnavnet "Bayern"), og Fengselssykehuset holder nå til i bryggeriets direktørbolig. Fengslet i Møllergata, et rent isolasjonsfengsel, fungerte som varetektsfengsel for Oslo Kretsfengsel fram til moderniseringen av Botsfengslet.

Fengselsloven av 1958 åpnet for fellesskap om dagen som det normale, men loven slår likevel fast at celleisolasjonsprinsippet fortsatt skal være en viktig del av fengslets "behandling" av de innsatte. Arven fra Botsfengslet er på ingen måte glemt. § 16 sier at

De innsatte kan etter nærmere regler være i fellesskap om dagen under nødvendig tilsyn. Hvor fellesskapsbehandling ikke kan anvendes eller ikke finnes formålstjenlig, skal de innsatte undergis behandling i enrom. (Min uthevelse.)

Dette er moderne fengselsvesen med få ord. Fellesskapsprinsippet ble innført i våre nyeste anstalter som Ullersmo Landsfengsel fra 1970 og det moderniserte Botsfengslet fra 1975, men cellesystemet er likevel beholdt i de fleste anstaltene, med unntak av 2 arbeidskolonier for promilledømte hvor de innsatte sower i fellesbrakker. (Ilseng og Værdal).

Kritikken mot fengselsvesenets bruk av isolasjon betydde sannsynligvis mye for innføringen av fellesskapsprinsippet. Fellesskapsprinsippet har derfor historisk sett ingen annen begrunnelse enn rent humanitære motiver.

Ønsket om å redusere isolasjonen har presset fram et fellesskapsprinsipp uten at man har tenkt noe særlig over hva dette skal inneholde. Dette er bakgrunnen for at det ikke fins noen samlet og skikkelig gjennomtenkt ide bak fellesskapsformene i fengslene, bare løsrevne formålserklæringer for de organiserte virksomhetene, mens det uformelle avdelingsfellesskapet åpenbart er innført ene og alene for å redusere

bruken av isolasjon. Realiseringen av fellesskapstankens uklare og halvhjertede intensjoner i et system fortsatt preget av cellesystemets bedrøvelige historie, har skapt et kvasihumanitært regime som svinger mellom isolasjon og fellesskap i den daglige driften av anstalten. Utifra juridiske, bygningsmessige og sikkerhetsmessige premisser setter anstalten grensene for isolasjon og fellesskap, grenser som rammer innsatte svært forskjellig. (Jfr. kap. 3.)

2.7. En vanlig dag i fengslet

En vanlig dag i fengslet fortoner seg nokså forskjellig for vaktene og fangene ved "Bayern" og "Botsen". Luftetider og besøkstider skjer ikke samtidig, men den viktigste grunnen til at soningsforholdene oppleves forskjellig springer ut av det faktum at avdelingene ved A er åpne mens avdelingene ved B er lukket, i den betydning vi har beskrevet tidligere. Denne forskjellen har også betydning for gjennomføringen av den daglige rutinen i fengslet. Fordi fangene ved avd. B ikke har noe fellesrom i avdelingene, kan de ikke ha fellesskap i avdelingene om ettermiddagen. Bortsett fra det er rutinen ved avd. A og avd. B relativt like. Hensikten med dette avsnittet er å forsøke å beskrive det daglige livet i fengslet slik det ville fortone seg for en observatør for å gi leseren et innblikk i hva som skjer i løpet av en dag.

Litt før kl. 7 låser avdelingsbetjenten seg inn i avdelingen og inn til vaktrommet sitt. Han tar et overblikk over avdelingsboka, en oversikt over fangebelegget på avdelingen, for å se om noen er blitt nyinnsatt eller løslatt siden sist han hadde vakt. Ganggutten vil som regel ha stått opp, og på avd. B vil ganggutten dele ut kaffen fra kjøkkenet gjennom matluka som betjenten låser opp. Avdelingsbetjenten vekker alle kl. 7 og samler samtidig inn brevene som fangene har skrevet. På Botsfengslet låser betjenten opp alle celle-

dørene slik at de som vil ha frokost kan få gå ned i kjøkkenkroken og smøre seg noen brødkiver. Kl. 7.30 sender avdelingsbetjenten dem som skal på arbeid ut av avdelingen fram til kl. 8 når arbeidsdriften starter. Alle som er igjen på avdelingene, uansett grunn, blir låst inn på cellene etter kl. 8, unntatt ganggutten. Skoleplasserte blir låst ut av avdelingene etter hvert som undervisningen begynner for disse. Avdelingsbetjenten henter også på denne tida morgentidningene og eventuell post til avdelingen.

De som ikke har gått på arbeid eller skole sitter nå inne låst på cellene sine både på avd. A og avd. B. Mange sover fram til middagen kl. 12, andre finner seg noe å lese på. Hvis de har meldt seg på til samtale med en av fengslets tjenestemenn, sitter de kanskje og venter på at betjenten skal låse dem ut av cella så de får snakke med vedkommende. Ellers skjer det lite fram til middagen.

Ganggutten rydder og vasker gangen, og stort sett er det tid til en prat med avdelingsbetjenten før kontortida begynner for personalet som ikke er ansatt i sikkerhetstjenesten. Da kommer alle telefonsamtalene og calling-anropene fra vaktentralen til avdelingsbetjenten: "219 skal til sosialen" og "209 skal til legen". På Botsfengslet begynner samtidig de som befinner seg i avdelingene å få behov for å gjøre sitt morgentoalett, og det betjentene gjerne kaller for "toalettkjøret" begynner nå og varer fram til kl. 15, avbrutt av en times middag kl. 12. Avdelingsbetjenten flyr fra telefonen til celledørene og tilbake igjen og låser innsatte ut og inn. Av og til kan det være meget hektisk, andre dager er roligere. På avdelingene ved avd. B maser ingen om å få gå på do etter som det er toalett i alle cellene. Til gjengjeld vil avdelingsbetjenten ved avd. B som regel ha flere innelåst på avdelingen enn avdelingsbetjenten ved avd. A. Fordi det ikke finnes calling-anlegg på cellene ved avd. B, er betjenten nødt til å låse opp celledøra hver gang en innsatt ønsker noe for å høre hva det gjelder. Med mange innelåst på cellene, kan fangepresset bli ganske stort for avdelingsbetjenten ved avd. B.

Kl. 12 kommer de arbeids- og skoleplasserte tilbake til av-

delingene, og det er tid for middag. På Botsfengslet låser avdelingsbetjenten ut alle som er innelåst på cellene sine slik at de kan innta middagen sammen med de andre som har kommet tilbake til avdelingen. Avdelingsbetjenten kontrollerer at alle har kommet tilbake, og når middagstralla kommer, teller han middagsporsjonene og melkekartongene sammen med ganggutten for å sjekke at antallet stemmer med belegget i avdelingen. Noen ganger stemmer ikke antallet, og betjenten må ringe kjøkkenet og bestille det som mangler. På avd. B blir middagen delt ut gjennom matlukene i celledørene. På avd. A deler ganggutten ut middagen under betjentens tilsyn. Fangene bør da ha stilt seg opp i en kø foran mattralla, men det er nesten alltid noen som av forskjellige grunner ikke vil respektere kødannelsen foran mattralla. De er kanskje sultne eller engstelige for at naboen skal forsyne seg med den mest attraktive middagsporsjonen. Ofte svermer alle som bier rundt middagstralla for å sikre seg en middagsporsjon, til tross for betjentens gjentatte forsikringer om at alle får. Støynivået stiger gjerne betraktelig, det klirrer i tallerkner og middagsspann til akkompagnement av toner fra radio og kassettspillere og et rikt utvalg av bannord mens misnøyen stiger. Uroen under middagsutdelingen er naturlig nok størst når det er populære retter til middag. Jeg har ennå til gode å oppleve sammenstimlinger rundt middagstralla når det serveres kryddersild, uten at jeg vil si noe negativt om kryddersilda av den grunn. Uro eller ikke, middagen er for mange dagens høydepunkt, og kostlistene leses alltid med stor interesse til tross for liten variasjon i kostlista.

Etter middagen faller fengslet til ro igjen for en kort stund. Mange bruker anledningen til å strekke seg litt på senga før arbeidsdriften starter igjen kl. 13. Etter hvert blir de som skal tilbake til verkstedene eller annet arbeid ropt opp over callingen eller tilkalt over telefonen. På avd. B slamrer det i de mange celledørene som låses opp og igjen. Stemmer og fottrinn blander seg i lydbildet, og de åpne fløyene kaster ekkoet av de mange lydene tilbake. Når klokka nærmer seg 13.30, blir det rolig i fengslets to avdelinger. På Botsen har avdelingsbetjentene akkurat låst

inn en motvillig gruppe av ikke-arbeidsplasserte. Mange av dem har gjerne sovet fram til middagen. De er derfor opplagte og lite lystne på å bli låst inn på cellene sine. Det går som regel heller ikke lang tid før det begynner å ringe på calling-anlegget. Når betjenten låser opp celledøra, vet han stort sett hva det gjelder: Vedkommende "skal på do".

Kl. 14 er det vaktskifte på avdelingene ved Botsen, og den påtroppende avdelingsbetjenten låser deretter ut alle som sitter på cellene ca. kl. 15. På denne tida kommer de arbeidsplasserte tilbake fra arbeidet, og det blir liv og røre i avdelingene med inntil 20 mann som nå får bevege seg fritt i avdelingene. Det danner seg etter hvert små grupper av innsatte ved bordene i fellesskapet. Andre igjen foretrekker å være litt alene på cellene sine. Stemmer og fotskritt sammen med radioer, kassettpillere og fjernsyn skaper ofte et relativt høyt lydnivå, og ikke sjelden må betjenten be fangene om å dempe seg.

På avd. B er alle som har kommet tilbake fra arbeidet låst inn på cellene sine. De som vil får anledning til å lufte noe senere. De ikke-arbeidsplasserte ved avd. B har luftet tidligere på dagen. På Botsen lufte alle som vil på ettermiddagen.

Kl. 15.30 tømmer gangguttene søppelet fra avdelingene. På Botsen får fangene samtidig kaffe fra kjøkkenet, mens fangene på avd. B får kaffe og brødmatt utdelt gjennom matluka kl. 17. Avdelingsbetjentene på avd. B deler deretter ut brevpapir og påmeldingslapper. Når det er gjort, dobbeltlåser avdelingsbetjentene celledørene. Dermed er dagen slutt for betjentene og flertallet av fangene ved avd. B. Kl. 18 går avdelingsbetjentene ved avd. B hjem og nattbetjeningen overtar. Noen få av fangene ved avd. B blir av og til låst ut for å være med på eventuelle fritidsaktiviteter, men foreløpig er det svært lite fangefellesskap ved avd. B etter kl. 18.

På Botsen derimot er det ennå to og en halv time til fangene blir låst inn på cellene sine. På denne tida hender det ofte at Botsens Radiomagasin spiller av en leiefilm på videomaskinen, og da er det gjerne rolig i avdelingene ettersom de fleste ser på TV-skjermene. På avd. B hører fangene på sendingene fra Guttas Radiomagasin, med platehilsner "til'n kule Roger i 3. avdeling og'n hippe Lars i 6. avdeling."

Når besøket er avviklet ved Botsen, er det snart tid for innlåsing. Fangene gjør seg i stand for kvelden. Mange smører seg noen brødkiver og lager seg en kaffekopp som de tar med seg på cella kl. 20.40. Da låser avdelingsbetjenten celledørene til alle, unntatt ganggutten, som rydder i avdelingen etter innlåsing. Frigjengerne på frigangsavdelingen får være oppe litt lenger. Disse blir låst inn ca. kl. 23.

Når gangguttene og frigjengerne er låst inn for kvelden, er det bare nattvaktene som må holde seg våkne. Etter at nattvaktene har delt ut kveldsmedisinene og låst ut et uvisst antall fanger på toalettet, blir det som regel stille i fengslet, bortsett fra sendingene fra Botsens Radiomagasin, som stort sett holder på til midnatt.

2.8. Fangen mottas

Løslatelser og nyinnsettelse skjer normalt hver dag i fengslet. Alle nyinnsatte blir mottatt ved avd. B. Vedkommende må levere fra seg sine personlige eiendeler som blir undersøkt for å avgjøre hva han får lov til å ta med seg på cella. For varetektsinnsatte er dette gjerne fort gjort ettersom de, naturlig nok, har få personlige eiendeler med seg innsettelsesøyeblikket.

Penger blir satt inn på en konto. Verdifulle gjenstander blir låst inn i en safe. All mat og drikke, tannkremtuber eller annet flytende, så som barbervann, blir lagt til side på effektlageret. Gjenstander som man antar egner seg for innsmugling av narkotika, men som for så vidt er tillatt, blir holdt tilbake til fengslets narkotikahunder har luktet på gjenstandene. Den nyinnsatte må forøvrig søke om å få disse gjenstandene med seg inn i fengslet.

Deretter blir fangen kroppsvisitert og plassert på en ventecelle. Etter en stund vil en pikett følge han opp til den avdelingen han skal sitte på. Fra nå av er den nyinnsatte avdelingsbetjentens ansvar. Avdelingsbetjenten skal på forhånd ha sørget for at ganggutten har ryddet og vasket cella så den er klar til å ta imot den nyankomne. Han får et rent sett med sengetøy og håndklær, kniv, skje og gaffel, og kopp og asjett samt et eksemplar av "Utdrag av gjeldende bestemmelser for innsatte" før han låses inn på cella. Slik begynner fengslets hverdag for fangen.

Vi skal nå gi en mer inngående beskrivelse av isolasjonspraksisen ved fengslet ettersom isolasjon fortsatt er et vesentlig trekk ved soningssituasjonen. Når det er gjort, skal vi i tre påfølgende kapitler ta for oss betjentrollen ved fengslet.

3 ISOLASJONSBEGREPET OG DEN INTERNE ISOLASJONSPRAKSISEN

3.1. Isolasjonsformene

Isolering brukes i litt forskjellige betydninger både blant fengselsfolk og utenforstående, og dette skaper en del forvirring i debatten om fengselsvesenets bruk av isolasjon. En fruktbar debatt om dette spørsmålet må ta utgangspunkt i de juridiske, sosiale og materielle betingelsene for de ulike formene for isolasjon som forekommer i fengslet. Hensikten med dette kapitlet er et forsøk på å presisere disse betingelsene for dermed å kunne gi en kritisk fremstilling av hvordan fengslet praktiserer og begrunner de ulike isolasjonsformene.

Alle fengsler praktiserer selvsagt ekstern isolering i den forstand at innsatte mer eller mindre isoleres fra omverdenen, avhengig av i hvilken utstrekning den enkelte fange innrømmes besøk, permisjoner og frigang, men det er fengslets bruk av intern isolering vi skal forsøke å belyse her.

I motsetning til vanlig fengselsrettsterminologi vil jeg i utgangspunktet definere all innlåsing av innsatte på celler, enten det dreier seg om en vanlig celle eller en sikkerhetscelle, som isolering. Alle cellefengsler praktiserer dermed celleisolasjon ettersom denne følger med nødvendighet av cellesystemet. Alle fengsler som har bevart cellesystemet vil derfor ha et visst minimum eller mer av celleisolasjon. I tillegg til en slik generell bruk av isolasjon etter fastsatte innlåsingsrutiner, som fengslet kan endre når det måtte ønske, fins det enkelte spesielle isolasjonsformer som naturlig nok tildrar seg størst oppmerksomhet, dels på bekostning av den generelle bruken av isolasjon, som etter min mening er minst like alvorlig og dessuten grunnleggende for fengselsvesenet.

For fremstillingens skyld har jeg valgt å dele den interne isolasjonen inn i tre hovedgrupper.

1. Generell isolering som følge av fastsatte innlåsningsrutiner.
2. Isolering som følge av
 - a) rettslig påbud om brev- og besøksforbud for varetektsinnsatte.
 - b) eneromsrefselse, eller
 - c) utelukkelse fra fangefellesskap etter § 53.4. (tidligere § 53.3.) i fengselsreglementet.
3. Isolering som tvangsmiddel, anbringelse i sikkerhetscelle (isolat).

Det vil være forskjellig hvordan fangene opplever disse isolasjonsformene, men vi skal ikke si så mye om det. To variabler vil imidlertid være sentrale med hensyn til det subjektive isolasjonspresset, nemlig isolasjonsformens varighet over tid og isolasjonsnivået, i betydningen påført, men ikke nødvendigvis opplevd, tap av sensoriske og sosiale stimuli. Uvisshet om isolasjonsformens varighet vil selvsagt også være en vesentlig pressfaktor.

Under avsnitt 2.5. har jeg forsøkt å beskrive omfanget av den første, generelle isolasjonen ved Oslo Kretsfengsel. Helt kort kan vi si at generell isolasjon er all innlåsing på celler som ikke er en følge av grunner angitt under punkt 2 og 3. Denne isolasjonen blir ikke gjennomført fordi fangen er underlagt visse juridiske restriksjoner, og den er heller ikke ment som isolasjonsstraff. Likevel rammer den innsatte svært forskjellig. Den er med andre ord almen og diskriminerende på samme tid. Isolasjonsnivået vil kunne variere ganske mye fra fange til fange. Det subjektive isolasjonspresset fra denne isolasjonsformen vil derfor ofte slå ut med store, individuelle forskjeller.

Under innlåsningsperiodene vil fangen være innelåst på sin egen celle. Han vil uansett få motta brev, lese aviser og høre radio, og han vil bli låst ut for å motta besøk og for å lufte sammen med andre fanger. Han har i prinsippet de samme rettighetene som andre domsinnsatte med større adgang til fellesskap. Likevel kan det hende han må være på cella de fleste timene i løpet av et døgn.

Det er med andre ord intet formelt i veien for at flertallet av fangene ved fengslet kan få mer fellesskap. De som får fellesskap i en eller annen form, slipper derfor med vesentlig mindre isolering enn de som ikke får det. Og de som ikke får det, selv om de i prinsippet kan få det, blir uansett låst inn på cellene.

Den generelle isolasjonen blir som regel begrunnet med enten sikkerhetsgrunner, manglende bemanning til å overvåke innsatte som har fellesskap eller manglende adgang til egnede fellesskapslokaler. Å låse inn en fange blir derfor i de aller fleste tilfellene der dette skjer i fengslets hverdag, begrunnet med skjønnsmessige sikkerhetskrav eller praktiske hensyn.

For få ansatte til å overvåke fritidsaktiviteter og manglende adgang til egnede lokaler er tilsynelatende opplagte grunner til å opprettholde en generell isolasjon, men det gir uansett ingen tilfredsstillende begrunnelse for en diskriminerende isolasjonspraksis hvor noen får fellesskap og andre ikke. Likeledes vil det ofte være et åpent spørsmål hvor mange mann som må til for å passe på et visst antall innsatte og hvilke krav som skal stilles til egnede lokaler. Det er derfor ofte mulig å være uenig i slike begrunnelser for å ikke tillate fellesskap. Det hender til og med at betjentene er enig med innsatte som klager over slike avgjørelser. Jeg har hørt betjenter si "la gutta få lov til å være alene i spilloteket (fritidsaktivitetsrom med biljardbord o.l.), de klarer ikke å stikke av derfra likevel, og dersom de skulle klare det, vil utevakta varsle om det." Denne muligheten for innsatte til å være uenig i en generell isolasjonspraksis er selvsagt en kilde til en moralsk kritikk av denne praksisen, samtidig som betjentens evne til å administrere en rutine som på en diskriminerende måte veksler mellom isolasjon og fellesskap, blir satt på en alvorlig prøve.

Vi har tidligere dokumentert at mangelen på arbeidsplasser og skoleplasser medfører at mange innsatte, som ellers kunne ha fått arbeid eller skolegang, må sitte på cellene

sine i arbeidstida. Begrunnelsen er her den samme: For få arbeidsbetjenter og for liten kapasitet ved arbeidsdriftens verksteder og for få skoleplasser. I den tid jeg har vært ved fengslet, har imidlertid lite blitt gjort for å rette på dette. Til tross for at fengslet er fullere enn noensinne, har antallet arbeidsplasser og skoleplasser vært det samme i mange år. Reduksjonen i antall celleplasser ved avd. B på grunn av ominnredningsarbeidene har muligens bidratt til å bedre situasjonen noe ved denne avdelingen. Hensikten med ominnredningsarbeidene er å bedre mulighetene for fritidsaktiviteter ved avd. B.

Innlåsingsrutinene er dessuten forskjellig for enkelte kategorier arbeidsplasserte. En privilegert gruppe i så måte er de såkalte tillitsfangene med tillitsarbeid, så som ganggutter, gårdsarbeidere, bibliotekarer, fritidsassistenter og de som jobber i radiomagasinene. På grunn av en løpende og skjønnsmessig sikkerhetsklarering av fanger med tillitsarbeid, og fordi disse jobbene er svært begrenset i antall, vil det være mange som ikke vil kunne få de populære jobbene med større bevegelsesfrihet og mer samvær med fanger og betjenter. Forskjellen i grad av generell isolasjon går derfor ikke bare mellom de fellesskapsaktiviserte og de andre, men også mellom de fellesskapsaktiviserte innbyrdes.

Kort sagt, den store gruppen av innsatte ved Oslo Kretsfengsel som i prinsippet kan innrømmes fellesskap, er offer for et diskriminerende fellesskapstilbud, enten dette dreier seg om organisert fellesskap, så som arbeid, skole eller fritidsaktiviteter, eller uorganisert fellesskap (avdelingsfellesskap). Når fengslet ikke kan eller vil innrømme en eller flere av disse mer fellesskap i en eller annen form, blir alternativet cella, for "Den innsatte skal være på sitt rom når han ikke har fått påbud eller tillatelse til å oppholde seg et annet sted." (Fengselsreglementet, § 53.3, tidligere § 53.4.)

Isolasjonsformene under punkt 2, derimot, innebærer en bevisst tilsiktet økning i isolasjonsnivået, hvor retten eller fengselsledelsen har bestemt at disse skal holdes atskilt

fra andre fanger. Den rettslige statusen til fanger som rammes av isolasjonsformene under punkt 2, vil være forskjellig, men jeg har likevel valgt å samle disse isolasjonsformene under ett punkt fordi isolasjonsnivået vil være tilnærmet likt.

På samme måte som fengselsstraffen er samfunnets måte å straffe forbryteren på, er refselsen fengslets måte å straffe fangen på.

Fanger som refses med enerom behandles tilnærmet likt med forbudsinnnsatte under refselsesperioden. De får ikke ha fellesskap, lufter alene og kan unntaksvis få motta overvåket besøk. Formelt består forskjellen i at den isoleringen som eneromsrefsede gjennomgår, defineres som straff, mens den isoleringen som forbudsfangene må gjennomgå ikke blir definert som straff enda isolasjonsnivået er det samme.

I den grad eneromsrefselse oppleves som straff på grunn av en bevisst økning i isolasjonsnivået, vil det selvsagt være selvmotsigende å tro at et tilsvarende isolasjonsnivå for forbudsfanger ikke oppleves som straff.

All eneromsrefselse ved Oslo Kretsfengsel skjer ved avd. B. Det betyr at en fange ved avd. B vil kunne utholde refselsen på sin vanlige celle, mens fangene ved avd. A må flytte til en celle ved avd. B under refselsesperioden. Dersom forholdet som fangen refses for anses som alvorlig, vil han ikke bli sendt tilbake til avd. A. Refselsesperioden for eneromsrefsede varer normalt fra 5 til 20 dager, av og til lenger. Forbudsinnnsatte, derimot, kan være isolert i månedsvis. Advokat Fridtjof Feydt hevder han har hatt klienter som har sittet opptil sju og en halv måned på brev og besøksforbud. (Dagbladet, 20.9.84, s. 4.) Den relativt lange og uvisse varigheten av isolasjonen for forbudsinnnsatte, det høye isolasjonsnivået samt det relativt høye antallet forbudsinnnsatte til enhver tid, gjør denne isolasjonsformen til kanskje den alvorligste ved fengslet. Når vi i tillegg legger til den kritikken som har vært reist mot påtalemyndighetens motiver for varetektsfengsling generelt og

forbuds-fengsling spesielt, blir det dobbelt ille. Retten ilegger brev og besøksforbud etter begjæring fra politiet, og politiet begrunner begjæringen med etterforskningsmessige hensyn. Mange fanger hevder imidlertid at politiet bruker varetektsfengsling, og da særlig varetektsfengsling med brev og besøksforbud, som et psykologisk pressmiddel i etterforskningsarbeidet for å få fangentil å tilstå forhold han er siktet for. (se f.eks. Finstad & Gjetvik, 1980.)

Jeg husker selv en nedbrutt forbuds-fange som sa til meg at "dette gjør de (politiet) bare for å knekke meg." At det er lett å bruke en rekke ikke-anerkjente motiver ved varetektsfengsling, og at det er grunn til å tro at myndighetene gjør det, har forøvrig også vært hevdet av jurister.

(Bratholm, 1957.)

Ved siden av den gruppen som fengslet er pålagt å holde i enerom (forbudsinnsatte) og den gruppen som midlertidig straffes med å bli tatt ut av fellesskap (eneromsrefsede), fins det en tredje gruppe under punkt 2.c som av forskjellige grunner bevisst holdes helt eller delvis utenfor fangefellesskap. Som vi har nevnt tidligere, har fangene ingen rett til fangefellesskap. Fengselsledelsen har anledning til å holde en fange atskilt fra fellesskap hvis de mener at vedkommende fange av en eller annen grunn ikke er skikket til fangefellesskap eller representerer en fare for fellesskapet eller anstalten. Atskillelsen defineres som "innskrenkning i eller utelukking fra fellesskapet i særlige tilfelle." (§ 53.4.) Delvis atskillelse omtales som "innskrenkninger". Paragrafens annet ledd sier derimot at

hel, eller på det nærmeste hel, utelukking fra fellesskapet med andre innsatte foretas når det er nødvendig for å:

- a) hindre skade på person,
- b) hindre ikke ubetydelig skade på eiendom,
- c) hindre straffbart forhold forøvrig,
- d) minske en særlig fare for rømning,
- e) hindre alvorlig forringelse eller forstyrrelse av samværet mellom innsatte.

Denne isolasjonen blir ikke gjennomført fordi fengslet sier at de ønsker å straffe vedkommende. Hvis vi ser bort i fra de tilfellene hvor fangen selv ikke ønsker fellesskap, for det kan forekomme, vil fangen likevel oppleve denne isolasjonen som straff fordi han mister fellesskapet, noe han som regel vil betrakte som et gode.

Fengslet har et legitimt behov for å kunne atskille farlige innsatte fra fellesskap, men punkt 2.e hjemler, i likhet med den gamle formuleringen i § 53.3., fortsatt for muligheten til en tvilsom og skjønnsmessig isolering av upopulære innsatte, "bråkmakerø" som f.eks. reiser rettmessige fangekrav og forsøker å mobilisere innsatte til å vise en felles holdning mot ledelsen.¹ Hva som skal forstås med en "alvorlig forringelse eller forstyrrelse av samværet mellom innsatte", er nokså uklart. En opposisjonell innsatt av den typen vi nettopp har nevnt, vil etter mitt skjønn ganske sikkert kunne falle inn under en slik formulering. Ledelsen vil naturlig nok føle et behov for å nøytralisere virksomheten til en slik person, og det vil de lett kunne oppnå ved å isolere han.

Isolasjonsnivået til disse som fengselsledelsen bevisst holder helt atskilt fra fellesskap, vil være tilnærmet likt med forbudsfanger og eneromsrefsede, men han vil kunne motta besøk på vanlig måte. I prinsippet kan han også innvilges enkelte begunstigelser som kompensasjon for utelukkelsen. I likhet med forbudsisolasjonen er også denne isolasjonen

1. Någjeldende § 53.4. er en nokså nylig gjennomført revisjon av tidligere § 53.3. Denne paragrafen omhandler de samme bestemmelsene, og formuleringen vi sikter til stod å lese i paragrafens tredje ledd, siste setning. Der het det at "En innsatt kan holdes atskilt helt eller delvis fra fellesskap med andre innsatte, hvis det anses nødvendig (..) av hensyn til (..) faren for uheldig innflytelse på medinnsatte." (Min understrekning.)

I motsetning til tidligere praksis inneholder det reviderte reglementet på dette punkt nå bestemmelser om innberetningsplikt hver 14. dag til Fengselsstyret om begrunnelsen for hel eller tilnærmet hel utelukkelse fra fellesskap (§ 53.8.). Fengslet pålegges nå også å føre protokoll over slike tiltak. (§ 53.11.)

ikke tidsbestemt på forhånd. Isolasjonspresset fra denne isolasjonsformen vil derfor ganske sikkert være verre enn for eneromsrefselse.

Isolasjonsnivået for den som delvis utelukkes fra fellesskap, vil selvsagt variere, avhengig av hva slags fellesskapsformer vedkommende fange utelukkes fra. En fange som utelukkes fra avdelingsfellesskap, men som likevel får arbeidsfellesskap, vil i praksis være mindre isolert enn en fange ved avd. B som ikke er bevisst utelukket fra fellesskap, men som ikke har fått arbeidsplass.

Det er ikke mulig å gi noen tall for antallet fanger som helt har blitt utelukket fra fellesskap i medhold av tidligere § 53.3. og någjeldende § 53.4., men jeg har grunn til å tro at tallet er nokså lavt. Kun et få antall personer i fengselsledelsen vil vite hvor mange som til enhver tid er isolert etter disse bestemmelsene.

Fengselsledelsens adgang til en slik skjønnsmessig skjerpelse av isolasjonen for fangene, hvor ledelsen er påtalemyndighet, jury og dommer samtidig, i tillegg til at opplysninger om en slik skjerpelse av isolasjonen ikke er offentlig tilgjengelig, ikke engang i form av antall tilfelle pr. år, reiser både et spørsmål om norske fangers rettssikkerhet og om den politiske kontrollen er god nok.

Fengselsstyret kan selvsagt overprøve direktørens avgjørelse i slike saker, men denne adgangen begrenses av en 14 dagers frist for innberetning til Fengselsstyret (§ 53.8.). Fengselsstyret vil dessuten mest sannsynlig legge avgjørende vekt på direktørens begrunnelse når de skal ta stilling til slike saker.

Den tredje og siste isolasjonsformen stiller i en særklasse når det gjelder fengslets bruk av isolasjon. Overføring til sikkerhetscelle skal bare skje i spesielle tilfelle som ved selvbeskadigelse, voldshandlinger, rømninger eller alvorlig skadeverk som celleknusing, og er kun ment som et tvangstiltak for å avverge fare. Det er ikke dermed sagt at bruk

av sikkerhetscelle alltid er et adekvat reaksjonsmiddel eller at overreaksjoner ikke forekommer. Selve hendelsesforløpet rundt denne isolasjonsformen kan være ganske dramatisk i og med at isoleringen gjennomføres med tvang.

En sikkerhetscelle er en celle med nakne vegger (derav tilnavnet "glattcelle"), en madrass, et teppe og et avføringshull i golvet. Cella har ikke møbler eller annet inventar, bortsett fra en nettingsisolert lyspære i taket som lyser hele tida og et ugjennomsiktig nettingglassvindu. Cella har også varmekabler i golvet. Vedkommende fange som blir innsatt på en sikkerhetscelle blir også avkledd alle klærne, så nær som til trusa. Oppholdet på en sikkerhetscelle er som regel kortvarig, oftest et døgn, av og til lenger. Til gjengjeld er isolasjonsnivået meget høyt, selv om fangen under oppholdet på sikkerhetscella av og til vil bli tilsett av en betjent. Det er derfor fare for at fangen kan utvikle et akutt isolasjonssyndrom med perseptuelle forstyrrelser og hallusinasjoner. Det forhold at fangen blir avkledd og innsatt på en sikkerhetscelle med tvang i en situasjon hvor fangen ofte vil være i stor følelsemessig ubalanse, er i tillegg en svært alvorlig krenkelse av fangen, og alt dette gjør denne isolasjonsformen til en av de alvorligste ved fengslet.

I tillegg til sikkerhetscella fins det også et annet tvangsmiddel ved fengslet som også har et visst isolasjonspreg, nemlig sikkerhetssengen. Sikkerhetssengen er en flatbenk med hånd- og fotreimer til å binde fangen fast til benken. Sikkerhetssengen, også omtalt som "lemmen", skal bare brukes ved fare for selvbeskadigelse. Sikkerhetssengen befinner seg i et kjellerrom ved avd. B, og fangen som ligger på den vil bli kontinuerlig overvåket av en betjent.

Tabell I i appendikset gir tall for bruk av sikkerhetscelle og sikkerhetsseng ved Oslo Kretsfengsel i årene før 1983. Som det fremgår av tabellen, er bruken av sikkerhetsseng beskjedent i forhold til bruken av sikkerhetscelle.

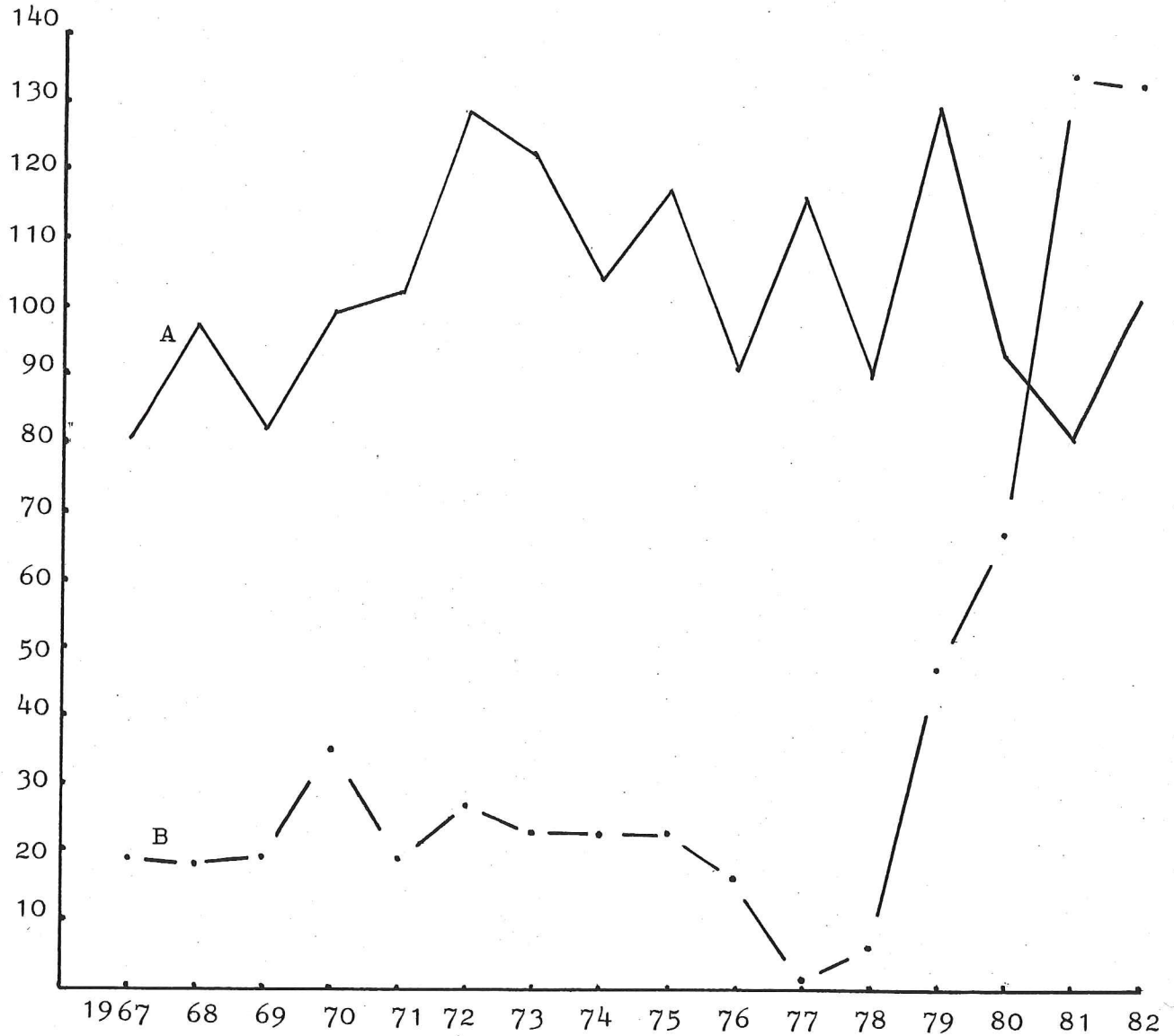
Bruk av sikkerhetscelle og sikkerhetsseng forekommer utelukkende ved fengslets avdeling B, og nesten alle fangene som blir offer for et av disse tvangsmidlene, hører til ved avd. B. Det forklarer hvorfor moderniseringen og omgjøringen av Botsfengslet til et fellesskapsfengsel i 1975 ikke ser ut til å ha påvirket tallene for bruk av sikkerhetscelle i noen merkbart positiv retning etter 1975.

Figur 1. på neste side gir en grafisk fremstilling av bruken av sikkerhetscelle ved fengslet (kurve A). Tendensen for årene etter 1975 er riktignok noe ujevn, men tallet for 1979 er faktisk det høyeste tallet for bruk av sikkerhetscelle som noengang er registrert.

Ettersom det stort sett er fanger ved avd. B som blir tvunget inn i sikkerhetsceller, er det vanskelig å si noe sikkert om fellesskapsprinsippets betydning, slik dette har blitt realisert ved avd. A, for bruken av sikkerhetsceller generelt. Men det forhold at det sjeldent forekommer at en fange ved avd. A blir overført til en sikkerhetscelle, styrker i det minste min oppfatning om at det totale isolasjonsnivået ved avd. B, d.v.s. den høye graden av generell isolasjon ved siden av de andre alvorlige isolasjonsformene som vi bare finner ved avd. B, er en av de viktigste årsakene til at det forekommer uroligheter som får fengslet til å ta i bruk tvangsmidler som sikkerhetsceller. Denne oppfatningen blir også underbygget av det faktum at selvmordsforsøk og celleknusing, to hendelser som ofte medfører bruk av sikkerhetscelle ved avd. B, nesten ikke forekommer ved avd. A. Så vidt jeg vet gjennom samtaler med tjenestemenn har det i årene før 1985 ikke vært et eneste selvmord, bare to selvmordsforsøk og ett tilfelle av celleknusing, ved avd. A siden åpningen i 1975.

I den grad uroligheter som selvmordsforsøk og celleknusing ved avd. B er en reaksjon på isolasjonspresset fra et høyt isolasjonsnivå, har vi grunn til å tro at fengslet reagerer på opposisjon mot isolasjonsnivået med ytterligere isolasjon, og det er intet mindre enn tragisk med tanke på at de mulige skadevirkningene av en sikkerhetscelleisolasjon på denne bakgrunn sannsynligvis bare blir enda større.

Figur 1. Antall anbringelser i sikkerhetscelle og eneromsrefselsler ved Oslo Kretsfengsel, 1967 - 1982.

Note: Kurve A: Antall anbringelser i sikkerhetscelle
 Kurve B: Antall eneromsrefselsler
 Kilde: Fengselsstyrets årbøker 1959 - 1979.
 Tallene for årene etter 1979 er oppgitt av underdirektør Erik Lund Isaksen og konsulent Siri Johnsen ved Kriminalomsorgsavdelingen. Se ellers forklaring til tabellene i appendiks.

Tabell II i appendikset gir tall for fengslets bruk av eneromsrefselsler og frihetsberøvelse (tillegg i sonings-tid), de to mest brukte refselsformene ved fengslet.

Forholdet mellom bruken av isolasjonsformene eneromsref-selse og sikkerhetscelleplassering er imidlertid litt in-teressant, og figur 1. gir en visualisering av forholdet mellom disse to isolasjonsformene.

Figuren viser to forskjellige tendenser for årene før og etter 1979. Vi skal derfor kommentere figuren i to om-ganger, nemlig perioden før 1979 og perioden etter.

Figuren viser tydelig at sikkerhetscelleplassering tradisjo-nelt har vært mye mer brukt enn eneromsrefselse, og det er umiddelbart litt påfallende når vi tar i betraktning at eneromsrefselse er den eneste av isolasjonsformene som defi-neres som straff, og at sikkerhetscelleplassering bare skal brukes når det er strengt påkrevd for å avverge fare.

Årene før 1980 viser også en viss parallellsymmetri i bevege-elsene for tallene for eneromsrefselse og sikkerhetscelle-plassering, selv om denne ikke er påfallende. Sikkerhets-celleisolasjon som umiddelbar reaksjon på uroligheter som skadeverk o.l. vil f.eks. i en del tilfelle også kunne med-føre eneromsrefselse som etterreaksjon på slike forhold.

Fra og med 1979 stiger imidlertid antallet eneromsrefselsler dramatisk mens antallet sikkerhetscelleplasseringer holder seg på omtrent samme nivå som for foregående år, og i 1981 passerer antallet eneromsrefselsler for første gang antallet sikkerhetscelleplasseringer.

Denne økningen skyldes mest sannsynlig innføringen av urin-prøver av innsatte mistenkt for narkotikamisbruk. Urin-prøvene ble innført i 1979 med hjemmel i fengselslovens § 30 a. Positive urinprøver og urinprøvenektelse sanksjo-neres med inntil 10 dagers eneromsrefselse. (Fengsels-styrets rundskriv G-89/82). Urinprøvene avgis på to måter. Enten i nærvær av en ansatt eller ved at den innsatte avgir prøven alene i et nakent rom etter å ha tatt av seg alle klærne på forhånd i påsyn av en ansatt. (Fengselsstyrets rundskriv G-278/81.)

Ettersom mange innsatte gir uttrykk for at de opplever urinprøvene som ydmykende, må vi regne med at mange nekter å avgi urinprøve og blir refset for dette. Enten innsatte blir eneromsrefset for positive urinprøver eller for urinprøvenektelse, kan vi i hvert fall fastslå at det for årene fra og med 1979 har skjedd en merkbar økning i isolasjonspraksisen ved fengslet, og at denne økningen skyldes en økning i antallet eneromsrefselsler. Det påfallende sammenfallet mellom innføringen av urinprøver i 1979 og økningen i antall eneromsrefselsler fra og med 1979, gir god grunn til å tro at innføringen av urinprøver har medført en svært uheldig økning i isolasjonspraksisen ved fengslet.

Vi ser altså etter hvert at det danner seg et nokså komplisert bilde av fengslets bruk av isolasjon, hvor isolasjonsnivået vil variere og hvor varigheten av enkelte av isolasjonsformene vil være vanskelig å forutsi. Nå vil det være forskjellig hvor mye isolasjon en fange tåler, men det subjektive isolasjonspresset vil avhenge av hvilke av disse isolasjonsformene han vil bli underlagt under anstaltsoppholdet og selve anstaltsoppholdets lengde. Til tross for økningen i antall eneromsrefselsler og et fortsatt høyt antall sikkerhetscelleplasseringer, kan omfanget av disse isolasjonsformene likevel ikke måle seg med den generelle isolasjonens konsekvenser for mange fanger. Avhengig av antallet forbudsfanger, vil antallet fanger som i prinsippet kan få arbeid eller skolegang, men som ikke får det, utgjøre kanskje 40 % av alle fangene ved Oslo Kretsfengsel. Over halvparten av alle fangene ved fengslet har ikke avdelingsfellesskap ettersom det er flere fanger ved avd. B enn avd. A. Selv om fangen ikke skulle sitte på forbud eller eneromsrefselse, vil isolasjonen for den som faller utenfor fellesskapstilbudet, uten at han behøver å være bevisst utelukket fra fellesskap, likevel kunne medføre et meget høyt isolasjonsnivå. En fange ved avd. B i denne kategorien, uten arbeid, skolegang, avdelingsfellesskap eller andre fritidsaktiviteter, vil bare ha luftinga og en times besøk i uka igjen som eneste mulige avbrekk fra oppholdet på cella.

Det blir i verste fall 23 timer på cella i løpet av et døgn.

Isolasjonen vil uansett være et gjennomgående trekk ved soningssituasjonen for fangen, samtidig som det nå skulle være klart at det er betydelige forskjeller i hvor mye isolasjon fangene blir utsatt for. De best stilte blir bare offer for en mindre grad av generell isolasjon. Disse befinner seg på avdeling A. De har arbeid og avdelingsfelleskap om ettermiddagene og i helgene. De blir bare låst inn om natten eller når avdelingsbetjenten må forlate avdelingen. Andre igjen går fra den ene isolasjonsformen til den andre. For å anskueliggjøre dette, skal vi ta et tenkt, men på ingen måte usannsynlig eksempel på en soningskarriere ved fengslet.

Fangen blir varetektsfengslet med brev- og besøksforbud. Etter en viss tid, gjerne måneder, blir forbudet opphevet. Fangen er nå vanlig varetektsfange, og han kan fraskrive seg varetektsrettighetene. Hvis ikke, blir han fortsatt holdt i enerom inntil han blir dømt og går over på domssoning. Som fraskreven varetekt eller domsinnsatt kan han nå i prinsippet få arbeid eller skolegang. Får han ikke det, vil lufting og eventuelle fritidsaktiviteter være hans eneste mulighet for fangefelleskap så lenge han befinner seg på avd. B. Så får han kanskje tilbud om overføring til avd. A, Botsfengslet. Når han kommer dit, må han kanskje også her vente en stund på å bli arbeidsplassert. Til gjengjeld har han avdelingsfelleskapet om ettermiddagen. Skulle han i mellomtiden ha gjort seg skyldig i forhold som kvalifiserer for refselse, blir han kanskje satt på eneromsrefselse ved avd. B. Når han er ferdig med eneromsrefselsen, kommer han vanligvis tilbake til avd. A. Så viser det seg kanskje at han ikke passer i avdelingsfelleskapet, og så blir han igjen overført til avd. B. Så er han tilbake der han startet bortsett fra at brev- og besøksforbudet ikke lenger hindrer han i å få fangefelleskap. Han er bare "midlertidig utelukket fra avdelingsfelleskap" på ubestemt tid. På nytt må han vente på en anledning til å bli arbeidsplassert. Dersom han

hadde arbeid ved avd. A før overføringen, mistet han i så fall det i og med overføringen. Så knuser han kanskje cella, med det resultat at han havner i en sikkerhetscelle. Dermed har han vært igjennom alle isolasjonsformene, samtidig som han har fått erfare en del av fellesskapsformene ved fengslet. Fortsettelsen vet fangen ingenting sikkert om. Det eneste han vet med sikkerhet er at han lever i et regime som svinger mellom isolasjon og fellesskap og at han aldri kan være helt sikker på hvor mye han vil få av det ene eller det andre.

Som en fange sa til meg:

"Fengslet gir med den ene handa og tar med den andre."

3.2. Celleisolasjon som et kulturelt reifisert faktum

Den generelle isolasjonspraksisen blir ofte ikke regnet med når fengslets bruk av isolasjon blir diskutert. Det faktum at den hele tiden vil balansere mot ulike fellesskapstiltak, som noen får mer av enn andre, ved siden av at den ikke blir definert som isolasjon, men som "innlåsingsrutiner som følge av praktiske eller sikkerhetsmessige grunner", gjør den på en måte vanskelig å oppdage. Når fengselsfolk snakker om isolasjon, tenker de derfor stort sett på de andre isolasjonsformene, mens utenforstående gjerne forbinder ordet isolasjon med plassering i isolat. Begge deler gir et for snevert bilde av fengslets bruk av isolasjon. Ikke bare fordi den generelle bruken av isolasjon også kan medføre et meget høyt isolasjonsnivå for en fange som i prinsippet kan få fellesskap, men som likevel ikke får det, men også fordi den er grunnleggende for fengslet i den forstand at der hvor fangen ikke får samvær med innsatte eller ansatte, blir alternativet cella. "Tertium non datur". Mellomtingen finnes ikke. På samme måte er cella hans eneste tilfluktssted dersom han ikke orker fangefellesskapet.

Fellesskapstiltakene har medført en mindre bruk av generell isolasjon, men så lenge cellesystemet består, vil fellesskapstanken uvergelig støte sammen med celleisolasjonsprinsippet og medføre en varig pågående diskusjon om hvor mye eller hvor lite fellesskap man skal tillate. Fengselssamfunnet vil derfor alltid være et diskutabelt kompromiss mellom isolasjon og fellesskap.

Det er umulig å beregne omfanget av den generelle isolasjonen ved Oslo Kretsfengsel helt eksakt. Likevel er det etter min oppfatning en viktigere grunn til at den generelle isolasjonen gjerne holdes utenfor isolasjonsbegrepet. Vi har nemlig en tendens til å ta den generelle isolasjonen mer eller mindre for gitt på grunn av cellesystemets selvfølgelighet.

Til tross for at celleisolasjonsprinsippet har mistet mye av sin historiske begrunnelse (se avsn. 2.6.), står celleisolasjonsprinsippet i en grunnleggende betydning relativt urokket. Cella er det dominerende symbolet på fengslet som sosial institusjon, et symbol som har materialisert seg så sterkt i vår bevissthet at det representerer det Geertz har kalt for "a material vehicle of thought". (Geertz, 1973:362.) Vi har rett og slett vanskelig for å tenke oss et fengsel uten celler. Fengsel er først og fremst cellefengsel. "Det er avd. B som er fengsel", har jeg hørt mange si, "fellesskap er ikke fengsel". Dette fenomenet kalles i kunnskapssosiologien for objektivisering. Objektivisering er den måten et produkt av menneskelig aktivitet (her: cellesystemet) antar en karakter av objektivitet. (Berger & Luckmann, 1971:78) I dette tilfelle er objektiviseringen så sterk at den grenser til reifisering; cellesystemet oppfattes som en "ting" og ikke som et samfunnsmessig produkt som lar seg endre. Dette fører til følgende paradoks som med få ord er dagens kriminalomsorg i anstalt: Ettersom celleisolasjon er skadelig, vil vi gjerne fjerne skadevirkningene av celleisolasjonen, forutsatt at vi får beholde cellene, celleisolasjonsprinsippets bærende element. Men som engelskmennene gjerne sier: "You can't eat the cake and have it." Alternativet blir da et slags kompromiss. Vi reduserer celleisolasjonen til et visst punkt, utifra hva som er praktisk og økonomisk gjennomførbart, ved å innføre enkelte former for fangefellesskap. Isolasjonens skadevirkninger blir dermed mindre synlige, og kritikken mot fengslets bruk av isolasjon blir i noen grad avvæpnet. Dermed beholder vi cellesystemets generelle isolasjon, og sist, men ikke minst, muligheten for å bruke de andre mer alvorlige isolasjonsformene. Disse fremstår nå som mer legitime for disse isolasjonsformene representerer dermed i større grad unntaket og ikke regelen.

Selv med et minimum av generell isolasjon, f.eks. innlåsing bare om natten og når avdelingsbetjenten tar pause, er det likevel ikke spesielt oppsiktsvekkende å tro at det fortsatt vil være en sammenheng mellom denne isolasjonens skade-

virksomheter og lengden på anstaltsoppholdet, selv om slike skadevirkninger ikke er lette å dokumentere fordi det er snakk om langtidsvirkninger. I fengselssjargong snakker man om soningstretthet, en generell apati og likegyldighet man gjerne ser hos gjengangere. De som slipper med minst isolasjon ved fengslet, innsatte ved avd. A med både arbeidsfellesskap og avdelingsfellesskap, tilbringer likevel elleve timer i døgnet på cella.

Til tross for en merkbar reduksjon i den generelle isolasjonen gjennom ulike fellesskapstiltak, er det fortsatt grunn til å ta den generelle isolasjonen alvorlig. Ikke bare fordi den for noen medfører et høyt isolasjonsnivå eller fordi den også må sies å være skadelig med et relativt lavt isolasjonsnivå, men like mye fordi den representerer et kulturelt reifisert faktum som hindrer oss i å ta et endelig oppgjør med celledisiplin og det minimum av celleisolasjon som nødvendigvis må følge av dette.

4 MELLOM BARKEN OG VEDEN

4.1. Litt om stillingsstrukturen

Betjentrollen i et stort fengsel som Oslo Kretsfengsel spenner over en del praktiske og mindre, administrative oppgaver. En del av disse oppgavene er relativt spesialiserte og innebærer at tjenestens forskjellige krav slår ut noe ulikt fra tjenestemann til tjenestemann. Frigangsbetjenten steller f.eks. bare med saker som gjelder de innsatte på frigangsavdelingen. Når frigjengerne er på arbeid om dagen, vil bare ganggutten være igjen på avdelingen, og frigangsbetjenten vil være lite bundet til vanlig avdelingstjeneste i denne tida. Han har derfor mulighet til å bistå i saksbehandlingen av frigangssøknadene fra de vanlige fangene og tar seg av de rent praktiske oppgavene forbundet med en eventuell overføring til frigangsavdelingen. Effektbetjenten steller bare med spørsmål som gjelder registrering og oppbevaring av innsattes personlige eiendeler, samtidig som han har ansvaret for at fangen ikke får anledning til å ta med seg ulovlige gjenstander inn på cella. Betjentene i mottakelsesavdelingen ved avd. B tar imot de nyinnsatte. Fremstillingsbetjentene ved fengslets kjørekontor frakter innsatte til og fra ulike steder utenfor fengslet dersom innsatte er avhengig av personlig fremmøte i viktige, personlige anliggender og fengslet har innrømmet dem dette. Portvakten har ansvaret for fengselsporten, og vaktene ved fengslets to sentraler, en ved avd. A og en ved avd. B, har ansvaret for den generelle koordineringen av de rutinemessige virksomhetene ved fengslet. Tilkalling av ansatte og innsatte skjer via sentralen, fengslets "hjerne" og telefonsentral. Pikettene, derimot, henter post, overvåker luftinger og følger innsatte til og fra forskjellige steder i fengslet. De overvåker også besøk til innsatte og tar ellers forefallende oppdrag, som avløsning ved frafall ved andre tjenesteposter.

En del av disse tjenestepostene er faste, noen går på rund-

gang, og andre er i prinsippet ikke faste, men de blir likevel forbeholdt tjenestemenn med lengre ansiennitet eller erfaring, slik at de i praksis blir faste tjenestesteder for disse.

Disse tjenestepostene har alle det felles at de representerer mer begrenset kontakt med innsatte. Samhandlingen med innsatte vil foregå i relativt forutsigbare situasjoner med nokså klare, operasjonelle normer knyttet til samhandlingen. Fangen som ønsker å få personlige eiendeler inn på cella, melder seg på til samtale med effektbetjenten for å få ordnet dette, og når samtalens formål er avsluttet, må fangen tilbake til avdelingen sin. Når fremstillingens formål er realisert, bringer fremstillingsbetjenten fangen tilbake til fengslet, og oppdraget er utført. Når sentralvakta har fortalt fangen hvor han skal, kan han avbryte samtalen dersom han ønsker det, og fangen må gå til anvist sted med en gang fordi unødig opphold i ganger og korridorer utenfor sentralen ikke er tillatt. Samhandlingens operasjonelle og tidsbegrensede karakter gjør at betjentene i disse tjenestepostene i stor grad selv kan velge i hvilken utstrekning de ønsker å inngå i samhandling med andre relasjonelle elementer enn de operasjonelle. Denne valgmuligheten er riktignok mer eller mindre en realitet for alle betjenter, uansett tjenestepost, på grunn av det instrumentelle preget ved tjenestemannsrollen generelt. Når jeg likevel vil skille ut disse tjenestepostene som en egen gruppe stillinger, skyldes det først og fremst at disse postene representerer en type tilbaketrekkingstillinger for den vanlige betjentgruppen. Disse postene gir større uavhengighet i forhold til ledelsens krav til betjentens generelle funksjon på grunn av et snevrere ansvarsområde, samtidig som fangens krav til betjenten blir mer begrenset fordi samhandlingen mellom betjentene i disse postene og fangene lettere lar seg avgrense til konkrete gjøremål. Enkelte av disse stillingene innebærer så godt som ingen kontakt med innsatte, som f.eks. portvakt-tjeneste og tjeneste ved tjenesteoppsettkontoret.

Disse tjenestepostene gir alle en viss frihet i forhold til de problemer som den generelle tjenestemannsrollen byr på for den "virkelige" betjenten i et fengsel, nemlig avdelingsbetjenten. Avdelingstjenesten er den tjenesteposten som klarest konfronterer betjenten med ledelsens og fangenes krav til betjenten, og det er derfor naturlig at vi konsentrerer oss om denne tjenestemannsgruppen i vår analyse av tjenestemannsrollen. Oppholdet på avdelingen er det som i all hovedsak utgjør den daglige soningssituasjonen for fangen. Her låses fangen ut for å delta i tillatte gjøremål, og her tilbringer han alle ledige stunder utover dette. Som vi har dokumentert, er det ganske mange av dem. Det er avdelingsbetjenten som låser fangene inn på cellene, og han har mindre anledning til å velge i hvilken utstrekning han ønsker kontakt med fangene på avdelingen og ingen mulighet til å hindre fangene i å ta kontakt med han. Selv når innsatte sitter innelåst på cellene, plikter avdelingsbetjenten å svare på anrop fra innsatte. Avdelingsbetjenten har det daglige hovedansvaret for fangens forpleining og sikkerhet, og alle henvendelser fra innsatte skal etter reglene gå via avdelingsbetjenten. Fangepresset hviler derfor først og fremst på avdelingsbetjenten, og tilbaketrekkingstillingene utgjør derfor en viktig forsvarskilde mot fangepresset for betjentgruppen i fengslet. Det daglige hovedansvaret for fangen medfører også en større forpliktelse for avdelingsbetjenten til å håndheve de mange forskjellige bestemmelsene som gjelder fangens soningssituasjon. Tilbaketrekkingstillingene representerer derfor samtidig et mulig betjentforsvar mot ledelsens krav til tjenestemannen og vanskelighetene med å forene disse med innsattegruppens forventninger til betjenten. Avdelingstjenesten er derfor Uriasposten fremfor noen innenfor fengslet. Ingen av betjentene unngår å oppleve konflikten mellom fangenes forventninger til betjenten og ledelsens krav til betjenten så lenge tjenesten innebærer samhandling med innsatte. Men ingen opplever den så sterkt som avdelingsbetjenten. Ingen er som han i den grad "mellom barken og veden".

Tilbaketrekkingsstillingene nyter derfor også en viss popularitet blant betjentene, og vi ser dette som et uttrykk for behovet for å få større avstand til fangepresset og konflikten mellom ledelsens og innsattegruppens forventninger til betjenten. Klarest ser vi dette ved pikett-tjenesten fordi pikett-tjenesten er åpen for alle tjenestemennene i turnustjeneste. Tjenesten krever ingen spesielle ferdigheter og alle kjenner pikett-tjenestens innhold. Tjenesten er ikke forbeholdt en liten gruppe betjenter, slik som sentralvaktstjeneste og frigangstjeneste. Betjentsagn som "nå har jeg hatt avdelingstjeneste i fjorten dager, så nå var det fint å få gå som pikett", er svært vanlig å høre. Fullt klar over at avdelingstjenesten "sliter" på betjenten, vil tjenesteoppsettkontoret ofte lokke med pikett-tjeneste for å få betjenten til å ta en ekstravakt når det er behov for det.

Når dette er sagt, skal vi selvsagt ikke underslå at det fins andre grunner til at betjentene ønsker seg annen tjeneste enn avdelingstjeneste. Vi skal kort nevne noen av de viktigste.

Høyere lønn kan utelukkes som motiv for å ønske seg annen tjeneste, unntatt ved avansement. Lønnen vil fortsatt avhenge av generell tjenesteansiennitet og de lønnstillegg som turnustjenesten gir. Å miste turnustjenesten vil innebære lønnstap for de som går fra turnustjeneste til tjeneste som ikke er turnusregulert, f.eks. ved effektlageret ved avd. A, tøylageret eller tjenesteoppsettkontoret.

Ønske om å få slippe skiftarbeidet kan derimot være et viktig motiv for å søke seg til annen tjeneste.

Større tjenestemessig selvstendighet med litt mer spesialiserte oppgaver innebærer også en mulig tilfredsstillelse av behovet for å føle at man utfører et arbeid som ikke hvem som helst kan gjøre etter. Sentralvaktstjeneste og frigangstjeneste er eksempler på slik tjeneste.

Avdelingstjenesten innebærer også at betjenten blir ganske bundet til avdelingen under tjenesten. Han får bare lov til å forlate avdelingen i helt nødvendige ærend og under korte

spisepauser. Han får dermed liten anledning til å snakke med kolleger. Avdelingstjenesten medfører en viss sosial isolasjon i forhold til betjentmiljøet og gjør avdelingsbetjenten mer avhengig av et positivt forhold til innsattegruppene i avdelingene. Som vi skal se, er det en del faktorer som ødelegger muligheten for det siste. Fordi avdelingsbetjenten ved avd. B gjør tjeneste i lukkede avdelinger, får han liten kontakt med fangene, og den avdelingsbetjenten ved avd. A som må gjøre tjeneste ved en avdeling hvor han ikke kjenner de innsatte og omvendt, opplever det samme problemet. Enten avdelingsbetjenten opplever fangebetjentrelasjonen som vanskelig eller ikke, vil mangelen på kontakt med kolleger likevel kunne være en viktig grunn til å ønske seg vekk fra avdelingen, og da særlig for de som har liten kontakt med innsatte eller opplever denne kontakten som negativ. Omvendt vil selvfølgelig avdelingstjenesten kunne fremstå som et alternativ for de som opplever betjentmiljøet som negativt og som av den grunn ønsker avstand til betjentmiljøet. Jeg har hørt betjenter si at "jeg sitter heller alene og spiser matpakka mi oppe i avdelingen enn å høre på den praten som foregår på Børsen" (betjentenes spiseroom ved avd. A).

Vi har tidligere også nevnt det relativt høye støynivået som kan oppstå i fellesskapsavdelingene ved avd. A når de innsatte har fellesskap. Dette er også en faktor som bidrar til å ødelegge arbeidsmiljøet for avdelingsbetjentene i fellesskapsavdelingene: "Jeg ba dem dempe TV'n, men to minutter etterpå var det like ille, jeg vet snart ikke om jeg holder ut dette her..."

Sosial avstand til fangene er i seg selv også et viktig virkemiddel til å verne om en personlig såvel som en yrkesmessig integritet. Økt sosial avstand til innsatte beskytter ikke bare tjenestemannen mot fangenes ulike måter å prøve tjenestemannen på, det styrker også indirekte betjentens autoritetsbehov gjennom det element av mystifisering som sosial avstand kan gi:

.., the maintenance of social distance, provide a way in which awe can be generated and sustained in the audience - a way, as Kenneth Burke has said, in which the audience can be held in a state of mystification in regard to the performer. (Goffman, 1971:74.)

Tilbaketrekkingsstillingenes popularitet er derfor sannsynligvis også et uttrykk for behovet for å unndra seg det generelle legitimitetsproblemet som svekker betjentens autoritet versus fangebefolkningen (jfr. 6.2.).

Vi skal starte med en mer dynamisk aktørbeskrivelse av betjentrollen før vi går over til en mer teoretisk og til dels abstrakt diskusjon av betjentens funksjon. Det vil forhåpentlig lette lesningen av påfølgende kapitler.

4.2. Avdelingsbetjenten; vokter, brikolør og visergutt for bagateller

Størstedelen av avdelingsbetjentens oppgaver består i en mengde mindre, instrumentelle tjenester og enkelte kontrollopgaver, som cellevisitasjon og kontroll med brev til innsatte. Det forventes at han alltid vet hvem som befinner seg på avdelingen og hvilke av disse som til enhver tid skal være innelåst på cellene sine. Han låser fanger ut og inn av celler hele dagen, bortsett fra under ettermiddagstjenesten i fellesskapsavdelingene ved avd. A. Han noterer seg hvem som forlater avdelingen om morgenen, henter post og morgenaviser og samarbeider med ganggutten i arbeidet med å holde avdelingen utstyrt med det den trenger av tøy og sanitærartikler. Han formidler påmeldingslapper fra innsatte som ønsker samtale med lege, sosialsekretær eller andre tjenestemenn, og han fører kostliste over avdelingen slik at avdelingen får det antallet middagsporsjoner den skal ha. Han fører dagpengesatser for ikke-arbeidsplasserte og ganggutten og visiterer tre celler om formiddagen. Stadig ringes det etter innsatte som skal bringes forskjellige steder.

Samhandlingen mellom avdelingsbetjenten og de innsatte dreier seg ofte om praktiske spørsmål, og presset fra alle fangene som mangler et eller annet eller spør om betjenten kan "ordne" noe for dem, kan bli ganske stort for betjenten: "Kan jeg få et ekstra håndkle?", "kan du ordne så jeg får krite en ekstra pakke tobakk i kantina?", "det er for lite mat, hent noe mer fra kjøkkenet, betjent!", "hvorfor har jeg ikke fått skummet melk i dag?", eller "hvorfor har jeg ikke fått snakke med sosialsekretæren i dag, ring opp og spør om jeg kan få komme opp en tur", "hvor blir det av avisen min, si meg, stjeler dere fra innsatte?", eller "får jeg besøk i dag, har du sjekka besøkslista?". Eksemplene kan forfleres nærmest i det uendelige. Når det gjelder dette problemet, består den vesentligste

forskjellen på lukket (avd. B) og åpen (avd. A) avdeling i at avdelingsbetjenten på avd. B må gå fra celle til celle for å svare på disse henvendelsene, mens avdelingsbetjenten på avd. A ofte vil ha grupper av innsatte som maser på betjenten samtidig. Hvis da telefonen og callingen ringer samtidig, er det ikke alltid like lett å bevare fatningen i en slik situasjon. Betjenten får også mange spørsmål om saker som er til behandling og som ennå ikke er avgjort av ledelsen. Spørsmål om permisjon og overføring til behandlingshjem er eksempler på slike spørsmål som betjenten likevel ikke kan svare på. Fengslets byråkratiske kvern maler i sitt eget tempo, og de innsatte er naturligvis utålmodige. Likevel er det ofte trivialitetene som avler størst utålmodighet, og betjenten slutter aldri å undre seg over den betydning innsatte tillegger bagateller som ikke innfris eller som ikke innfris hurtig nok. Å måtte vente på å komme til sosialsekretæren den dagen fangen har meldt seg på til en samtale, er for mange så ille at de ikke kan la være å legge press på avdelingsbetjenten for å få han til å påvirke sosialsekretæren til å ta imot fangen utenom tur. Betjenten får mange slike henvendelser, og han har vanskelig for å forstå hvorfor innsatte som skal være i fengslet i måneder har det så travelt med å komme til sosialsekretæren akkurat den dagen. Ofte er det likevel gode grunner for å mase, grunner som selv betjenten kan forstå, men fenomenet henger sammen med flere faktorer og det er såpass omfattende at vi skal behandle det separat og mer inngående i kapittel 7.

Fanger som "maser" blir selvsagt ikke godt likt av betjentene. De blir gjerne kategorisert som "kverulanter". En viktigere konsekvens er derimot at maset sammen med tjenestekravene trekker betjentens oppmerksomhet bort fra de som ikke maser og gir han mindre tid til å se etter og gjøre noe for disse. Dette, kombinert med det forhold at institusjonsplasserte som ikke lager vesen av seg gjerne blir oppfattet som tilpasningsdyktige, og i fengselssammenheng muligens også som angrende (jfr. s. 39), bidrar til at disse ikke alltid får den

oppmerksomhet som de har krav på, samtidig som de av og til taper i konkurransen om enkelte uformelle tjenester fra mer pågående innsatte. For forbudsisolerte og andre ikke-arbeidsplasserte i de lukkede avdelingene ved avd. B representerer betjentkontakten i seg selv et gode, uansett hva det snakkes om, fordi betjentkontakten avhjelper på fangens behov for menneskelig kontakt og gir han en kjærkommen avveksling fra isolasjonen på cella.

De mange henvendelsene fra sentralen om innsatte som skal låses ut av avdelingen til et eller annet ærend, sammen med nyinnsettelse, løslatelse og andre praktiske gjøremål, kan på den travleste tida om formiddagen gi betjenten liten tid til innsatte. Det er nettopp i kontortida på dagen de fleste fangene kan få ordnet mye av det de vil ha gjort, og det vet fangene godt. Ofte blir det ikke tid til stort annet enn de mest nødvendige tjenestelige gjøremål. Resten av tjenestetida går gjerne med til å svare på henvendelser fra innsatte som vet å legge press på betjenten. "Her kommer du ingen vei uten å mase", heter det gjerne blant fangene, og i den grad de har rett, skyldes det ikke minst også det faktum at "kverulantene" sammen med fengslets tjenestekrav til betjenten stjeler uforholdsmessig mye av den oppmerksomheten som betjenten ellers ville kunne ha delt på hele innsattegruppen i avdelingen. Den avdelingsbetjenten som er klar over dette problemet frustreres litt over at de som aksepterer at "betjenten har dårlig tid", og som derfor avholder seg fra å "mase" på betjenten selv når den innsatte har et oppriktig problem, blir den tapende part i konkurransen om betjentens oppmerksomhet. Isolerte ved avd. B uten fellesskap lider naturligvis mest under dette ettersom disse er mye mer avhengig av kontakt med betjenten.

Fengslet krever dessverre at betjenten ikke lar seg oppholde for lenge av innsatte på betjentkontoret eller på cella fordi fengslet er redd for at dette kan være et ledd i en eventuell rømningsplan. Betjentene opplever derfor et visst press til å måtte avvise innsatte som tar kontakt med betjenten, og dette presset kommer selvsagt i konflikt med betjentens forståelse for

kontaktbehovet til enkelte innsatte.

Psykotiske innsatte representerer i denne forbindelse et spesielt problem for betjentene ved avd. B. En enkelt avdeling har som regel flere erklærte, psykotiske innsatte, som naturlig nok krever mye av betjentenes oppmerksomhet. På grunn av et mangelfullt offentlig behandlingstilbud til urolige, psykotiske pasienter, ofte med kriminell bakgrunn, må fengslet ta imot psykotiske pasienter det ikke har forutsetninger for å ta imot.¹ Problemet krever en politisk løsning, og dette kravet har også blitt reist av fengselstjenestemannsforbundet. Inntil dette problemet blir løst, fungerer fengslet som en ren oppbevaringsanstalt for en gruppe psykotiske innsatte som ingen vil vite av og som det blir betjentenes lodd å forholde seg til i et system som ikke har annet å tilby disse enn isolasjon og psykofarmaka ettersom disse ikke kan fungere i fellesskap med ikke-psykotiske innsatte.

Å låse celledører og avdelingsdører opp og igjen dominerer dagen for avdelingsbetjenten. I den grad fengselsrutinen tillater det, ordner han noen av de mange, små praktiske problemer som fangene måtte ha og som betjenten kan gjøre noe med. Nr. 511 mangler kanskje fyrstikker og nr. 512 skulle gjerne hatt noe å lese på. Nr. 506 mangler undertøy og nr. 507 spør om å få flytte til en annen avdeling. Nå er det imidlertid mange spørsmål betjenten ikke kan avgjøre fordi problemet ikke ligger under hans ansvarsområde.

En av de viktigste oppgavene i avdelingsbetjentens arbeid blir derfor å kanalisere og styre fangens ønske om kontakt med ledelsen eller andre ansatte i fengslet som det er viktig for fangen å få kontakt med for å få ordnet forhold som fangen opplever som betydningsfulle. Spørsmål om permisjon, private effekter eller medisiner må rettes til henholdsvis sosialsekretær, effektbetjent og lege, men alle slike henvendelser går gjennom avdelingsbetjenten. Han blir flaskehalsen i et system som krever at alle slike henvendelser skal

1. Avviklingen av sentralanstalter som Reitgjerdet sykehus og overføringen av det offentlige ansvaret for psykiatrien til kommunene (den nye kommunehelsesloven), er den politiske bakgrunnen for denne situasjonen.

gå den formelle tjenesteveien i form av påmeldingslapper som behandles etter tur eller etter en prioritering som fangene ikke alltid forstår. Han må derfor kunne holde igjen mot press fra innsatte som ønsker at betjenten skal avvike fra rutinen og sende dem til samtale uten at de er tilkalt, og han må kunne avvise press fra innsatte som ønsker at han skal legge press på andre ansatte for å få dem til å gjøre noe med deres ønsker akkurat der og da. Samtidig må han vurdere hvorvidt alvorret i fangehenvendelsen tilsier at han bør varsle overordnede og kreve at de tar affære på grunn av menneskelige hensyn eller fare for uro, og han må kunne veie en slik vurdering opp mot den sannsynlige motvilje han vil bli møtt med av overordnede eller kolleger, som vil kunne gi uttrykk for at det problemet betjenten legger fram enten kan vente og gå vanlig tjenestevei, eller at problemet er for lite til at det krever handling som bryter med rutinen. Betjenten kan møte stor, byråkratisk motstand når han forsøker å gå videre med fangenes problemer. (Se kap. 7.)

Her ligger et av avdelingsbetjentens største dilemmaer. På den ene siden må han holde igjen og styre fangepresset fra utålmodige innsatte på en slik måte at han både unngår bråk med innsatte og kritikk fra overordnede. Samtidig må han få tid til andre tjenestelige gjøremål. Dette er en viktig del av betjentens kontrollproblem. På den annen side må han av menneskelige, psykologiske eller kontrollmessige hensyn ofte gi etter for fangepress han vet han kan bli kritisert for, enten fordi han ønsker å lindre det han selv oppfatter som nødvendige innskrenkninger under fengslingen, eller fordi innrømmelsene fremstår som nødvendige for å lette betjentens kontrollproblemer. Han blir en "grei" betjent som unngår uro i avdelingen som følge av antipatier mot betjenten. Det er f.eks. bedre å gå to ganger på tøyageret for å skaffe en innsatt en bukse han blir fornøyd med enn å ha en misfornøyd innsatt i avdelingen som forårsaker uro i avdelingen og sprer misstemning mot betjenten. Men avdelingsbetjenten kan ikke gjøre dette uten å risikere kritikk for å forlate avdelingen unødig, samtidig som tøybetjenten antakelig vil insistere på at tøyutdelingen bare skal skje en gang i uka.

Dette dobbeltpresset sliter på avdelingsbetjenten. De overordnede, spesialistene og andre kolleger ved fengslet forventer at avdelingsbetjenten holder de innsatte i ro på avdelingen og at alle fangehenvelser til spesialister og overordnede skjer etter fastlagte rutiner som bare kan brytes etter avtale mellom avdelingsbetjenten og vedkommende tjenestemann eller spesialist. En slik avtale, som regel over telefon, inngås sjelden med mindre avdelingsbetjenten har overbevisende grunner å anføre. At fangen, også etter betjentens mening, har ventet urimelig lenge på en samtale eller en avgjørelse, blir normalt ikke godtatt.

Den strenge arbeidsdelingen ved fengslet og kravet om at avgjørelser vedrørende innsatte bare skal formidles av den tjenestemann som er bemyndiget til det (tj.instr. § 2.53.), gjør at avdelingsbetjenten heller ikke kan fortelle en innsatt om utfallet eller forløpet i en sak som er til behandling fordi avdelingsbetjenten normalt ikke vil bli delegert myndighet til dette. Like uvitende om saksforløpet som fangen har derfor avdelingsbetjenten ikke annet å gjøre enn å vise til antatt saksbehandlingstid og forsøke å berolige fangen med at han må vente.

Tjenesteinstruksens § 2.53., annet ledd, sier at "Opplysninger til en innsatt om hans eget forhold, skal bare gis av direktøren eller den tjenestemann som har fått myndighet til det." Bestemmelsen har til hensikt å begrense informasjon for å beskytte innsatte mot at uvedkommende får kjennskap til personlige forhold. Økt informasjonstilgang for avdelingsbetjenten vil også kunne medføre økt informasjonspress på avdelingsbetjenten. De fleste betjenter gir også uttrykk for at de betrakter det som en fordel å vite minst mulig om innsatte utover det som er nødvendig for tjenesten. Dette er riktig såfremt betjenten klarer å berolige eller avvise en utålmodig innsatt slik at det ikke blir uro i avdelingen. Stort sett går det bra. Hvis ikke, representerer mangelen på informasjon og bestemmelsen i tjenesteinstruksens § 2.53. en alvorlig hindring

for betjentens evne til å møte kritikk og avverge uro fra utålmodige fanger. Vi skal illustrere dette med et eksempel som lett kunne utviklet seg til et alvorlig ordensproblem for avdelingsbetjenten.

N søker om ordinær permisjon fire uker før dato for eventuell innvilgelse. Etter reglene er muligheten for innvilgelse til stede. Søknaden fremmes på vanlig måte gjennom sosialsekretær. N mottar ingen underretning før den dato permisjonen skulle ha trådd i kraft dersom den hadde blitt innvilget. Meget opprørt over dette henvender N seg til avdelingsbetjenten som regner med at det har skjedd en saksbehandlingsfeil. Avdelingsbetjenten ringer sosialsekretæren som sier at saken er behandlet for en uke siden, men sosialsekretæren har heller ikke fått underretning om vedtaket. Avdelingsbetjenten ringer da direktørens forvarelse som sier at de skal ringe tilbake. På dette tidspunkt hersker det en meget amper stemning i avdelingen, som i dette tilfelle er en fellesskapsavdeling ved Botsfengslet. Flere innsatte har engasjert seg i saken og gir høylydt uttrykk for sin indignasjon på vegne av N. Under sterkt press fra innsattegruppen i avdelingen ringer avdelingsbetjenten direktørens forvarelse en gang til og får da til svar at saken ligger fremme på bordet. Avdelingsbetjenten forlanger da å få vite om søknaden er innvilget eller ikke, men blir nektet dette med henvisning til at dette ikke kan sies over telefonen. N skulle få beskjed i løpet av dagen ble det sagt, hvilket han ikke fikk.

Episoden viser en situasjon som resulterte i et kontrollproblem på grunn av en uheldig kombinasjon av saksbehandlingsfeil - med klar overskridelse av saksbehandlingstiden - og betjentens mangel på kritisk informasjon som han ble nektet med henvisning til tjenesteinstruksens § 2.53. og forvaltningslovens bestemmelse om at vedtak skal gis skriftlig.¹ Beundringsverdig nok klarte avdelingsbetjenten å roe ned situasjonen. Det faktum at han beviselig gjorde et forsøk,

1. I dette tilfelle var det likevel uriktig å nekte avdelingsbetjenten informasjon fordi forvaltningsloven sier klart at dersom saken haster, "...kan underretning gis muntlig eller på annen måte." (§ 27, 1. ledd.)

om enn mislykket, på å oppklare situasjonen, bidro sikkert til å dempe gemyttene, men et konkret svar på om søknaden var innvilget eller ikke ville utvilsomt ha vært bedre.

Fangens opplevelse av uvisshet om sin egen situasjon, både i forhold til innesituasjonen og utesituasjonen, er et mer eller mindre permanent trekk ved soningssituasjonen, og det er naturlig at fangen, direkte eller indirekte, tar ut en del av sin uro over dette på avdelingsbetjenten. I det kritiske øyeblikk når problemet blir for stort for fangen, er avdelingsbetjenten som regel den eneste av de ansatte som er umiddelbart tilgjengelig. All annen kontakt med de som eventuelt kan hjelpe fangen med det han lurert på, må gå tjenesteveien, og det tar tid. Dersom avdelingsbetjenten spiller ballen videre til disse personene, blir ballen ofte spilt tilbake. Like hjelpe-løs som fangen, må avdelingsbetjenten forsøke å unngå at situasjonen utvikler seg til et ordensproblem. Ironisk nok vet han at dersom den likevel skulle gjøre det, da vil hjelpen komme hurtig i form av mannskap fra sikkerhetstjenesten. En betjent uttrykte det slik:

"De fleste problemer her på avdelingen må du greie sjøl. For å greie det, må du kunne improvisere. Det pussige er at blir det først bråk, da tyter det fram betjenter fra alle kanter. Det er så du lurert på hvor de kommer fra alle sammen. Du ser ikke mye til dem ellers i løpet av dagen."

Fengslets byråkratiske struktur er med andre ord lite egnet til å møte umiddelbare, spente situasjoner som lett kan oppstå i et fengsel med mange ansente innsatte. Vanskelighetene med å få tilkalt overordnede og spesialister i en spent situasjon som kan utvikle seg uheldig- ofte er det heller ikke tid til det- gjør at avdelingsbetjenten må kunne ta hurtige avgjørelser som av og til bryter med rutinen. Han må kunne improvisere. Det gjelder å gjøre det rette eller å si de rette ordene i den rette stunden. Etterpå kan det være for sent. Kan hende syns avdelings-

betjenten at det er bedre å låse en fange som klager over klaustrofobi ut på gangen og gi han en kopp kaffe enn å ta sjansen på at situasjonen utvikler seg til en celleknusing mens avdelingsbetjenten venter på tillatelse til å låse fangen ut på gangen eller sende han til legen. Om det er et riktig valg, vil betjenten aldri kunne vite sikkert. Dersom fangen prøver å dra fordeler av situasjonen, kommer naturligvis tvilen. I tillegg får han kanskje tilsnakk av en 1.betjent for å ha låst en fange ut på gangen. Det kan også hende han velger å overse et raseriutbrudd for etterpå å spørre fangen "om han er ferdig nå", i stedet for å slå alarm og kanskje provosere fram en mer dramatisk situasjon. Det finnes betjenter som har gått inn på en celle hvor fangen har truet med celleknusing, satt seg ned på senga og bydd fangen på en røyk og på den måten fått pasifisert en spent situasjon, selv om handlemåten utvilsomt krever mot og dessuten er i strid med sikkerhetsbestemmelsene på grunn av faren for overfall.

Oppmerksom på at det plutselig kan oppstå en uventet situasjon, vokter avdelingsbetjenten på fangene og ser etter tegn som kan gi han et varsel om at noe er i emning. Ser en fange veldig deprimert ut, er det bedre å ringe sykepleieren eller presten og insistere på at de tar en prat med vedkommende. Litt oppmerksomhet er kanskje alt som skal til for å hjelpe fangen over en psykisk bølgedal som hindrer han i å ta kontakt med ansatte selv. For alt betjenten vet, tumler han kanskje med selvmordsplaner. Dersom en fange åpenbart plages av uvisshet om sin egen situasjon, kan det også hende at avdelingsbetjenten likevel tar en telefon selv om han vet at det ikke vil kunne påvirke utfallet i en konkret sak. Fangens følelse av at "noen gjør noe med saken" kan være tilstrekkelig til å dempe en spent situasjon.

Den erfarne betjent ender derfor ofte opp som en slags usynlig "brikolør" (Levi-Strauss, 1966:16-36) i tillegg til sin tradisjonelle vokterrolle, en improviserende person som tar det han har for hånden når han arbeider, som ved hjelp av enkel, psykologisk teft, overtalelseskunst, inntrykksforvaltning ("impression management"), konduite, spøkefulle

relasjoner (se 5.2.), praktiske tjenester og uformelle innrømmelser, bidrar til å dempe den latente spenningen mellom fangesamfunnets ønsker og behov og fengslingens konsekvenser slik disse rammer fangebefolkningen.¹ Han blir en fleksibel betjent som uten å endre spillereglene tøyer dem akkurat nok til at spillereglene kan bestå. Uten andre hjelpemidler enn et nøkkelknippe, en telefon og en improvisert kombinasjon av mellommenneskelige virkemidler som livet i fengslet har lært han, yter han utvilsomt sitt til at fengslet fremstår som relativt konfliktfritt i det daglige løp. Arbeidet foregår i begrensede kontekster, med få eller ingen tilskuere. Arbeidet blir derfor mer eller mindre usynlig for andre, til og med for betjenten selv, fordi resultatet av dette skjulte og tildels krevende arbeid ikke kan måles i annet enn fraværet av bråk og konflikter, og selv da kan ingen si med sikkerhet at dette skyldes betjentens improviserte brikolørvirksomhet. Derimot er det en almen oppfatning blant betjenter og innsatte at brikolørens motsetning, "paragrafrytteren" som han gjerne kalles, har provosert fram mange unødige konflikter på grunn av unødvendig stivbenthet.

Vi skal ta med en heldigvis relativt sjelden, men dramatisk, historie som illustrerer godt hvordan et stykke improvisasjonskunst med svært enkle virkemidler avverget en kritisk situasjon som normalt skulle medført drastiske sikringstiltak.

En innsatt ringer på callingen og mumler ett eller annet om at at han er i ferd med å henge seg. Nattbetjentene og en 1. betjent stormer inn på cella og løsner vedkommende fra en sammenknyttet lakenremse. 1. betjenten sier da omtrent følgende i et bestemt, men likevel spøkefullt tonelag: "Jaså, du har tenkt å henge deg, her blir det ikke noe henging, det kan jeg fortelle deg." I stedet for å legge vedkommende med makt i en

1. "Bricoleur" er et fransk ord for en improviserende person, en som ".. uses devious means compared to those of a craftsman." Levi-Strauss relaterer brikolørbegrepet til mytisk tenkning; "Mythical thought is (..) a kind of intellectual 'bricolage'." Vår brikolør driver neppe med myteproduksjon, men i likhet med L.S.'s brikolør, er hans ".. universe of instruments (..) closed and the rules of his game are always to make do with 'whatever is at hand',..." (Levi-Strauss, 1966:17.)

sikkerhetscelle, byr 1. betjenten den innsatte på en kopp kaffe inne på vaktrommet og holder en heller dårlig, etter min mening, men tydeligvis vellykket, improvisert enetale om livets gode og dårlige sider. Etter noen kopper kaffe spør plutselig 1. betjenten: "Har du glemt å henge deg nå?" Fangen nikker. Noen timer senere blir han overført til Fengselssykehuset.

Den besluttsomme, overrumpende handlemåten med den bestemte, men likevel vennlige, avvisningen av hengningsprosjektet, etterfulgt av en umiddelbar omdefinering av situasjonen fra en dramatisk hengningssituasjon til en u dramatisk og avslappet samtalesituasjon over en kopp kaffe, fornektet hengningen som en legitim handling.

Alternativet, å legge fangen i en sikkerhetscelle, ville selvsagt ha avverget hengningen, men en slik handlemåte ville derimot ikke klare å avvise fangens opplevelse av selvmordet som en adekvat handling på grunn av den sterke fornedrelsen en slik handlemåte ville medføre for fangen.

Det læringspsykologiske prinsippet som ligger under reaksjonsfilosofien til sikkerhetstjenesten ligner mest på psykologisk betinging. En hurtig, fast og konsekvent reaksjon på regelbrudd skal, ved siden av å avverge fare, forhåpentlig betinge den innsatte til å forstå at man mener alvor med hensyn til det gale han har gjort, slik at han avskrekkes fra lignende handlinger. Som i all psykologisk betinging som ikke tar hensyn til motpartens kognitive forutsetninger, vil en slik forventning om at motparten vil tolke reaksjonen på samme måte som en selv, som regel ikke slå til. I dette tilfelle er det langt mer sannsynlig at fangen vil se en tvangsinnsettelse som en unødig maktdemonstrasjon som i beste fall avler motvilje mot fengslet og tjenestemannen og i verste fall skåper en voldelig situasjon. En del betjenter er klar over dette og kvier seg nettopp av denne grunn for å behandle konfliktsituasjoner eller krisesituasjoner som et problem som krever mer eller mindre drastiske sikrings tiltak. Andre utveier må prøves først.

Betjenten må altså improvisere for å løse sitt kontrollproblem. Improvisasjonsbehovet springer ut av betjentens opp-

levelse av avmakt i arbeidet. Avmakten er både en funksjon av den strukturtvungen som følger av den vanskelige mellomposisjonen i fengslets samhandlingshierarki og det generelle legitimitetsproblemet som blir diskutert i kap. 6. I første del av kap. 6 forsøker vi å relatere improvisasjonsteknikkenes verdi som kontrollkilder i forhold til en generell diskusjon om makt og ansvar. Avsnitt 6.1. er forøvrig ment som en teoretisk innledning til analyseperspektivet i 6.2.

Men først skal vi utdype nærmere mulighetene og begrensningene i to av de mest sentrale improvisasjonsteknikkene til betjenten, nemlig respektsignaliserende konduite og spøkefulle relasjoner. Deretter følger en kort diskusjon av det generelle behandlingsbegrepet.

Konflikten mellom betjentens kontrollfunksjon og konduitekravet er etter mitt syn svært sentral, og den vil derfor bli viet spesiell oppmerksomhet.

5 KONTROLL, RESPEKT OG BEHANDLING, TRE ASPEKTER VED TJENESTEMANNSROLLEN

Betjentens ideelle rolle kommer til uttrykk i fengselsreglementet og i den alminnelige tjenesteinstruksen for fengselsvesenets tjenestemenn, som gjelder for alle som tjenestegjør i fengslet. Betjentens sikkerhetsfunksjon påpekes flere steder i tjenesteinstruksen, men instruksen poengterer også et annet prinsipp som tilsynelatende står i et motsetningsforhold til sikkerhetsfunksjonen. Instruksensier f.eks. at betjenten skal være nøye og påpasselig under overvåkingen av innsatte som mottar besøk, men han skal samtidig vise takt og høflighet slik at han i minst mulig grad forstyrrer besøket. (§ 4.5.)

Denne fordringen griper rett inn i et sentralt dilemma for betjenten, og den krever derfor en nærmere utdyping.

5.1. Kontroll vs. respekt, et dilemma

Bevoktning skal utføres med konduite. Betjenten pålegges å veie sikkerhetshensyn mot hensynet til den innsatte uten at noen har fortalt han hvordan han skal få disse hensynene til å balansere. Samtidig vet han at han har liten valgmulighet med hensyn til de bevoktningsmessige oppdrag som tjenesten pålegger han. Ved rømming, uro eller andre uregelmessigheter vet han at han risikerer å bli kritisert av sine overordnede dersom disse mener de har grunn til å tro at han ikke har vist tilstrekkelig aktsomhet eller helt eller delvis har unnlatt å utføre de kontrolltiltak han er pålagt. Betjenten er derfor redd for at det skal "skje noe". Viser han derimot for stor iver i utførelsen av pålagte kontrolloppgaver fordi han er redd for at det skal "skje noe", blir han mislikt av fangene. I verste fall klager de til ledelsen, og betjenten får beskjed fra ledelsen om å utvise større konduite. Den betjenten som tar konduitekravet alvorlig, risikerer kritikk for å slurve med sikkerhets-

hensynet. Tar han sikkerhetskravet alvorlig, kan han bli kritisert for manglende konduite.

Kontrollkravet og konduitekravet tvinger betjenten inn i en rollekonflikt som jeg antar er ganske vanlig for kontrollyrker.

Gjennom daglig samhandling med innsatte vil betjenten stadig bli konfrontert med konduitekravet. Jo større tjenestemessig nærhet til fangene, jo mer vil betjenten presses til å underkommunisere eller helt eller delvis overse kontrollaspektet. Tilsvarende vil en større tjenestemessig avstand til fangene, som ved tilbaketrekkingstillingene eller andre overordnede stillinger i sikkerhetstjenesten, gjøre det lettere for disse å leve opp til henholdsvis kontrollkravet og konduitekravet fordi konflikten mellom disse kravene forutsetter aktiv samhandling med innsatte.

Både på grunn av et større, formelt ansvar for sikkerheten og en større tjenestemessig avstand til fanger og betjenter, vil betjentgruppens overordnede ha lettere for å kunne konsentrere seg om sikkerhetskravet uten å behøve å ta hensyn til hvorvidt eventuelle pålegg eller innstramminger i sikkerhetsrutinene representerer en uforholdsmessig stor byrde for innsatte og dermed også en økning i tjenestebyrden for betjentene som er nødt til å håndheve påleggene. Det er dermed ikke sagt at ledelsen ikke forsøker å ta slike hensyn, men betjenten opplever av og til at sikkerhetshensynet får større oppmerksomhet på bekostning av de diskresjonshensyn som betjenten føler at han må ta i tjenesten. Betjentene har derfor mange ganger sammenfallende syn med innsatte når det protesteres mot upopulære sikkerhetstiltak fordi de har felles interesse av å unngå sikkerhetstiltak som gjør sonings-situasjonen verre for innsatte og arbeidssituasjonen verre for ansatte. "Innstrammingene rammer alltid oss", er omkvedet blant betjentene fordi det er de som må ta ubehaget med å gjennomføre dem: "Det er lett for dem (overordnede) å si, de sitter jo trygt og godt der de sitter".

Betjenten opplever altså et press fra ledelsen med hensyn til kontrollkravet og samtidig en sterk forventning fra

innsatte og et ideelt, men ikke konkretisert, krav fra ledelsen om at han skal vise tilbakeholdenhet når det gjelder de rent bevoktningsmessige oppgavene i tjenesten. Det betyr at betjenten må selv kunne operasjonalisere konduitekravet fra situasjon til situasjon. Han må selv kunne avgjøre hvor grensene mellom disse to kravene om sikkerhet og konduite går.

Vi kan dermed formulere fire betingelser for en operasjonalisering av konduitekravet.

Først må betjenten kunne anerkjenne fangens krav på konduite fra situasjon til situasjon.

Dernest må han ha både vilje og evne til å omgå eller underkommunisere krenkelsesaspektet ved de kontrollhandlinger betjenten utfører.

Underkommuniseringen av krenkelsesaspektet ved en kontrollhandling bør videre være forenlig med en minsteformulering av sikkerhetskravet, slik at underkommuniseringen ikke går utover sikkerheten i nevneverdig grad.

Underkommuniseringen må til sist være vellykket, d.v.s. at fangen oppfatter den som et uttrykk for respekt for fangen.

Vi skal se litt på betjentens muligheter til å tilfredsstille disse betingelsene.

Å anerkjenne fangens krav på konduite forutsetter tilstrekkelig fengselserfaring med de situasjoner hvor fangene gjerne forventer at betjenten viser takt. Nytilsatte eller uerfarne betjenter mangler ofte denne forutsetningen. De går gjerne rett inn på en celle, de rasler unødvendig mye med nøkkelknippet, de slamrer med celledørene og sparker kanskje i skåtene på celledørene ved avd. B fordi disse kan være tunge å få igjen. Relativt uskyldige og rutinepregete handlinger som dette kan lett bli oppfattet som sterke, symbolske markeringer av vokterrollen uten at betjenten egentlig ønsker å markere vokterrollen. Selv husker jeg meget godt den muntlige overhalingen jeg fikk av en fange på avd. B da jeg etter kort tid ved fengslet uanmeldt låste meg inn på cella hans mens han satt på toalettet med buksene nede.

Etter en del slike opplevelser lærer betjenten at det går an å banke på en celledør før man åpner den, eller i det minste ta seg såpass tid når han låser opp døra at fangen rekker å etablere det Goffman ville kalle for "a personal front" forut for en forestående samhandlingssituasjon. (Goffman, 1971.)

Tilsvarende går det an å skyve nøkkelknippet inn i bukse-lomma når han ikke skal bruke knippet, forutsatt at knippet ikke er for stort. Da klirrer det ikke så mye. Unødvendig slamring med celledører forsterker fangens opplevelse av at han befinner seg i et fengsel og at det er viktig å få låst han inne. De fleste betjenter lærer derfor etter hvert at de må "dempe seg". Han oppdager etter hvert ulike måter å underkommunisere vokterrollen på. Selvsagt forekommer det bevisste overkommuniseringer av vokterrollen, og for den usikre eller uerfarne betjent kan overkommuniseringer av vokterrollen også være en psykologisk kompensasjon for den usikkerheten han opplever i sin yrkesrolle. Ubevisste overkommuniseringer av vokterrollen på grunn av manglende erfaring med situasjoner hvor betjenten med letthet kan ta konduite-hensyn, men ennå ikke har lært hvordan, sammen med bevisste overkommuniseringer av vokterrollen på grunn av usikkerhet, forklarer trolig hvorfor det eksisterer en forestilling blant innsatte om at "de nye er ofte verst, de behandler deg som møkk."

Vi kan dermed definere underkommuniseringer av kontrollhandlinger som små, verbale eller nonverbale handlingsnyanser som uttrykker en holdningsnyanse gjennom ekspressive signaler som kroppsspråk, tonefall o.l.. Holdningsnyansene signaliserer respekt og modifiserer dermed kontrollhandlingenes immanente budskap. Kontrollhandlingenes budskap er nemlig umyndiggjøring og mistillit. Brevkontroll, kropps- og cellevisitasjon er umyndiggjørende inngrep i personlige forhold hvor fangen opplever at han har krav på selv-råderett. Selv passiv bevoktning forteller fangen at han blir betraktet som potensielt rømningsfarlig. Å underkommunisere en kontrollhandling er med andre ord et forsiktig metautsagn om hvilken holdning betjenten ønsker

å innta til relasjonen fange-betjent, som gjennom kontrollhandlingen blir definert som en usymmetrisk kontrollutøver-kontrollobjektrelasjon. Underkommuniseringer som å kneppe opp uniformsjakka og ta av seg slippet innfører et skinn av symmetri og likeverd som kan dempe krenkelsesaspektet ved kontrollhandlinger, men ikke fjerne det. Underkommunisering av kontrollhandlinger kan derfor ikke løse konflikten mellom kontrollkravet og konduitekravet. Tvertimot er det nettopp slike underkommuniseringer som tydeliggjør konflikten mellom kontrollkravet og konduitekravet fordi det er nettopp gjennom en underkommunisering av kontrollkravet at konduitekravet kommer til uttrykk.

Et av betjentrollens besynderligste paradokser blir derfor at jo mer betjenten tar hensyn til fangen ved å underkommunisere en krenkende kontrollhandling, jo mer blir både han og fangen klar over at han kommuniserer to motsetningsfylte utsagn samtidig. Det ene utsagnet, kontrollhandlingen, uttrykker ulikeverd, umyndiggjøring og mistillit. Det andre utsagnet, underkommuniseringen, uttrykker likeverd, respekt og tillit. Betjenten blir med andre ord "slem" og "snill" på en gang, "slem" i den grad kontrollhandlingen oppleves som krenkende og "snill" i den grad betjenten greier å underkommunisere kontrollhandlingen.

Paradokset oppstår nettopp på grunn av en manglende, bekref-tende konsistens mellom det betjenten gjør i kraft av sin kontrollfunksjon, hans "appearance" i betydningen "those stimuli which (...) tell us the performer's social statuses", og betjentens "manner", "those stimuli which (...) warn us of the interaction role the performer will expect to play in the oncoming situation." (Goffman, 1971:34-35.)

We often expect, of course, a confirming consistency between appearance and manner; we expect that the differences in social statuses among the interactants will be expressed in some way by congruent differences in the indications that are made of an expected interaction role.
(Goffman, samme sted.)

Kontrollfunksjonen, sammen med uniformen og nøkkelknippet, utgjør betjentens "appearance". Å overkommunisere eller underkommunisere en kontrollhandling er en del av betjentens "manner", to forskjellige måter å nærme seg en samhandlings-situasjon på, hvor den ene, overkommuniseringen, (over)be-krefter statusforskjellen i fange-betjentrelasjonen, mens den andre, underkommuniseringen, forsøker å benekte den.

Konduite-fremstøt gjennom underkommuniseringer av vokter-rollen blir også motsagt av den generelle fengselskonteksten, i Goffmans terminologi, "the setting". Fangen befinner seg tross alt i et fengsel, uansett samhandlingssituasjon:

In addition to the expected consistency between appearance and manner, we expect, of course, some coherence among the setting, appearance and manner. (Goffman, samme sted.)

En vel så viktig begrensning i betjentens evne til å gjennomføre en vellykket underkommunisering av sin vokterrolle, ligger her. Selv om underkommuniseringen dramaturgisk sett er aldri så overbevisende utført, og på den måten klarer å forskyve virkningen av en mer eller mindre krenkende kontrollhandling, er det ikke dermed sagt at den klarer å forskyve virkningen av alt fangen har opplevd forut for denne situasjonen i en generelt depriverende fengselskontekst. Betjentens forsøk på å være "menneskelig" ved å underkommunisere sin vokterrolle, blir derfor ikke alltid anerkjent som det det er; et uttrykk for vennlighet og respekt. Enkelte innsatte vil kunne oppleve underkommuniseringen som hyklersk eller som en hån mot fangens generelle sonings-situasjon. Betjenten opplever derfor også at han blir negativt sanksjonert også når han forsøker å være "menneskelig", og ikke bare når han ukritisk omfavner vokterrollen, og det forvirrer han. Dette henger sammen med det forhold at fangenes bitterhet mot de konsekvenser som fengslingen påfører dem, uansett om betjenten har spilt en aktiv rolle i påføringene av disse konsekvensene eller ikke, ofte kanaliseres mot det lavere sjikt av personalet, og da særlig

betjentene. Betjentene blir med andre ord gjenstand for en forskjøvet aggresjon som går vesentlig lenger enn fangens aggresjon mot de kontrolltiltak som fengslet har pålagt betjenten å utføre. Det følger av dette at selv i en samhandlingssituasjon med ingen eller lite krenkende kontrollhandlinger og hvor vokterrollen er betydelig underkommunisert, vil betjenten likevel ikke alltid kunne unngå å bli negativt sanksjonert på en måte som ikke står i forhold til det ubehaget han alene påfører fangen.

Avdelingsbetjenten er, naturlig nok, mest utsatt for slike overreaksjoner, ettersom han er umiddelbart tilgjengelig for fangenes kritikk. Han står lagelig til for hogg, for å bruke en folkelig talemåte. Et par eksempler vil illustrere dette problemet for avdelingsbetjenten.

Som avdelingsbetjent på en av fellesskapsavdelingene ved Botsen oppdaget jeg at døra til tøylageret i avdelingen var ulåst. Fordi tøyforbruket til de innsatte var for stort i forhold til vaskeriets leveringskapasitet, ble det bestemt at man skulle holde døra til tøylageret låst for bedre å kunne kontrollere tøyforbruket. Det betydde selvsagt at betjenten ville måtte låse opp døra hver gang en innsatt trengte noe fengselstøy. Jeg var klar over at mange betjenter betraktet bestemmelsen som unødig merarbeid og at mange av den grunn valgte å ikke låse døra. Det var trolig også grunnen til at døra var ulåst. Samtidig var jeg klar over at ved å ikke låse døra, ville fengselstøyet forsvinne så fort fra lageret at jeg antakelig ville bli nødt til å gå til hovedlageret for å hente mer, noe jeg nødvendig ville for der ville man holde avdelingsbetjenten ansvarlig for tøymangelen på avdelingen og kritisere han for dette. Jeg valgte å låse døra til tøylageret. Noen minutter senere kommer en av de innsatte for å hente noe tøy på tøylageret. Da han finner tøylagerdøra låst, farer han opp i et voldsomt sinne og skjeller meg ut med uttrykk som ikke egner seg på trykk, til tross for at han visste utmerket godt at ved

å spørre meg, ville jeg ha låst opp døra slik at han fikk det han trengte på tøylageret. Etter å ha forklart han grunnen til at døra var låst, fikk jeg heller ingen forklaring på utbruddet hans.

Den forskjøvede aggresjonen tar som regel form av nedsettende karakteristikk av betjenten. Mer irritable, høyt isolerte fanger ved avd. B kan gå lenger. Selv har jeg opplevd å få et kaffekrus fylt med kaffe kastet etter meg uten annen direkte foranledning enn å ha låst opp matluka og spurt på en vennlig måte om han ville ha kaffe. Begrensningene i fangefellesskapet og det høye isolasjonsnivået for mange av fangene ved avd. B gjør at avdelingsbetjentene ved avd. B lett kan bli utsatt for en relativt eksplosiv variant av forskjøvet aggresjon, slik som i eksemplet ovenfor. Mange av fangene ved avd. B mangler fellesskapsfangenes mulighet til å få avreagert en del av sine frustrasjoner ved å snakke med medfanger. "Her blir du lett hoggestabbe for den møkka innsatte samler opp på cella", skal en betjent ha sagt, fordi fangen har ingen andre å avreagere sin irriterbarhet på. Betjenten kan derfor aldri være helt sikker på hva slags reaksjon han kan vente seg når han låser opp en celledør, uansett hva slags holdning han velger å innta til den forestående samhandlingssituasjonen.

Episoden med kaffekruset illustrerer godt misforholdet mellom fangens opplevelse av sin egen soningssituasjon preget av isolasjon og betjentens begrensede evne til å dempe inntrykket av en umiddelbar handling preget av en upersonlig og fremmedgjørende avlevering av et kaffekrus gjennom en matluke i en celledør. Betjenten og fangen får ikke en gang øyekontakt med mindre betjenten bøyer seg ned.

At fangene kritiserer betjenten for det han gjør i form av pålagte kontrolltiltak og rutiner som fangene opplever som byrdefulle, er forståelig. Forskjøvet aggresjon er derimot ikke umiddelbart forståelig, verken for betjenten eller for fangen selv. Betjentene har derfor mer eller mindre resignert overfor sin syndebukkefunksjon: "Den som ikke tåler å

bli kalt et svin, har ikke noe her å gjøre. Det er en del av jobben. Skulle vi rapportere alle slike forhold, fikk vi ikke tid til annet. Skriver du rapport, skjer det ingenting likevel."

Soningssituasjonen til forbudsfangene og andre ikke-arbeidsplasserte ved avd. B er svært fattig på samhandling.

Galtung sier om samhandlingsfattige relasjoner at

Måten tingen gjøres på blir så meget viktigere når det er så få ting som gjøres i det hele tatt - og det skal en meget mindre handlingsnyanse til for å symbolisere en holdningsnyanse. Minespill, tonefall, kroppsbevegelser får mening i dette samfunnet. Måten et brød skyves inn gjennom matluken på om morgenen kan slå an dagens tone for fangen og prege ham resten av dagen. Måten det sies god morgen på blir tolket og veid - og virkningen blir ikke forskjøvet av nye ord fordi det ikke kommer flere ord, før lenge etterpå.
(Galtung, 1959:207.)

Det er mitt inntrykk at de fleste avdelingsbetjentene er klar over det Galtung sier her og forsøker å gi uttrykk for en holdningsnyanse som demper det ekstremt fengselsaktige ved slike rutinemessige handlinger som servering av mat gjennom en matluke i en celledør. Problemet er bare at her er det like gjerne den fremmedgjørende samhandlingssituasjonen sammen med den akkumulerte virkningen av isolering over muligens lengre tid som vil prege fangens opplevelse av situasjonen, kanskje mer enn betjentens evne til å "slå an tonen" med en holdningsnyanse som et vennlig ord gjennom matluka. Selv om handlingsnyanser får større betydning som symboler i samhandlingsfattige relasjoner, er det dermed ikke gitt at en respektsignaliserende holdningsnyanse vil få større positiv (respektsignaliserende) betydning i en kontekst med sterk kontrast mellom respektsignalet og en nedverdiggende matlukesituasjon (umiddelbar samhandlingskontekst) i en soningssituasjon preget av isolasjon (generell kontekst). Samhandlingsfattigdommen kan ikke gi respektsignalet større signalverdi uten samtidig å øke kontrasten mellom respektsignalet og kontekstvariablene.

Når kontrasten blir for sterk, kan fangen paradoksalt nok reagere negativt på et respektsignal fordi han vil oppleve signalet som en provokasjon i en depriverende og krenkende soningssituasjon. Dette momentet, i tillegg til forskjøvet aggresjon, forklarer trolig hvordan det er mulig å kaste et kaffekrus etter en betjent som forsøker å være hyggelig. Et mindre dramatisk eksempel på det samme fenomenet vil være å låse opp celledøra til en langtidsisolert med ordene "hvordan går det?", og oppleve at fangen svarer med en sarkasme.

Det er med andre ord ikke bare hva betjenten faktisk gjør i form av mer eller mindre krenkende kontrollhandlinger som kommer i konflikt med betjentens evne til å vise at han anerkjenner fangen som et menneske med krav på respekt. Samhandlingssituasjonens umiddelbare og generelle kontekst, slik fangene opplever denne, vil også ha stor betydning for betjentens evne til å nå fram med sine respektsignaler. Respektsignalet formidlingsverdi avhenger av et komplekst samsvarsforhold mellom respektsignalet, betjenthandlingens krenkelsespotensiale, selve samhandlingskonteksten og den generelle fengselskonteksten. Den generelle fengselskonteksten utgjør fangens totale soningssituasjon, slik han opplever denne, hvor fortolkninger av tidligere erfaringer både i og utenfor fengslet vil være rammebetingelsene. Forskjøvet aggresjon vil være en del av dette fortolkningsgrunnlaget. Samhandlingssituasjonen utgjør den konkrete situasjonen som samhandlingen finner sted i, de fysiske og sosiale omgivelsene. Betjenthandlingens krenkelsespotensiale kan vanskelig sees isolert fra kontekstvariablene, men noen handlinger er isolert sett mer krenkende enn andre, samtidig vil det være store, individuelle forskjeller i innsattes subjektive sårbarhet overfor handlingenes symbolske implikasjoner. Utpregede kontrollhandlinger er generelt mer krenkende, men kontrollaspektet er alltid mer eller mindre til stede i betjentens handlinger. Vi skal derfor se litt nærmere på hvilken betydning kontrollkravet, som varierer fra situasjon til situasjon, har for betjentens evne til å signalisere respekt.

Så lenge betjenten har ansvaret for en eller flere innsatte, vil kontrollkravet alltid være til stede for betjenten. Kontrollkravet vil variere fra passiv bevoktning til innlåsing og brev- og kroppskontroll. Alle innsatte blir kroppsvisitert, de fleste bare utenpå klærne, etter besøk, og alle brev til innsatte skal åpnes under overvåkning av tjenestemann. Selv om det er en vesentlig gradforskjell på passiv bevoktning og kroppsvisitasjon, vil jeg likevel definere passiv bevoktning som en kontrollhandling. Betjentene har det generelle ansvaret for sikkerheten i et fengsel, og uansett hva betjenten ellers måtte være opptatt med, vet de innsatte at betjenten er der først og fremst for "å passe på". Betjenten kan ikke helt unnslippe sin status som kontrollutøver. Å ikke betrakte bevoktning som en kontrollhandling fordi vi gjerne tenker på handlinger som aktive, innfører et kunstig skille mellom handling og ikke-handling. Den viktigste forskjellen på aktive og passive kontrollhandlinger består derimot i handlingenes krenkelsespotensiale overfor kontrollobjektet, den enkelte innsatte eller innsattegruppen. Generelt vil jeg si at der hvor kontrollkravet er minst under ellers like forhold, d.v.s. der hvor kontrollhandlingen representerer et relativt mindre inngrep i fangens sonings-situasjon, som ved passiv bevoktning, der er muligheten for en vellykket underkommunisering av kontrollaspektet størst, og omvendt.

De fleste innsatte godtar at betjenten er der for "å passe på", såfremt han ikke viser altfor tydelig at det er derfor han er der. Generell overvåking av innsattegruppens aktiviteter lar seg som regel forene med uformelt samvær med fangene dersom andre tjenestekrav ikke er til hinder for dette. Avdelingsbetjentene ved Botsen har mange ledige stunder om ettermiddagene hvor de ikke har andre tjenestekrav enn overvåking av innsattegruppene i avdelingene. Denne situasjonen gir god anledning til å dempe vokterrollen med uformelt snakk om stort og smått. Kanskje tar betjenten et parti sjakk med en av "gutta" nede i fellesskapet. Likevel vil selv passiv bevoktning kombinert med en uformell holdning

til situasjonen kunne virke krenkende på noen. En liten selvopplevd episode vil illustrere poenget.

En dag hadde jeg ansvaret for "bøtteballetten" (vaskegjengen). Renholdsbetjentens oppgave består i å passe på at vaskegjengen vasker der de skal. Ettersom vaskegjengen var bedre kjent med vaskerutinene enn jeg, valgte jeg å holde meg i bakgrunnen og la vaskegjengen få arbeide uforstyrret av min innblanding. Etter hvert som de gjorde seg ferdig med å vaske, fulgte jeg etter på flere skritts avstand. De fleste i vaskegjengen gjorde som de pleide og var ikke synlig affisert av min tilbakeholdne tilstedeværelse. En litt eldre kar virket derimot provosert og vasket ualminnelig fort, så fort at jeg hadde problemer med å følge han ettersom jeg ønsket å holde meg noe i bakgrunnen. Da jeg forsøkte å nærme meg for å redusere den økende avstanden mellom oss, vasket han bare enda fortere. Han forsøkte med andre ord å vaske seg unna meg enda jeg hadde valgt å holde meg i bakgrunnen.

Eksemplet viser en situasjon hvor kontrollkravet er relativt beskjedent og hvor den umiddelbare konteksten er preget av stor samhandlingsfrihet i forhold til betjenten. Den innsatte gjorde et selvstendig arbeid uavhengig av min inngripen. Muligens likte han ikke å vaske, men det forklarer ikke tempoøkningen i vaskingen etter hvert som jeg nærmet meg. Jeg kan ikke forstå det annerledes enn at min tilstedeværelse, til tross for at vokterrollen var betydelig underkommunisert, var nok til å ydmyke den innsatte og at han ønsket å forsvare seg mot ydmykelsen ved å komme seg fortest mulig ut av situasjonen. Den eneste måten han kunne gjøre det på, var å bli fortest mulig ferdig med vaskingen. Slike tilfelle hører nok til unntakene, men de sier noe vesentlig om betjentens evne til å nå fram med sine respekt-signaler. Vi må konstatere at betjentens tilstedeværelse, det faktum at han er der, til tross for at vokterrollen er betydelig underkommunisert, i seg selv kan være tilstrekkelig for å krenke noen innsatte.

Ved kroppsvisitasjon er kontrollkravet at den innsatte skal bli mest mulig effektivt ransaket. Av "selvets territorier" ("territories of the self"), som Goffman kaller det (Goffman, 1971), er ingenting mer hellig for oss en vår egen kropp. Kroppsvisitasjon er trolig den av kontrollhandlingene som markerer underordningsforholdet sterkest. Selv en overflatisk kroppsvisitasjon utenpå klærne vil ofte oppleves som ydmykende for fangen, slik at det vil være umulig for betjenten å gjennomføre en effektiv ransaking, slik ledelsen krever, og samtidig ivareta diskresjonshensynet på en tilfredsstillende måte. Dette kontrollkravet er svært vanskelig å forene med konduitekravet fordi betjenten vet at selv om han reduserer kontrollkravet til en overflatisk visitasjon og "krydrer" det hele med spøkefulle ord, vil han likevel ikke kunne unngå å krenke enkelte innsatte. Brydde ansiktsuttrykk forteller betjenten dette. Betjenten kommer derfor i en litt frustrerende situasjon. Selv om fangens opplevelse av ransakingen presser betjenten til å redusere på kontrollkravet, vil en slik underkommunisering av kontrollaspektet likevel ofte ikke kunne gjendrive krenkelsesaspektet i ransakingen. Vi kunne kanskje si at respektsignalene er for små i forhold til krenkessignalene, men samtidig store nok til å innebære en reduksjon av kontrollkravet. Reduksjonen tvinger betjenten til å innse at han slurver med kontrollkravet uten å bli belønnet med at respektsignalene når fram. Betjenten greier med andre ord ingen av delene, ikke gjør han nok for å avverge innsnugling, og ikke klarer han å være "menneskelig" i jobben.

Betjenten mislykkes dermed ofte i forsøket på å forene kontrollkravet med konduitekravet. For noen innebærer dette at de føler seg tvunget til å velge en firkantet tolkning av kontrollkravet for i det minste å føle at de utfører vokterjobben noenlunde tilfredsstillende, eller en risikabel oppgivelse av situasjonens kontrollkrav for å unngå å krenke fangen, risikabel fordi han risikerer kritikk fra overordnede samtidig som de innsatte kan komme til å oppfatte han som en "svak" betjent som kan få problemer med å bli respektert som en autoritetsperson i situasjoner som

krever det. Men ved en rigid tolkning av kontrollkravet vil betjenten bli mislikt av innsatte, og de vil forsøke å motarbeide han. Betjenten tvinges med andre ord fram og tilbake fra en uformell, avhengig og respektsignaliserende rolle som kan bli utnyttet til en formell og uavhengig vokterrolle som motarbeides, og betjenten trives naturlig nok ingen av stedene.

Kontroll med den innsattes celle og hans effekter kan selvsagt gjennomføres uten å komme i konflikt med konduitekravet dersom betjenten kan legge visitasjonen til et tidspunkt når den innsatte ikke er til stede. Betjentene forsøker derfor også å foreta cellevisitasjon når innsatte er på arbeid. Med flere ikke-arbeidsplasserte i avdelingen vil likevel betjenten ofte måtte visitere cellene med innsatte til stede. Muligheten til å omgå konflikten mellom kontrollkravet og konduitekravet når det gjelder kontroll med celler og effekter, må derfor også sies å være nokså begrenset.

Betjenten må leve med problemet, enten han liker det eller ikke.

5.2. Spøkefulle relasjoner, ikke bare spøk

Spøkefulle relasjoner, eller "joking relationships" er et såvidt spesielt samhandlingsfenomen mellom ansatte og innsatte at det trenger en nærmere forklaring. Ingen med litt erfaring fra fengsler unngår å legge merke til den av og til litt grove, spøkefulle tonen mellom betjenter og innsatte. Spøken tar ofte form av sarkasme eller galgenhumor, ironi eller mer uskyldige, humoristiske bemerkninger. Fenomenet sjokkerer ofte nykommerne både blant ansatte og innsatte og forsterker lett førsteinntrykket av å ha havnet i et litt brutalt mannssamfunn.

Etter hvert vil imidlertid mange ta del i denne spøken som deltakerne virker tilsynelatende upåvirket av. Mellom betjenter og innsatte som har utviklet en slik relasjon kan det enkelte ganger gå konkurranse i hvor langt man kan tillate seg å tøye spøken uten å gå over den grensen som deltakerne vil sette for et slikt spill. Av og til forekommer det også grenseoverskridelser som innebærer at den spøkefulle relasjonen bryter sammen. Den spøkefulle relasjonen er dermed ikke lenger symmetrisk (gjensidig), og en av partene vil oppleve spøken som mobbing.

I følge Radcliffe-Brown fins det to typer spøkefulle relasjoner, symmetriske (gjensidige) og asymmetriske (ulikeverdige). Men hva er egentlig en spøkefull relasjon i de tilfelle hvor spøken ikke synes å være en engangsforeteelse, men et mer permanent trekk ved en relasjon?

...'joking relationship' is a relation between two persons in which one is by custom permitted, and in some instances required, to tease or make fun of the other, who in turn is required to take no offence. (..) In one the relation is symmetrical; each of the two persons teases or makes fun of the other. (..) The joking relationship is a peculiar combination of friendliness and antagonism. The behaviour is such that in any other social context it would express and arouse hostility; but it is not meant seriously and must not be taken seriously. There is a pretence of hostility and a real friendliness. To put it in another way, the relationship is one of permitted disrespect. (Radcliffe-Brown, 1952:90-91, min understreking.)

Spøkefulle relasjoner mellom betjenter og fanger er som regel symmetriske. Den tillatte mangel på respekt som spøken uttrykker er gjensidig. Den er derfor også en form for "allianse" (consociation), sier Radcliffe-Brown, en relasjon som innebærer både tilknytning ("attachment") og distanse ("separation"). Den tillatte mangelen på respekt formidler en viss fortrolighet fordi den er gjensidig, samtidig som spøken er en måte å distansere seg fra hverandre på, eller mer korrekt, fra selve fengselssituasjonen og den reelle statusforskjellen mellom fangen og betjenten som begge opplever, særlig i situasjoner hvor betjentens status som kontrollutøver og fangens status som kontrollobjekt blir tydeliggjort.

Spøkefulle relasjoner er derfor en måte å ordne en relasjon med både disjunktive (atskillende) og konjunktive (sammenføyende) trekk på (Radcliffe-Brown, samme sted, s.97), hvor disjunksjonen består i interesseforskjeller og statusforskjeller, og dermed muligheten for konflikt og fiendtlighet, mens konjunksjonen består i en felles interesse av å unngå konflikt og å dempe krenkelsesaspektet ved fengselssituasjonen og eventuelle kontrollhandlinger.

Spøken uttrykker en skinnkonflikt som gir både fangen og betjenten anledning til å distansere seg fra fengselssituasjonen, en distanse som virker dempende på ubehagelige sider ved fengselssituasjonen generelt eller samhandlings-situasjonen spesielt og hindrer samhandlingssituasjonen i å bryte ut i større konflikter.

It is sufficiently evident that one way of obviating open conflict between two persons is for them to avoid one another or treat each other with very marked respect. I think it is also fairly evident that a relationship in which insults are exchanged and there is an obligation not to take them seriously, is one which, by means of sham conflicts, avoid real ones. (Radcliffe-Brown, sst, s. 107.)

Respektløsheten som spøken uttrykker blir dermed ironisk nok et indirekte uttrykk for respekt, en måte som betjenten kan vise at han respekterer fangen på ved å fleipe med hand-

linger som er potensielt krenkende for fangen, og en måte som fangen kan vise at han anerkjenner mennesket bak uniformen på ved å fleipe med handlinger som fangen forstår er ubehagelige for betjenten.

Det følger av dette at det å ikke anerkjenne den spøkefulle tonen kan derfor også være en måte å "distansere seg fra distansen", slik at samhandlingssituasjonens formelle og mer umiddelbare trekk tvertimot blir fremhevet. Dette gjøres enten fordi spøken går for langt, eller fordi partene av en eller annen grunn ikke ønsker å innrømme den andre parten den indirekte, uformelle anerkjennelsen av likeverd som spøken antyder.

Å gå inn og ut av spøkefulle relasjoner representerer derfor på hver sin måte en strategisk samhandlingsressurs for begge parter. For betjenten er spøkefulle relasjoner både en anledning til å utlevere sitt uformelle jeg på og samtidig et hjelpemiddel til å få fengselssituasjonen til å gli litt lettere. Dette gjelder også for innsatte, som i tillegg til dette høyner sine muligheter til å få betjenten til å innrømme uformelle tjenester eller små avvik fra fengselsrutinen. Dersom fangen aksepterer og gjengjelder spøken, får betjenten større tiltro til fangen. Han fremstår som en person som har evnen til å se det ironiske ved fengselssituasjonen. Han signaliserer dermed at han har en viss kontroll over sine tanker og følelser i forhold til fengslingen, og denne kontrollevnen gjør han i betjentens øyne mer pålitelig og mindre troendes til å misbruke uformelle innrømmelser.

Å ikke akseptere en spøkefull relasjon for på den måten å avvise motparten, er trolig mer uheldig for betjenten enn for fangen. Ettersom betjenten gjør lurt i å akseptere spøken fordi den letter arbeidet hans, er han lite tjent med å avvise spøken. Fangen derimot er ikke i samme grad avhengig av at fengselsrytmen går greit. Å avvise spøken er nok derfor lettere for fangen dersom han ønsker å sanksjonere betjenten på denne måten. Dessuten,

The audience can see a great saving of time and emotional energy in the right to treat the performer

at occupational face value, as if the performer were all and only what his uniform claimed him to be. (Goffman, 1971:57).

Som respektsignal er spøken for betjenten nært beslektet med andre former for vellykket konduite, men i motsetning til annen konduite signalisert gjennom f.eks. tilbakeholdenhet fra betjentens side, er spøkefulle relasjoner en væremåte hvor betjenten og fangen finner hverandre i et felles forsøk på å minimalisere statusforskjellen og krenkelsesaspektet ved fengselssituasjonen. Betjenten får vist at han er et menneske med forståelse for at fangen er en sosial person i en videre forstand enn det fengslingen tillater, og fangen får en anledning til å heve seg over fengselssituasjonen og møte betjenten mer som en likeverdig samhandlingspartner.

Spøkefulle relasjoner er altså noe mer enn en ren kontrollkilde sett fra betjentens side. Betjentens kontrollproblem er ikke den eneste grunnen til å gå inn i en spøkefull relasjon, like lite som kampen om privilegiene er fangens eneste grunn til å gjøre det samme. Spøkefulle relasjoner er derfor like vanlig blant betjenter enten de opplever kontrollproblemet som stort eller lite. At "svake" betjenter derfor skulle ha mer spøkefulle relasjoner med innsatte enn andre betjenter for å skjule sin usikkerhet, slik Thomas Mathiesen antyder, stemmer heller ikke med mine observasjoner. (Mathiesen, 1965).

Fordi distansen til fengselssituasjonen som spøken uttrykker også er et betjentforsvar mot det kritikkverdige ved fengselssituasjonen og betjentens arbeid, innebærer spøken også at fangens mulighet til å reagere direkte og følelsemessig på fengselssituasjonen i noen grad blir avvæpnet. Spøk inviterer som kjent til spøk. Spøkefulle relasjoner beskytter derfor også mot at relasjonen blir for nærgående:

..(joking) implies that the participants are on good terms, (..) but at the same time it implies the guards non-involvement in serious, intense and difficult emotional relations with inmates. (Mathiesen, 1965:86).

Spøkefulle relasjoner er med andre ord både konfliktdempende, respektsignaliserende, distanserende og selvfølgelig rent underholdende også. De kan også ha et konkurranseelement, slik at spøkefulle relasjoner blir en måte å høyne prestisje på for den som gir den beste replikken tilbake. En innsatt som "vinner" en ironisk replikkrunde med betjenten har på et vis demonstrert at han er betjentens overmann, og hans anseelse stiger blant medfanger. Fengsels erfaring er nødvendig i dette spillet, og residivistene og erfarne betjenter er flinkere i denne kunsten enn nykomlingene.

5.3. Tjenestemannen og det generelle behandlingsbegrepet

Konduitekravet hører sammen med det generelle behandlingsbegrepet som er knyttet til den ideelle tjenestemannsrollen. For tjenestemannens vedkommende finner vi behandlingsbegrepet spesielt i § 4 i den alminnelige tjenesteinstruks. Behandling av innsatte blir her formulert som et sett generelle normer for måter å forholde seg til innsatte på under tjenestens forskjellige gjøremål. Å behandle fanger med respekt kombinert med fasthet og alvor, og ikke gjøre forskjell på noen, er en del av dette behandlingsbegrepet. (§§ 4.1. - 4.2.)

Behandlingen består med andre ord ikke i konkret anviste gjøremål, men i generelle, idealistiske formuleringer om at måten betjenten utfører sin tjeneste på forhåpentligvis vil ha en gunstig, men ikke spesifisert behandlende virkning på innsatte. Det er ikke hva betjenten gjør som er viktig, men hvordan han gjør det han gjør. Et slikt behandlingsbegrep er ikke videre operasjonelt og heller ikke særlig terapeutisk. Behandlingsbegrepet er tvertimot identisk med Goffmans "manner"-begrep, slik vi har definert det (se s.90), hvor ulike ekspressive normformuleringer som det å "ta seg av innsatte som (..) har vanskelig for å tilpasse seg oppholdet i anstalten", uten å angi hvordan, og det å vise takt og høflighet representerer korrekt behandling av innsatte.

Dette behandlingsbegrepet samsvarer forøvrig med en språklig konvensjon slik vi kjenner bruken av behandlingsbegrepet fra dagligtale, hvor ordet behandling gjerne brukes i betydningen handlinger som enten samsvarer eller bryter med ekspressive verdier folk bør uttrykke alene eller sammen med operasjonelle normer i samhandlingssituasjoner. "Å behandle folk godt eller dårlig" betyr i dagligtale ofte ikke annet enn samhandling som overensstemmer eller bryter med slike ekspressive samhandlingsregler.

Behandlingsbegrepet inneholder derfor ikke noe annet enn løsrevne, ekspressive normformuleringer som uttrykker almene verdier de fleste av oss uten videre vil slutte oss til. Selv om dette ikke kan kalles behandling i en terapeutisk forstand, vil vi likevel ikke underkjenne betydningen av slike ekspressive samhandlingsregler etter som alle har krav på den respekt eller omsorg som kan uttrykkes gjennom ekspressive samhandlingsregler. Ikke desto mindre er det klart at dette behandlingsbegrepet står og faller med betjentens egenfortolkning av disse reglene og hans evne til å realisere dem i en fengselssituasjon.

Når det gjelder konduitekravet, har vi vist hvordan fengsels-situasjonen og betjentens kontrollfunksjon setter visse grenser for betjentens evne til å realisere konduitekravet. Konduitekravet har en sentral plass i det generelle behandlingsbegrepet. I den grad det å vise respekt kan kalles behandling, må vi derfor legge til at betjentens evne til å leve opp til dette behandlingsbegrepet, svekkes av systemiske årsaker som betjenten ikke har kontroll over, og ikke bare av individuell utilstrekkelighet hos betjenten.

Det systemet som har pålagt betjenten et ikke-operasjonelt og ikke-terapeutisk behandlingsbegrep som betjenten forsøker å realisere, har med andre ord innebygde systemtrekk som undergraver selv denne dagligtaledefinisjonen av behandlingsbegrepet, hvor det å behandle folk riktig stort sett betyr å behandle folk med respekt. Betjentens arbeid er derfor verken terapi eller "korrekt behandling" fordi selv en dagligtaledefinisjon av korrekt behandling innebærer noe mer enn den respekt og vennlighet som betjenten kan signalisere gjennom "manner". Krenkende kontrollhandlinger er også å "behandle folk dårlig". Så lenge betjentens arbeid og den generelle fengselssituasjonen er slik at fangen likevel ofte blir krenket, består betjentens eneste behandlingshåp i å signalisere respekt gjennom "manner" på en slik måte at det bidrar til å dempe den krenkelsesprosessen som fangene opplever med eller uten betjentens medvirkning.

"Å bli behandlet med respekt" er tross alt et relativt selvfølgelig krav for de fleste av oss. I den grad betjenten lykkes, vil bestrebelsene på å være "menneskelig" i jobben ofte ikke bli gjengjeldt med positive sanksjoner fordi man takker ikke for det man betrakter som en selvfølge. Dersom betjenten mislykkes, og det gjør han først og fremst fordi betjentens "manner" bare er en av flere faktorer som har betydning for en oppfyllelse av respektkravet, vil betjenten ha lettere for å bli negativt sanksjonert. Mangelen på positiv bekreftelse gjør bestrebelsene på å være "menneskelig" i jobben usynlige for betjenten og innebærer en fare for resignasjon på vegne av hensikten med slike bestrebelsers. Vi har også registrert en slik betjentresignasjon, eksemplifisert gjennom utsagn som "her prøver du å være grei, men når det du gjør enten er en selvfølge eller blir utnyttet, hva er da vitsen?"

Det generelle behandlingsbegrepet omfatter ikke bare betjentens arbeid, men også de ulike virksomhetene ved fengslet. Celleisolasjon blir fortsatt av og til omtalt som "eneromsbehandling" selv om dette ikke lenger er offisiell terminologi. Oppfatningen om at arbeidsvirksomheten er en del av behandlingsvirksomheten ved fengslet henger fortsatt igjen. En tidligere direktør ved Oslo Kretsfengsel sier blant annet at

Opprinnelig ble fangenes arbeid betraktet som en del av straffen. (..) I dag er det alminnelig erkjent at arbeidet er en viktig del av behandlingsvirksomheten i våre fengselsanstalter.
(Arne Evensen, 1969:92).

Behandlingsverdien av arbeidet blir ikke begrunnet med annet enn en generell antakelse om arbeidets velsignelser og at anstaltsoppholdet ville vært verre å utholde uten arbeidet:

Anstaltsarbeidet skal så vidt mulig gi de innsatte normal beskjeftigelse, og arbeidet er sikkert det beste middel til å bevare de innsattes fysiske og mentale skikkethet for å gjenoppta livet i det fri

når anbringelsestiden er til ende. Arbeidet gjør
ellers anstaltsoppholdet lettere å utholde for de
innsatte, ..
(Evensen, samme sted.)

Denne bruken av behandlingsbegrepet representerer en vagt formulert ideologisk frase som når det gjelder uttrykket "eneromsbehandling" delvis må sies å være en ideologisk etterlevning av botssystemets forbedringstankegang, og som ellers representerer en opportunistisk, språklig tilsløring som nøytraliserer motsetningen mellom fengslets tradisjonelle og kritiserte virkemidler og tidens krav om at moderne institusjoner bør være behandlingsorienterte. Ved å kalle korrekt omgang mellom mennesker, arbeid og isolasjon for behandling, blir plutselig hele virksomheten ved fengslet behandling. Behandlingsbegrepet fremstår som en blanding av riktige omgangsformer og en ideologisk omdøping av virksomheten ved fengslet.

Uavhengig om denne tilsløringen er bevisst tilsiktet eller ikke, er dette et eksempel på hva Mathiesen ville kalle for en absorberingsmekanisme, en nøytraliseringsteknikk som ved hjelp av enkle, språklige virkemidler forener det nye ("behandling") med det gamle ("arbeid og enerom") uten å endre den virksomheten som termene beskriver på noen avgjørende måte. Absorbering er derfor teknisk sett samtidig en skjult, politisk disiplineringsmekanisme som i forholdet til offentligheten bidrar til å redusere den politiske motstanden mot kontroversiell virksomhet. Den fremstår som mer legitim fordi "holdninger (..) som i utgangspunktet er overskridende (i dette tilfelle behandlingstanken), integreres i rådende ordning på en slik måte at rådende interesser fortsatt tjenes." (Mathiesen, 1978:18).

Justisdepartementet har imidlertid tatt konsekvensen av den kritikken som har vært reist mot det ikke-terapeutiske behandlingsbegrepet og forsøkt å fjerne uttrykket "behandling" fra reglementet fra 1961, hvor behandlingsbegrepet blir brukt i en ikke-terapeutisk betydning, slik som i Fengselsloven av 1958 (kap.V).

I forbindelse med revisjonen av reglementet av 12. desember 1961 heter det blant annet på side 3 i Justisdepartementets rundskriv G-173/77 at

I kap. 50 og 60 om opplegg og gjennomføring av anstaltsoppholdet for den enkelte domsinnsatte har man søkt å erstatte uttrykket "behandling" med uttrykket "tiltak" o.l., unntatt der hvor det er tale om regulær medisinsk/psykologisk behandling. Endringen er et utslag av den oppfatning at ordet "behandling" ikke er dekkende for de tiltak som anvendes overfor innsatte under straffefullbyrdelsen.

Det er dermed internt erkjent i Justisdepartementet at behandlingsbegrepet har vært brukt i en misvisende betydning, men uttrykket "behandling" lever fortsatt videre blant folk innenfor etaten i de to betydninger og bruksmåter som her er skissert. Fortsatt kan man høre tjenestemenn snakke om "eneromsbehandling" i stedet for "anbringelse i enerom", som nå er den korrekte betegnelsen rent offisielt. Behandlingsbegrepets uklare betydning står fortsatt fast for tjenestemennenes vedkommende gjennom det faktum at tjenesteinstruksen ikke er revidert i forhold til den erkjennelsen som kommer til uttrykk i Justisdepartementets rundskriv angående revisjonen av det tidligere fengselsreglementet. Der heter det fortsatt at "Den enkelte tjenestemann skal alltid ha formålet med behandlingen for øye." (§4.1.)

6 LEGITIMITETSPROBLEMET, OM MAKT OG LEGITIMITET I TJENESTEMANNSROLLEN

6.1. Makt og kulturell legitimitet, en begrepsavklaring

"Now power, like a woman's
virtue, once lost is hard
to regain."
(Gresham Sykes)

Makt har vært definert på forskjellige måter, men Mathiesens definisjon tar etter min mening med de tre viktigste aspektene ved en maktrelasjon. Generelt er makt evnen til å gjennomføre en intensjon i en relasjon mot eventuell motstand, sier Mathiesen. (Mathiesen, 1982.) Maktutøvelse har altså tre aspekter som har fått ulik betoning i maktanalyser, et intensjonalt aspekt, et relasjonelt aspekt og et gjennomtvingende aspekt. Vi skal ikke gå inn i en omfattende diskusjon om forholdet mellom disse tre aspektene, men bare kort nevne at de som har vært opptatt av intensjonsaspektet ofte har blitt kritisert for en ensidig aktøroppfatning av makt. Hovedbetoningen ligger derfor som regel på det relasjonelle aspektet. Makt sees mer eller mindre som strukturtvang, hvor sosiale strukturer og materielle betingelser legger føringer på menneskelig handling og styrer aktørenes valgmuligheter. Strukturtvangperspektivet betoner derfor naturlig nok ofte avmakten hos aktørene. Vi er enig med Mathiesen i at disse to perspektivene ikke utelukker hverandre, samt at viljesaspektet trenger en gjenreisning fordi det er mennesker som handler gjennom strukturer, og ikke omvendt. Vi vil likevel presisere for vår del at intensjonsaspektet ikke nødvendigvis innebærer at aktøren selv bevisst har ønsket å gjennomføre den eller de intensjoner som ligger bak en maktutøvelse i en relasjon. Det er tilstrekkelig at andre har tenkt ut intensjonene, slik hensikten med betjentens maktutøvelse for det meste er tenkt ut av andre enn han selv.

Betjenten behøver med andre ord ikke ha et personlig forhold til intensjonene bak arbeidet sitt, det er tilstrekkelig at han signaliserer at han ønsker å gjøre jobben sin selv om han ikke deler intensjonene bak den. Det forhold at betjenten ofte har et upersonlig forhold til intensjonene bak sin maktbasis, vil imidlertid svekke betjentens vilje til å kreve at fangen retter seg etter de mange og ulike pålegg fra fengsløt. Intensjonsaspektet er derfor også en viktig del av en maktanalyse der hvor aktøren ikke er overbevist om maktutøvelsesintensjonenes berettigelse fordi dette får konsekvenser for aktørens reelle maktutøvelse og maktbasis.

Hvis vi holder oss til Mathiesens maktdefinisjon, består betjentens makt i betjentens forutsetninger for å gjennomføre en eller flere intensjoner i relasjonen ledelse - betjent - fange mot eventuell motstand. Disse forutsetningene har jeg med en fellesbetegnelse valgt å kalle for kontrollkilder.

I prinsippet er det mulig å dele kontrollkildene inn i to hovedtyper som all vesentlig aktørmakt hviler på. Makt er som oftest en kombinasjon av disse to hovedtypene, og de kan derfor ikke alltid sees uavhengig av hverandre. I prinsippet er de likevel vesensforskjellige, begge er "gode" kontrollkilder og kan opptre alene, men de er best tjent med å opptre sammen.

Den første typen vi tenker på er den sosiale kontrollen som ligger i aktørens moralske, normative eller ekspressive legitimitet. Maktutøvelsen er fundert på kollektive, moralske regler, sosiale normer eller emosjonelle forventninger hos deltakerne. Grensene mellom hva vi oppfatter som moral, sosiale normer og emosjonelle bånd er flytende og uvesentlig i denne forbindelse. Alle tre har til felles at makten hviler på deltakernes anerkjennelse av aktørens kulturelle legitimitet til å utøve kontroll. Autoritetsbegrepet dekker generelt en slik moralsk rett til å utøve sosial kontroll. I webersk tradisjon er makt basert på autoritet det samme

som legitimert maktutøvelse, hvor samfunnets eller gruppens moralske eller sosiale normer anerkjenner autoriteten som disse normenes forlengede arm. Autoritetsutøvelse er utøvelse av kollektiv moral. Den har med andre ord to viktige forutsetninger:

Now power based on authority is actually a complex social relationship in which an individual or a group of individuals is recognized as possessing a right to issue commands or regulations and those who receive these commands or regulations feel compelled to obey by a sense of duty. In its pure form, then, or as an ideal type, power based on authority has two essential elements; a rightful or legitimate effort to exercise control on the one hand and an inner, moral compulsion to obey, by those who are to be controlled, on the other.
(Sykes, 1958:46.)

Fangene bør med andre ord anerkjenne betjentens legitime rett til å kreve at fangene blir kontrollert, og de bør føle seg forpliktet til å adlyde. Betjentens juridiske rett er det selvsagt ingen tvil om, men sosial konformitet kan ikke oppnås med juridiske og byråkratiske regler alene.

Som vi har vært inne på, vil vi også hevde at betjentens egen opplevelse av kulturell legitimitet er viktig.

Den er muligens ikke strengt tatt nødvendig for autoritetsutøvelsen i seg selv. Det er sannsynligvis mulig å utøve autoritet uten å anerkjenne den selv dersom aktøren likevel er villig til å bruke autoriteten sin aktivt og deltakerne fortsatt anerkjenner aktørens autoritet. Situasjonen er neppersærlig vanlig fordi autoritetsutøvelsen i utgangspunktet hviler på et felleskulturelt verdigrunnlag mellom deltakerne i en maktrelasjon. Det er dette verdigrunnlaget som gjør autoriteten legitim.

Det betyr selvsagt ikke at betjentene og fangene må ha samme oppfatning om rett og galt i ett og alt, men betjentens autoritet er likevel avhengig av at det verdigrunnlaget, den kulturelle legitimiteten, som autoritetsutøvelsen hviler på, ikke går under et nødvendig minimum for begge parter i relasjonen.

Fengslets, og dermed de ansattes, autoritet som historisk

institusjon har nok alltid hatt et visst legitimitetsproblem både i forhold til fangebefolkningen og i forholdet til offentligheten, men vi har grunn til å tro at fangenes opposisjon mot fengslet tidligere var rettet mer mot fengslingens inhumane konsekvenser og mindre mot fengslets autoritative basis som institusjon, legitimert gjennom tidligere tiders strafferettsfilosofi som fengslet ble begrunnet med. Den gamle botstanken, som etter mitt skjønn gir Galtung grunnlag for å hevde at flukten inn i soningen er en adekvat forsvarsreaksjon mot fengslingen (Galtung, 1959), har ikke lenger samme hevd. (jfr. 2.6), og vi tror derfor heller ikke at flukten inn i soningen lenger kan begrunne fengslingen verken for fangen eller betjenten.

Selv om betjentens egen opplevelse av kulturell legitimitet ikke er absolutt nødvendig for betjentens autoritet "per se", får den likevel betydning for betjentens vilje til å utøve sin myndighet. Fordi både betjentene og innsatte i grove trekk tilhører det samme kulturfellesskap, begge er stort sett menn fra norsk arbeiderklasse, skulle vi også forvente et visst samsvar mellom betjentens og fangens oppfatning av betjenrollens legitimitet, eller mangel på legitimitet. Til en viss grad eksisterer det et slikt samsvar, men med individuelle variasjoner fordi forståelsen av betjentens funksjon i fengslet selvsagt vil være noe forskjellig.

Vi vil argumentere for at både betjentens og fangens opplevelse av betjentrollens mangelfulle, kulturelle legitimitet, svekker betjentens vilje og evne til å utøve myndighet og til å nærme seg fangebefolkningen på andre måter. Fangene, på sin side, har en forventning om at betjenten skal vise tilbakeholdenhet både autoritativt og på andre måter i forhold til dem.

Betjentens opplevelse av mangelfull legitimitet i arbeidet gjør han sårbar for kritikk, og denne sårbarheten er også en viktig årsak til at betjenten trekker seg tilbake fra fangebefolkningen til tross for at fellesskapsprinsippet rent praktisk har gitt han større muligheter til å nærme seg fangene.

Mens autoriteten er avhengig av kulturell legitimitet, fins det en annen hovedgruppe kontrollkilder som i utgangspunktet ikke er avhengig av kulturell legitimitet, nemlig kontrollen over fordelingen av fordeler og ulemper sett fra de kontrollertes side. Mathiesen regner denne som så viktig at han legger denne kontrollen alene til grunn for sin maktdefinisjon i sin analyse av Ila landsfengsel.

(Mathiesen, 1965.)

Kontroll over fordeler sett fra fangenes side vil kunne gi betjenten en uvurderlig, strategisk betydning for fangene. Kontroll over verdsatte goder gir som oftest også større legitimitet. Den som har kontroll over eller innflytelse på fordelingen av godene, forutsatt at man deler dem med andre, nyter gjerne samtidig en viss prestisje eller respekt. Å kontrollere ondene, derimot, inngir muligens en viss frykt, men neppe prestisje. Å kontrollere goder er derfor etter mitt syn en mer vesentlig, instrumentell maktfaktor enn en ensidig kontroll over ondene fordi kontroll over goder representerer også en mulig legitimitetskilde. Generelt kan vi si at mens den instrumentelle kontrollen over ondene ofte vil trenge moralsk legitimitet "a priori", d.v.s. autoritet, for å kunne virke som sanksjonsmiddel, ellers vil den bli motarbeidet, vil kontrollen over godene i seg selv kunne gi kulturell legitimitet "a posteriori" fordi man blir viktig for den kontrollerte part. Instrumentell kontroll over godene blir slik sett ofte en dobbel kontrollkilde, hvor fordelingen av positive sanksjoner gir aktøren strategisk betydning og moralsk prestisje samtidig. I fangenes kognitive verden tilhører en slik person kategorien "ja-menneskene" i motsetning til "nei-menneskene". Han er ofte populær, i det minste respektert, om ikke for annet, så i hvert fall for det han har å tilby.

Dette er etter min mening et viktig poeng, fordi det gir oss grunnlag for å se fengslets kontrollproblem, som altså i hovedsak hviler på betjenten, og betjentens legitimitets- og autoritetsproblem sammen med behovet for en mer instrumentelt positiv tjenestemannsrolle. Vi tror det er nødvendig med en økning i tjenestemannsrollens legitimitet, både for tjenestemannen og fangebefolkningen,

for å lette kontrollproblemet og for å unngå et større skisma mellom ansatte og innsatte på grunn av tendensen til at betjentene ikke ønsker avdelingstjeneste. Vi tror videre at denne legitimitetsøkningen lettest kan skje gjennom en økt betjentinnflytelse på fordelingen av verdsette goder sett fra de innsattes side. Verken velmenende og tildels urealistiske, terapeutiske formålsformuleringer som det generelle behandlingsbegrepet (se 5.3.), eller innføringen av fangefellesskap, har tilført betjentrollen en slik dimensjon.

Tapt autoritet kan kanskje aldri gjenvinnes, men dersom det i det hele tatt er mulig, må det skje ved å endre betjentrollen på en måte som både betjenten og fangen kan forstå og verdsette betydningen av. Større positiv, instrumentell betydning vil uansett gi ny mening til betjentrollen både for betjenten og for fangen fordi dette er noe alle vil kunne forstå og anerkjenne. Betjentens nytteverdi sett fra de innsattes side er på sikt det beste middel til å gjenreise betjentens kulturelle legitimitet. Økt nytteverdi trenger ingen ytterligere begrunnelse. Den begrunner seg selv gjennom praksis.

Vi mener altså at også betjentens positive, instrumentelle kontrollkilder er for få og utilstrekkelige, og at de har i liten grad gir legitimitet til tjenestemannsrollen. Det er denne situasjonen, mangelen på en tilstrekkelig moralsk/normativ eller instrumentell legitimitet som gjør betjenten relativt avhengig av en improvisert blanding av konduite, uformelle tjenester, spøkefulle relasjoner og inntrykksforvaltning for å greie jobben sin. Dette er imidlertid usikre kontrollkilder fordi de mangler den stabiliteten som en tilstrekkelig moralsk/normativ eller instrumentell legitimitet ville kunne gitt og fordi betjenten må selv utvikle den nødvendige kompetansen for å mestre improvisasjonsteknikkene.

Betjentrollens instrumentelle karakter bør derfor endres. Den må ut av viserguttrollen og en negativ vokterrolle og inn i noe annet som gjør at betjenten blir viktigere for de innsatte. Å være visergutt for bagateller er ikke

nok selv om bagateller blir viktige på grunn av fengslets organisasjonsforhold (kap.7).

Betjentrollens svake, instrumentelle legitimitet er en direkte konsekvens av organisasjonsforholdene og den strukturtvungen som følger av betjentens vanskelige mellomposisjon, en mellomposisjon som oppstår blant annet fordi kontrollen over de viktigste godene er overlatt til andre enn betjenten.

En styrking av betjentens ansvarsposisjon med en større innflytelse over de goder og tjenester som fengslet kan tilby, vil forhåpentlig kunne lette betjentens personlige legitimitetsproblem og samtidig kunne styrke hans autoritet fordi han blir viktigere for fangene.

En slik endring av betjentrollen vil sannsynligvis i sterkere grad enn tradisjonelle sikkerhetstiltak, som i disse dager styrkes, lette fengslets kontrolloppgaver, både når det gjelder hensynet til fangenes og betjentenes sikkerhet, og kontrollen med uro og annen opposisjon mot fengslet.¹ Dette betyr ikke at vi ønsker å gjøre oss til talsmann for økt kontroll for kontrollens egen skyld, men fengslet har et legitimt kontrollbehov som bør løses på best mulig måte for både ansatte og innsatte. Vår tankegang innebærer at soningssituasjonen for innsatte vil kunne bli bedre fordi samhandlingen mellom innsattegruppene og betjentene vil få en ny og viktigere betydning for begge parter, og dette er nødvendig for å bedre kommunikasjonen mellom ansatte og innsatte og miljøet i fengslet hvis betjenten fortsatt skal være den av fengslets representanter som til en hver tid skal være til stede blant innsattegruppene. En slik miljøforbedring vil også ha en viktig, sikkerhetsmessig virkning. En mer positiv tjenestemannsrolle vil gjøre det lettere for betjenten å nærme seg innsattegruppene også på andre måter enn de som følger av betjentens nye funksjon. Den sosiale såvel som den ekspressive kontrollen med innsattegruppen vil også øke, og på den måten langt på vei overflødiggjøre

1. Det installeres blant annet nå nye alarmsystemer i bakken for å avverge rømninger. Betjentene har også fått nye, barbare overfallsalarmer.

en ren og negativ vokterrolle. Dette vil bidra til det Lanesskog har kalt for den "indre" sikkerheten i motsetning til den "ytre" som tradisjonelt har vært prioritert. Jan Lanesskog er en av dem som har innsett betydningen av en mer positiv tjenestemannsrolle også i forhold til kontrollproblemet. Lanesskog er riktignok spesielt redd for den uformelle kontrollen til asosiale ledertyper blant fangene når avdelingsbetjenten trekker seg tilbake fra innsattegruppene:

Denne indre sikkerheten består i å ha innflytelse i gruppen innsatte for å forhindre at ledere kan operere uhemmet. Etter mitt syn er dette faktisk den viktigste siden ved sikkerhetsproblemene i Ullersmo. Siden forholdene er så vidt ukontrollert, er den største faren i dag organisert innsmugling av narkotika, planlegging av organisert rømning, overfall på betjenter, o.s.v. Jeg tror risikoen for slike ting minker hvis betjenten kunne få en mer aktiv påvirkning av gruppen..
(Lanesskog, stensil, 1977:7.)

Vi er enig med Lanesskog i at "en omforming av betjentfunksjonen i retning av større kontakt med de innsatte og større innflytelse i anstalten ikke bare er ønskelig, men også nødvendig." Lanesskogs antydninger om en tilleggsfunksjon i betjentrollen i retning av en slags samtaleleder, en "debattant i saker av betydning, for enkeltinnsatte eller avdelingen som gruppe," (s.77), vil trolig møte liten forståelse blant innsatte så lenge betjentens ansvarsposisjon i fengslet er så vidt lav som den er og så lenge betjentens funksjon i fengslet ellers forblir uendret. Uten å ta stilling til den terapeutiske verdien av påvirkning gjennom samtaler, vil det generelle legitimitetsproblemet vi nå skal utdype, være en alvorlig hindring for betjentens evne og vilje til å øve en slik "moralistisk" innflytelse i innsattegruppene.

Til sist skal vi si noen ord om en mulig innvending mot vår fremstilling så langt. Noen vil kanskje tenke at den som har monopol på tvangsmidlene ikke egentlig trenger moralsk eller instrumentell legitimitet for å løse sitt kontrollproblem. Fysisk tvang er nok dessverre, eller heldigvis,

like lite egnet til å skape konformitet i fengslet som i noe annet samfunn. Tvang er både et moralsk og et profesjonelt nederlag for betjenten. Han vil bli mislikt av innsattegruppen og han vil muligens også måtte omgås den eller de personer som blir offer for tvang senere. Tvangsbruk kan dessuten gi en viss prestisje for fangen vis a vis innsattegruppen. Det område hvor betjenten som en del av sikkerhetstjenesten har en viss innflytelse, nemlig adgangen til å bruke tvang i visse situasjoner, er samtidig det område som gir minst makt fordi det er det minst egnede av alle kontrollkilder. Tvang kan avverge en akutt situasjon, det er det hele. Sykes ser bruk av tvang i fengslet i New Jersey slik:

A blow with a club may check an immediate revolt, it is true, but it cannot assure effective performance on a punch-press. A "come-along", a strait-jacket or a pair of handcuffs may serve to curb one rebellious prisoner in a crises, but they will be of little aid in moving more than 1200 inmates through the messhall in a routine and orderly fashion. (..)

In short, the ability of the officials to physically coerce their captives into the paths of compliance is something of an illusion as far as the day-to-day activities of the prison are concerned and may be of doubtful value in moments of crisis. (Sykes, 1958:49).

Betjenten har heller ikke etter reglene adgang til å bruke tvang annet enn ved alvorlig fare eller rømning. Så lenge innsatteopposisjonen holder seg innenfor disse grensene har betjenten ikke lov til å bruke slike midler. Selv om fysisk tvang ikke kan brukes til å gjennomføre den daglige rutine, ser vi ikke bort i fra at fangenens visshet om at betjenten kan føle seg tvunget til å bruke tvang, legger en viss demper på opposisjonen mot fengslet. Innsatte vil ha betenkeligheter med å gå for langt i sin opposisjon mot fengslet. Medfanger vil dessuten ofte gripe inn og forsøke å berolige den som går for langt, fordi, som de sier, "de ønsker ikke bråk." Innsatte har en rasjonell interesse av å unngå alvorlig bråk fordi de vet at det vil kunne føre til tvangstiltak eller mulige innstramminger etterpå som også vil kunne ramme andre enn dem som er direkte involvert i opposisjonen.

At innsatte har rasjonell interesse av å unngå alvorlig opposisjon, betyr selvsagt ikke at alle klarer å forholde seg rasjonelt til sitt opposisjonsbehov. Faren for uro er derfor alltid til stede.

Vissheten om at betjenten verken kan eller vil bruke tvang i de fleste situasjoner, gir imidlertid tilstrekkelig rom for grenseutprøving i forhold til betjenten. En viss tilbakeholdenhet med å skrive rapporter som kan gi grunnlag for senere reaksjoner, bidrar også til denne muligheten for grenseutprøving. Siden refselsler krever relativt alvorlige forhold som begrunnelse, og tvang bare kan brukes i ytterliggående situasjoner, er det fortsatt et stort rom for nonkonform atferd og mindre alvorlig opposisjon mot fengslet og betjenten.

I dette rommet råder bagatellenes tyranni (kap. 7).

6.2. Legitimitetsproblemet

Betjentrollens legitimitet er kort og godt betydningen eller verdien av betjentens arbeid slik betjenten og de innsatte opplever det. Legitimitetsproblemet er derfor i hovedsak et moralsk problem, hvor betjentens arbeid og hans plass i fengslets organisasjonsforhold må sees i forhold til kulturelle verdier. Legitimitetsproblemet er derfor enten subjektivt, slik betjenten opplever det, intersubjektivt, slik både betjenten og innsatte opplever det, eller bare slik innsatte opplever det. Den rent subjektive opplevelsen av illegitimitet berører ikke alle betjentene like mye, men ingen unngår problemet helt.

For mange betjenter er forholdet til frihetsberøvelsen, både i generell forstand og i konkret forstand, et problem. Generelt fordi fengslingen er samfunnets hevn med en tvilsom almenpreventiv tilleggsbegrunnelse (jfr. 2.6.). Det at fengslingen for en viss tid hindrer kriminelle i å begå nye forbrytelser (midlertidig sirkulasjonssvikt) den tid de er fengslet, er en mager trøst, ettersom disse jo blir løslatt en gang og mest sannsynlig vil begå nye forbrytelser. Likeledes er betjenten pinlig klar over at samfunnet stort sett fengsler lavstatusmennesker med liten utdanning og sosiale problemer, samtidig som høystatusmennesker som begår avansert, økonomisk kriminalitet, stort sett går fri.

Å låse en fange inn på en celle representerer det mest manifeste, symbolske uttrykket for frihetsberøvelsen. Dette er noe avdelingsbetjenten gjør hver dag, og jeg vil påstå, som regel med en viss uvilje selv om han ikke gir uttrykk for den. Å isolere mennesker på celler kan aldri bli helt selvfølgelig for normale mennesker i vår kulturkrets. Ikke engang en av Botsfengslets første direktører, som åpent erklærte seg som tilhenger av cellesystemet (se. s.37), kunne unngå å reagere på isolasjonsfengslet: "At der er noget Unaturligt ved Cellesystemet, har jeg aldrig kunnet frigjøre meg for." (Richard Petersen, 1894.)

Bevoktning er instituert mistillit, sier Mathiesen (Mathiesen, 1970), men ingen orker å gå rundt og mistro folk man til daglig er nødt til å omgås. Det er relativt sjelden det skjer noe alvorlig, og ikke oppfatter betjenten de innsatte som spesielt farlige heller. Å betrakte de innsatte som kriminelle, letter betjentens arbeid, sier Guntvedt og Hesselberg (Guntvedt og Hesselberg, 1973, s. 170), men mistilliten svekkes og fangen trer frem for betjenten som et menneske på godt og vondt. Han er stort sett som folk flest. Et hardere og farligere fangebelegg ville gitt større legitimitet til vokterrollem, men slik er det ikke, og betjenten opplever derfor vokteroppgavene som relativt illegitime. Den økte oppmerksomheten mot narkotikamisbruk i fengslene og innsmuglingsfaren er riktignok i ferd med å gi økt legitimitet til vokterrollen og andre sikkerhetstiltak. Uten å ville bagatellisere narkotikaproblemet i fengslene, kan vi derfor ikke se bort i fra at fengselsvesnets interesse for narkotikaproblemet delvis skyldes det forhold at narkotikaproblemet gir økt legitimitet til fengselsvesnets tradisjonelle, men kritiserte, sikkerhetsideologi. Uansett representerer narkotikaproblemet en fare for den kriminalpolitiske liberalismen.

Betjentens negative sikkerhetsfunksjon skaper også et slags selvreferanseproblem hos en del betjenter fordi de er klar over at de også må kunne undertrykke aktivitet de selv er med på å forårsake gjennom sin håndhevelse av bestemmelser og pålegg som de innsatte opplever som byrdefulle, og som de derfor naturligvis oppjonerer mot. Litt spissformulert kunne vi si at det at betjenten gjør jobben sin også er en del av det som gjør jobben vanskelig. Betjenten er f. eks. nødt til å håndheve upopulære innlåsingsrutiner, og det gir ingen god følelse å vite at det er nettopp han som må utføre denne innlåsingen når han vet at han samtidig må kunne takle misnøye og eventuelle protester som innlåsingen kan medføre. Betjentene kan selvsagt fraskrive seg ansvaret for disse bestemmelsene, og det gjør de da også, men selvreferanseproblemet forsvinner likevel ikke så lenge han vet at han ikke kan unngå å motarbeide sin egen arbeidssituasjon bare

ved å gjøre jobben sin. Betjenten møter seg sjøl i døra, for å bruke en folkelig talemåte, og vi ser denne mekanismen som en viktig grunn til at betjenten passiviseres, og det er likeledes et viktig argument mot en ensidig sikkerhetsfunksjon. Enhver omdreining på sikkerhetsspiralen innebærer derfor samtidig en potensiell trussel mot betjentens sikkerhetsfunksjon fordi det lett kan bli for ubehagelig for betjenten å ivareta sin sikkerhetsfunksjon.

Vi har nevnt problemet med at "kverulantene" trekker betjentens oppmerksomhet vekk fra de som ikke bråker. Fangeopposisjon er i og for seg ikke noe angrep på tjenestemannsrollens legitimitet, fordi opposisjon beviser bare at det er bruk for tjenestemannen. Betjentene opplever imidlertid mye av fangeopposisjonen som svært barnslig, og betjenten opplever derfor at han blir tvunget inn i en prestisjeløs "barnehagetanterolle", hvor betjenten må gå rundt og korrigere atferd som man ikke skulle forvente av relativt voksne mennesker, enten denne atferden springer ut av et bevisst ønske om å opponere eller ikke. Betjentene uttrykker det gjerne slik: "Enten så oppfører de seg sånn på pur faenskap, eller så gjør de det rett og slett fordi de ikke har lært å oppføre seg, man kan mange ganger være i tvil om det er det første eller det siste." Vi skal si mer om dette siden. Poenget i denne omgang er at betjentene opplever det som nedverdiggende, for ikke å si slitsomt, å måtte korrigere atferd som bryter med det betjenten opplever som relativt selvfølgelige atferdskrav i vårt samfunn. Dette problemet er selvsagt større i fellesskapsavdelinger enn i lukkede avdelinger. Det sier seg selv at det blir mer bråk av å søle på golvet i et fellesskapsrom, hvor flere innsatte skal oppholde seg, enn å søle på golvet i sin egen celle.

I tillegg til at betjenten fortsatt må utføre tradisjonelle, prestisjeløse kontrolloppgaver som bevoktning og ransaking, har han nå fått en ny kontrollfunksjon som gir om mulig enda

mindre prestisje til betjentrollen. Nå må avdelingsbetjenten praktisere en grensesetting som vanligvis utøves av folk som driver med primærsosialisering av barn.

"Dette blir mer og mer en barnehage", sier betjentene, og de innsatte opplever naturligvis betjenten slik de opplevde foreldreautoriteten: "Du høres ut som mora mi."

Som vi har sett, har betjenten heller ingen terapeutisk prestisje å flyte på i fengslet. (Jfr. 5.3.). Betjentene forsøker stort sett å behandle innsatte med vennlighet og respekt, men som vi har vist, har respektsignalene begrenset gjennomslagskraft (jfr. 5.1.). Betjentene opplever derfor ofte at de ikke blir satt pris på selv når de forsøker å være vennlige. Dessuten er det vanskelig for betjenten å tro på verdien av eksemplets makt i et fengselsklima preget av infantil trass mot betjentens autoritet.

Betjentens sydebukkkfunksjon, det forhold at betjenten blir offer for forskjøvet og indirekte aggresjon som bunner i forhold som tjenestemannen verken forstår eller har noen kontroll over, innebærer også en klar svekkelse av betjentens legitimitet sett fra de innsattes side.

Betjenten kan heller ikke forsvare seg mot slike angrep, ansvarsfraskrivelse nytter ikke fordi det forutsetter at betjenten vet hva fangens opposisjon egentlig bunner i. Uvissheten om hva fangens opposisjon egentlig bunner i kan få betjenten til å tvile på berettigelsen av sin egen rolle. Sydebukkkfunksjonen representerer derfor også et slags angrep på betjentens subjektive opplevelse av legitimitet i sin egen yrkesrolle. Betjenten opplever dessuten at ledelsen bidrar til betjentens sydebukkkfunksjon. Når ledelsen forandrer fengselsrutinene, særlig ved brå kontrabestemmelser fra ledelsen, blir betjentene sydebukker, enten fordi en tidligere og mer liberal bestemmelse plutselig blir strammet inn, eller fordi betjentene tidligere praktiserte en bestemmelse som ledelsen plutselig liberaliserer. Denne aggresjonen er imidlertid forståelig for betjenten fordi den er konkret. Han kan derfor forsvare seg mot den, både overfor seg selv og i forhold til innsattegruppen ved hjelp av ansvarsfraskrivning.

Vi skal illustrere betjentens sydebukkefunksjon på grunn av kontrabestemmelser fra ledelsen med et eksempel. Sommeren 1982 var svært varm, og de innsatte klaget over innlåsing på dagtid i fellesskapsavdelingene ved Botsfengslet. Særlig ble det pekt på det urettferdige i at arbeidsplasserte, som normalt er i arbeid på dagtid, måtte låses inn på cellene på grunn av at arbeidsdriften gikk med redusert drift i ferieavviklingen. Det ble derfor gitt tillatelse til at innsattegruppene i avdelingene ikke skulle låses inn på dagtid. Dette gjaldt både arbeidsplasserte og ikke-arbeidsplasserte fordi man mente det ville være urettferdig overfor de ikke-arbeidsplasserte at disse måtte låses inn. Avdelingsbetjenten ble da kritisert for å ha praktisert en innlåsningsbestemmelse som nå var blitt liberalisert. ("Der kan du se, betjent, du hadde ikke rett til å låse oss inn.") Denne bestemmelsen ble ikke opprettholdt sommeren året etter, og betjenten ble da kritisert for å praktisere den gamle innlåsningsbestemmelsen som nå ble gjeninnført. Varme somre og redusert arbeidstilbud til de innsatte var ikke lenger noe argument for å slippe innlåsing.

Forholdet mellom isolasjon og fellesskap skaper også et begrunnelsesproblem hos betjenten. Forbudsisolasjonen oppleves som ille, men den er likevel mer eller mindre akseptert på grunn av hensynet til politiets etterforskning. Imidlertid synes både ansatte og innsatte at det er urettferdig at fengslet isolerer innsatte på grunn av et mangelfullt fellesskapstilbud. Isoleringen av domsinnsatte som burde kunne fått arbeidsfellesskap på dagtid, men som ikke får det fordi det ikke er nok arbeidsplasser, er i strid med fengslets likhetsdoktrine. Tjenesteinstruksen sier blant annet at "tjenestemannen må ikke ved behandlingen av de innsatte på en vilkårlig måte gjøre forskjell på noen" (tj.instr. § 4.2). Likevel er det akkurat det betjenten føler at han gjør i og med at det er hans ubehagelige oppgave å låse inn ikke-arbeidsplasserte i arbeidstida. Innsatte med rett til arbeid, som må låses inn fordi fengslet ikke kan tilby dem arbeid, opplever at de blir straffet for noe de ikke har skyld i, og betjenten opplever kritikken som berettiget. Å låse inn fanger som nekter å arbeide, opplever betjenten derimot som

berettiget.

Innsatte i fellesskapsavdelingene ved Botsfengslet kan heller ikke forstå hvorfor det ikke er tillatt å ha avdelingsfellesskap i arbeidstida for ikke-arbeidsplasserte. Denne bestemmelsen har vært begrunnet med at avdelingsbetjenten på denne tida skal kunne frigjøres til annen tjeneste enn avdelingstjeneste dersom det er behov for det. Det er imidlertid ytterst sjelden at det skjer, så denne begrunnelsen faller bort av seg selv. Med innsatte innelåst på cellene i arbeidstida, må avdelingsbetjenten likevel være på avdelingen for å kunne svare på anrop fra innsatte som for eksempel skal på toalettet, fordi de må eller fordi de ønsker å unnsnippe innlåsing. Det siste medfører et betydelig press på avdelingsbetjenten. Argumentet om at innlåsing på dagtid gir avdelingsbetjenten mer ro til å ta seg av andre praktiske gjøremål, er derfor noe tvilsomt. Dette er likevel ingen prinsipiell innvending mot å tillate avdelingsfellesskap også på dagtid. Etersom det ikke lenger er noen juridiske hindringer for å utvide fellesskapstilbudet for domsinnsatte, må vi tro at begrensningen i avdelingsfellesskap springer ut av et bevisst ønske om å begrense fellesskapstilbudet, og det av to grunner. For det første fordi avdelingsbetjentene ønsker å redusere presset på avdelingsbetjenten, og dernest fordi ledelsen er redd for at det å tillate avdelingsfellesskap i arbeidstida skal medføre at de innsatte velger å være i avdelingen fremfor å gå på arbeid. Ledelsens frykt for dette er heller ikke ubegrunnet ettersom man har erfaringer med dette fra mer liberale innlåsningsbestemmelser i åpningsfasen ved Botsfengslet.

Mangelen på arbeidsmotivasjon fordi innsatte opplever arbeidet som meningsløst og dårlig betalt får fengslet til å bruke innlåsing som et pressmiddel for å få de innsatte på arbeid, ellers vil mange allerede arbeidsplasserte foretrekke å ikke gå på arbeid, og ikke-arbeidsplasserte vil kunne foretrekke å ikke bli arbeidsplassert. Det finnes riktignok innsatte som foretrekker å sitte på cella framfor å arbeide, men

de fleste uttrykker at "alt er bedre enn cella".

Men for mange er arbeidsfellesskap ikke bedre enn avdelingsfellesskap til tross for en viss forskjell i dagpengesatsene for arbeidsplasserte og ikke-arbeidsplasserte. Forskjellen er imidlertid for liten til at den sporer til arbeidsinnsats. (Jfr. appendiks V.) Arbeidsdriften vil derfor få problemer dersom valget står mellom avdelingsfellesskap eller arbeidsfellesskap.

Ettersom det allerede er for lite arbeidsplasser, vil avdelingsbetjenten da bli tvunget til en vanskelig differensiering mellom reelle arbeidsnektende, fiktive arbeidssøkende og reelle arbeidssøkende dersom man forsøker å sanksjonere arbeidsnektende og de fiktive arbeidssøkende med innlåsing, eventuelt kombinert med tap av dagpenger. Avdelingsfellesskap i arbeidstida for syke og ufrivillig ikke-arbeidsplasserte og innlåsing for de andre som er igjen i avdelingen vil åpne for den mulighet at fangen ikke åpent nekter arbeid, men heller legger fram flere mulige unnskyldninger for ikke å ta det arbeid som er å få, unnskyldninger det vil være vanskelig å avgjøre riktigheten av, med unntak av sykemeldinger fra helseavdelingen. Ledelsen og avdelingsbetjentene er imidlertid overbevist om at en slik situasjon vil føre til økt fangepress på helseavdelingen for å få sykemeldinger på et illegitimt grunnlag, et press som allerede er et problem for arbeidsdriften. Sykemelding er nemlig påkrevd for arbeidsplasserte som ikke ønsker å miste dagpengene den tida de er borte fra arbeidet.

I en rapport til direktøren gir en inspektør klart uttrykk for at helseavdelingen er altfor ettergivende overfor strategiske innsatte som ønsker sykemeldinger for å bli fritatt fra arbeidet med gyldig grunn.¹

Fengslet har derfor valgt å låse inn alle som er igjen på avdelingen i arbeidstida, d.v.s. både sykmeldte, ikke-arbeidsplasserte og arbeidsnektende, med den konsekvens at

1. Rapport til underdirektørene ved Oslo Kretsfengsel av 05.01.81.: Disiplinære forhold ved avd. A i året 1980, belyst ved rapporter, avhørsrapporter og lignende.

fengslet bare på avd. A isolerer ca. 25 % (se. 2.5.), hvorav flertallet av disse igjen er arbeidsvillige, i arbeidstida "for at de andre skal gå på jobb", som en innsatt uttrykte det. Betjenten føler derfor at han arbeider i et kvasihumanitært regime som praktiserer isolasjon og fellesskap samtidig på en dårlig begrunnet måte og med urettferdige konsekvenser for mange. Mangelfulle organisasjonsforhold er ingen moralsk overbevisende begrunnelse for denne forskjellsbehandlingen, like lite for betjenten som for fangen.

Betjenten kan selvsagt forsvare seg mot kritikken av denne forskjellsbehandlingen med ansvarsfraskrivning, en mekanisme som bidrar til å samle aggresjonen mot ledelsen i stedet for betjentene, men ettersom det er betjenten som må gjennomføre denne forskjellsbehandlingen i praksis, vil han aldri kunne unndra seg det moralsk problematiske i denne forskjellsbehandlingen, han vil nemlig stadig bli minnet på det av moralsk indignerte fanger. Dette er også en viktig grunn til at avdelingsbetjentene ved avd. A av og til har problemer med å få låst inn ikke-arbeidsplasserte når arbeidsdriften starter. Avdelingsbetjentene ved avd. B slipper akkurat dette problemet ettersom kun arbeidsplasserte/skøleplasserte blir låst ut av cellene om morgenen.

Felleskapsfengslets adgang til uformelt, sosialt fangefellesskap har også gjort betjenten mer overflødig for fangen i forhold til det gamle isolasjonsfengslet. Fangen trenger ikke betjenten så mye som i isolasjonsfengslet, hvor fangen på enkelte måter er mer avhengig av betjenten, slik som de isolerte ved avd. B. Fangefellesskapet tilfredstiller mer eller mindre fangens sosiale behov, i hvert fall de mer umiddelbare behovene. Det å få kunne snakke med betjenten er derfor ikke så viktig i fellesskapsavdelingene. Den innsatte kan selv låse seg inn og ut av sin egen celle i fellesskapstida, han kan stort sett dusje når han vil og lage seg noe mat på kjøkkenet. Mangler han tobakk eller lesestoff, vil han lettere kunne låne dette av medfanger. Så lenge fangen er innelåst må alt slikt ordnes gjennom avdelingsbetjenten. Isolasjonsfengslet både ga og gir fremdeles avdelingsbetjenten større kontroll over slike uformelle goder.

Denne kontrollen over slike små, uformelle goder ga utvilsomt tjenestemannen en viss legitimitet, både i forhold til seg selv og i forhold til fangene. Isolasjonsfengslets høye deprivasjonsnivå gjorde betjenten mer uunnværlig når det gjaldt å få tilfredsstilt relativt enkle, menneskelige og sosiale behov, behov som er så opplagte at det tilmed tar en stund før betjenten oppdager at de er der og at det kan være en ganske grusom ting for fangen å bli nektet disse.¹ Så lenge generell isolasjon praktiseres, vil betjenten fortsatt ha en viss kontroll over slike uformelle goder, men fangefellesskap har uten tvil redusert betjentens betydning i så måte, og det vil fortsette å gjøre det ettersom mulighetene for fellesskapsaktiviteter utvides, særlig ved avd. B.

Avdelingsbetjentens større grad av kontroll over slike uformelle goder i lukkede avdelinger gjorde at mange av fangene kunne etablere et slags takknemlighetsforhold til betjenten, og ettersom samhandlingen mellom betjenten og fangen nesten utelukkende skjedde uten at andre var tilstede, var grunnlaget til stede for etablering av emosjonelle bånd mellom fangen og betjenten som igjen ga grunnlag for en gjensidig ekspressiv kontroll. Selv om Galtung legger vekt på en del andre faktorer, er dette etter vår mening likevel den viktigste bakgrunnen for Galtungs observasjon om at betjentene ved Oslo Kretsfengsel i 1950-årene (det nåværende avd. B) ble trukket mot et sosialpedagogisk orienteringsmønster, en familierolle, i forhold til fangene. (Galtung, 1959.) Galtung mener at betjenten har en tendens til å gli over i en sosialpedagogisk rolle fordi de kjennetegnene han skal orientere seg etter hos fangene, som orden, rømningsfare, type lovbrudd o.s.v., er for upresise til å opprettholde

1. Det er ikke så mange år siden det ikke var varmt vann på cellene ved avd. B. (Ble lagt inn fra 1978.) Når man som jeg, har opplevd den takknemlighet en fange viste da jeg låste han ut på gangen for at han skulle få lage seg en "Bayern-kaffe" (pulverkaffe blandet med varmt vann fra springen), forstår man plutselig hvordan en bagatell blir til en velgjerning i det samhandlingsfattige isolasjonsfengslet.

betjentens yrkesrolle. Betjenten mangler dessuten en meningsfylt aktivitet, et genuint yrkesrituale knyttet til disse kjennetegnene, sier Galtung. Vi er enig i dette, men Galtung har imidlertid oversett isolasjonsfengslets betydning for den tilnærmingen mellom fange og betjent han beskriver. Etablering av slike primærrelasjoner forutsetter at fangen og betjenten får tid til å bli kjent uten å bli forstyrret av gruppepresset fra innsattegruppene. Innsatte med nær kontakt med betjenten risikerer å bli mobbet av andre innsatte i det altfor gjennomsløkte miljøet i fellesskapsavdelingene. Fulle avdelinger, både ved avd. A og B, og høyere gjennomtrekk i belegget på grunn av kortere dommer enn tidligere, hindrer også etablering av slike nære relasjoner. Treskiftsturnusen for betjentene ved avd. A og den utstrakte anledningen til å bytte vakter betjentene i mellom, skaper dårlig kontinuitet i bemanningen ved fengslet. Det kan godt gå uker siden betjenten sist hadde tjeneste. Tjenestekontoret har problemer med å gi avdelingsbetjentene faste avdelinger, og det blir stor sirkulasjon i avdelings-tjenesten. Dette hindrer også muligheten for bedre kontakt mellom avdelingsbetjenten og innsattegruppene, samtidig som det går utover sikkerheten ved fengslet.¹

Selv om det forekommer nære forhold mellom betjenter og innsatte i dag, er det vårt hovedinntrykk at betjentens sosialpedagogiske rolle begrenser seg til negativ grensesetting blant annet fordi fangefellesskapet i dag ikke gir samme mulighet som det gamle isolasjonsfengslet ga

1. Tjenesteturnusen for avd. A følger vedlagt i appendikset. Når betjenten har natt-tjeneste, forsvinner betjenten fra evt. avdelingstjeneste i hele 14 dager. Fridager og tjenstedager er forsøkt samlet, og fridagsperiodene blir gjerne utvidet gjennom tjenestebytte. Betjenten har enten tidligvakt, ettermiddagsvakt, nattvakt eller fri, men avdelingene må være betjent hele dagen. På en tilfeldig valgt måned kunne jeg telle 22 forskjellige ansatte på en avdeling fordelt på 50 vaktskift. 18 av disse 22 hadde bare to eller færre vakter på denne avdelingen denne måneden. Den som møtte oftest til tjeneste på denne avdelingen, møtte 9 ganger. Over halvparten av betjentene hadde bare ett vaktskift. Måneden jeg valgte var ikke en feriemåned hvor tjenestekontoret har større vanskeligheter med tjenesteoppsettet enn ellers p.g.a. ferieavviklingen.

for den nødvendige, ekspressive komponenten forbundet med en mer positiv, sosialpedagogisk rolle sett fra betjentens side. Det er grensesettingsproblemet som tvinger betjenten inn i en ufrivillig sosialpedagogisk rolle, som blir preget av grensesetting fordi han mangler forutsetningene for en mer positiv sosialpedagogisk rolle. En slik rolle er dessuten egentlig ikke tillatt. Både ledelsen og betjenten er redd for at betjentens tjenestemessige uavhengighet skal bli kompromittert gjennom den ekspressive kontrollen forbundet med nærhet til innsatte, og det åpne fangefellesskapet har gjort betjentens uavhengighet langt mer sårbar. Uavhengighetskravet er kravet om at tjenestemannen skal unngå å etablere relasjoner med fangene som er slik at de kan hindre han i å gjennomføre den rutine og de ordrer som påhviler betjenten. Å etablere gjeld til innsatte ved å handle med disse eller ta imot bestikkelser er relativt opplagte tilfeller som kan true betjentens uavhengighet, og disse kan betjenten med letthet unngå. Mange betjenter nærer imidlertid en viss frykt for at innsattegruppen skal kunne klare å manipulere betjenten gjennom en litt for inngående kjennskap til betjentens personlige forhold både i og utenfor tjenesten, forhold som kan kompromittere betjentens profesjonelle integritet, f.eks. uformelle tjenester, og utnyttes av innsatte til å så tvil om betjentens formelle rolle. Slike kompromitterende forhold blir lettere kjent blant innsatte i fellesskapsavdelingene, og strategiske innsatte vil kunne trekke fram slike forhold når innsattegruppen opptrer samlet overfor betjenten. Det er lettere å avvise slikt når betjenten er alene med en innsatt enn sammen med 20 høyrøstede innsatte som går sammen om å presse betjenten til å vise ettergivenhet med henvisning til tidligere episoder hvor betjenten har vist ettergivenhet eller fordi betjentens personlige forhold på annen måte har redusert betjentens moralske rett til å handle slik tjenesten krever. Ønsket om å kompromittere betjentens profesjonelle integritet bunner trolig også i et psykologisk behov hos enkelte innsatte for å redusere avstanden mellom ansatte og innsatte, en avstandsreduksjon som bidrar til å utligne den moralske forskjellen på fangen og betjenten i fangens moralske

regnskap. Selv husker jeg godt en innsatt som i lang tid skulle ha meg til å innrømme at jeg hadde røkt hasj.

For å beskytte sin formelle handlefrihet føler betjenten at han må holde en viss avstand til innsatte, og dagens fangefellesskap har tildels forsterket dette avstandsbehovet. Dette avstandsbehovet harmonerer heller ikke godt med den uformelle tonen i avdelingsfellesskapet, en uformell tone som egentlig krever at betjenten ikke er redd for å utlevere seg selv.

Det uformelle avdelingsfellesskapet har også i en annen forstand indirekte bidratt til betjentens legitimitetsproblem i forhold til fangefellesskapet fordi det uformelle, sosiale fangefellesskapet er vanskelig å forene med det negative overvåkningsaspektet ved betjentens tilstedeværelse i fangefellesskapet, særlig ved en rent passiv tilstedeværelse i fellesskapet. Uansett hvor mye betjenten underkommuniserer sin vokterrolle, vil det alltid være forhold som innsattegruppen ikke ønsker at betjenten skal få kjennskap til. Det foregår f.eks. en del ulovlig hasardspill med dagpengene som innsats. Overvåkningsaspektet skaper uansett en ufri samhandlingssituasjon, og fangene forventer at betjenten gir dem tid for seg selv. Betjenten respekterer dette konduitekravet, som sammen med betjentens uavhengighetsbehov, presser betjenten ut av fangefellesskapet. Avdelingsbetjenten trekker seg tilbake fra fangefellesskapet fordi både han og fangene opplever at han egentlig ikke har noe der å gjøre.

Betjentens veksling mellom uformell kontekst og formell kontekst skaper også et begrunnelsesproblem for betjenten i forhold til innsatte. Betjentene skifter ofte fra en uformell rolle preget av konduite, spøkefulle relasjoner og enkelte uformelle tjenester til en formell rolle hvor betjenten er bestemt og krever at fangen skal følge bestemmelsene. Betjenten velger den uformelle rollen fordi han føler at fangen har krav på konduite eller fordi det letter kontrollproblemet, samtidig som betjentens uformelle rolle er viktig for betjenten selv for å få signalisert at han tar avstand fra enkelte ubehagelige sider ved sin egen formelle rolle. På den annen

side må betjenten av og til kunne ta nødvendige, men upopulære avgjørelser, f.eks. ved bråk eller uoverensstemmelser mellom innsatte. Innsatte forstår ofte ikke betjentens grunner for denne vekslingen i kontekst, eller de velger å ikke forstå den fordi det gir dem strategiske muligheter til å kritisere betjentens handlinger uansett hva han foretar seg. Mathiesen sier om dette ambivalente fangesynet på betjenten (betjenten skal både være "fast" og "snill") at

This rather widespread ambivalence in the inmates' views of the ideal custodial officer is probably partly a consequence of very real, but contradictory needs on the part of the inmate while living in a custodial institution. But at the same time it puts the inmate in a 'strategically good position', in the sense that almost whatever the officer does may be viewed as illegitimate. If the officer tends to adhere primarily to the first set of norms, he may be marked by inmates as far too strict. If he adheres primarily to the second set, he may be marked as hopelessly lenient.
(Mathiesen, 1965:84, min understrekning.)

Balansegangen mellom en formell rolle, som oppfattes som streng eller fast, og en uformell rolle som oppfattes som snill eller svak, blir meget vanskelig fordi det rettes selvmotsigende forventninger til betjenten og fordi ingen av rollene blir egentlig respektert av flertallet. Ved virkningsfull underkommunisering av vokterrollen og ved uformelle innrømmelser blir betjenten lett oppfattet som "svak", en som kan utnyttes og presses til ytterligere innrømmelser. "Gir du dem lillefinger'n, tar de hele handa", er omkvedet blant betjentene. En gang tillot jeg to innsatte å spille bordtennis på et tidspunkt dette ikke er tillatt, under forutsetning at de øvrige innsatte ikke hadde noe imot det. Dagen etter kom de samme to og forlangte å få spille bordtennis med den begrunnelse at ettersom jeg hadde tillatt dette dagen før, "hadde jeg ikke noe jeg skulle ha sagt." Da jeg nektet, ble jeg karakterisert som et "autoritært svin".

Når betjenten derimot er formell og krever at innsatte retter seg etter bestemmelsene, blir han ofte motarbeidet og negativt sanksjonert. De vanligste sanksjonsmidlene er hån, motvilje

mot betjentens arbeidsoppgaver, være trege under innlåsing, sette ut rykter om betjenten eller klage til ledelsen. Likevel oppstår det situasjoner hvor innsatte krever at betjenten er bestemt og tar affære enda han vet at han vil bli kritisert dersom han gjør det, enkelte ganger tilmed av de samme personene som krever at betjenten skal være bestemt. Vi skal illustrere dette med et eksempel.

Utdelingen av middagsmat skal normalt foregå på den måten at ganggutten deler ut maten under avdelingsbetjentens oppsyn. Konduite-hensyn tilsier imidlertid at betjenten ikke står med uniformsslipset like over mattralla. Han holder seg derfor gjerne noe i bakgrunnen på bekostning av overvåkningsevnen. Stort sett går matutdelingen greit, til tross for en del dytting og uro i matkøen. På en av felleskapsavdelingene ved avd. A var matutdelingssituasjonen en gang fullstendig ute av kontroll. Det ble stjålet matporsjoner og innsattegruppen flokket seg rundt mattralla som gribber for å sikre seg de mest attraktive middagsporsjonene og for å unngå å bli en av dem som ikke fikk noe mat fordi noen hadde forsynt seg med en ekstra porsjon. Atmosfæren var meget anspent, og noen beklaget seg til meg og mente at jeg måtte gjøre noe med dette. Neste middagsutdeling ba jeg alle sammen skjerpe seg og danne en kø slik at det var mulig å få orden på matutdelingen. Det ble mumlet en del om "utidig innblanding av betjenten", og så kastet de seg over mattralla som før. Neste dag nektet jeg å åpne middagstralla før alle hadde stilt seg opp i en ordnet rekke, og ettersom mattralla ikke var låst var jeg nødt til å legge armene på lokket på tralla. Om de ikke respekterte det jeg sa, så regnet jeg det som lite sannsynlig at noen ville dytte meg vekk fra tralla. Ordrenekt er en ting, vold mot offentlig tjenestemann noe annet. Det ble et voldsomt rabalder. Jeg ble skjelt ut og det var tilløp til slagsmål mellom innsatte som klandret hverandre for at de nå ikke fikk middag. Jeg opplevde situasjonen som utrygg, men jeg kunne ikke gi etter for presset. Da ville alt bli som før, og respekten for meg som betjent ville bli enda mindre. Da de skjønnte at jeg ikke hadde til hensikt å gi etter for presset, klarte de omsider å overtale hverandre til å danne en kø slik som jeg hadde sagt.

Etter dette var problemet med matutdelingen løst, og de neste dagene trengte jeg ikke en gang å være til stede ved matutdelingen. Paradoksalt nok kom flere av de som høylydt hadde kritisert min handlemåte i fellesskapet, bort til meg etterpå og takket meg for at jeg hadde "ordnet opp". Denne ambivalensen skyldes på den ene siden behovet for å være i fred uten betjentens innblanding (konduite-kravet), samtidig som det gir en viss prestisje i innsattegruppen å "sette betjenten på plass" i de andres nærvær. På den annen side forventer de at betjenten skal demonstrere sin autoritet ved konflikter de ikke klarer å løse selv, en autoritet de til vanlig gjør ganske mye for å underkjenne og som de har vanskelig for å anerkjenne åpent overfor medfanger selv når de innser at de har behov for det.

Det negative synet på betjentens kontrollfunksjon hindrer imidlertid innsatte i å reflektere over sitt eget behov for at betjenten får utføre enkelte kontrollopgaver. Det er i fangenes egen interesse at betjentene ved celleransaking kan få konfiskert stikkvåpen eller andre farlige gjenstander som innsatte kan bruke til å skade seg selv eller andre medfanger, og dersom en innsatt blir svært dårlig behandlet av medfanger, er det nødvendig for betjenten å ha et nøyere oppsyn med innsattegruppen. En innsatt jeg hadde ansvaret for ble en gang kraftig mobbet av innsattegruppen. Jeg tilbød han å flytte fra avdelingen, men han avslo fordi han mente at det ikke ville løse problemet. Han mente det var riktigst å kjempe seg igjennom problemet til det gikk over. Litt bekymret for vedkommende valgte jeg å følge bedre med innsattegruppen, og dette ble ganske snart karakterisert som påtrengende "snoking". Jeg gjorde kort rede for hvorfor jeg "snokte" og la til at det var i deres interesse fordi neste gang kunne det utmerket godt være en av dem som led urett. Jeg fortalte at min oppgave ikke bare besto i å hindre rømning, men også å forhindre at den enkelte innsatte blir utsatt for overgrep fra andre innsatte. Tausheten og ansiktsuttrykkene fortalte meg at dette hadde de rett og slett ikke tenkt på. Betjentens sikkerhetsfunksjon er med andre ord dårlig forstått av innsatte. Den blir ofte ikke anerkjent selv der hvor betjenten handler i fangenes interesse som gruppe eller som enkeltpersoner. Sikkerhetstjenesten ville utvilsomt fått større le-

gitimitet i forhold til de innsatte dersom de ansatte i større grad hadde mulighet til å formidle begrunnelsene for sin funksjon i fengslet slik at de innsattes oppfatning av betjentene i mindre grad ble preget av innsattegruppens interne forståelse. Sikkerhetstjenestens legitimitetsproblem er derfor delvis også et kommunikasjonsproblem.

Vi har hevdet at betjentens instrumentelle kontrollkilder gir liten legitimitet til tjenestemannsrollen. Den vanlige betjent har ingen avgjørelsesmyndighet eller innflytelse på positive goder som permisjoner, arbeidstildeling, overføring til annen anstalt eller behandlingshjem, spørsmål om frigang eller sosialhjelp. Avdelingsbetjenten har riktignok fått en symbolsk uttalelsesrett i forbindelse med frigangssøknader. Han kan gjøre en liten påtegning på søknaden, men søknaden avgjøres av ledelsen på basis av de opplysninger som fremkommer av den innsattes journal, hvor spørsmål om resterende soningstid, nye straffbare forhold og mulighetene for arbeidstildeling vil være avgjørende. Så vidt jeg vet har det aldri hendt at ledelsen har spurt en avdelingsbetjent om en innsatt har gjort seg fortjent til frigang eller permisjoner. Slike formelle sanksjoner avgjøres av ledelsen, og de innsatte vet dette. Negative sanksjoner som refselsler og tap av begunstigelser avgjøres også av ledelsen. Mange betjenter gir uttrykk for en viss oppgitthet med hensyn til ledelsens vilje til å ta i bruk slike negative sanksjoner når betjenten rapporterer ureglementerte forhold. Avdelingsbetjentene ved avd. A har f.eks. problemer med å få overført en innsatt til avd. B på grunn av plassproblemene ved avd. B, med mindre det rapporterte forholdet er relativt alvorlig og krever refselse. Dersom avdelingsbetjenten ved avd. A mener at en innsatt ikke passer i fellesskapet, blir dette normalt ikke regnet som et tilstrekkelig overføringsgrunnlag. Betjenten unnlater derfor ofte å rapportere, og de innsatte skjønner etter hvert at betjentens trussel om å skrive rapport ofte er en tom trussel. Fangens oppførsel overfor betjenten og andre medfanger er med andre ord relativt uvesentlig for fangens soningssituasjon når det gjelder fordelingen av de viktigste godene og ulempene så lenge fangen ikke klart overskrider den grensen som krever

at det blir reagert.

Det er forbausende mange mennesker utenfor fengselsmiljøer som fremdeles tror at det går an å bli løslatt på kortere tid på grunn av god oppførsel. I dag blir alle løslatt på to-tredjedels tid, unntatt ved helt spesielle forhold.

Betjentens skussmål av fangen er uten betydning for tildeelingen av de viktigste godene under soningsoppholdet, og fangene vet dette godt. Fangenes manglende respekt for betjenten er derfor også nøye forbundet med fangenes forståelse av betjentens manglende innflytelse over viktige goder som kunne gitt prestisje til betjentrollen.

Fellesskapsfengslet har også gjort avdelingsbetjenten mer utsatt for fangenes kritikk og ulike måter å straffe betjenten på dersom betjenten derimot bruker sin innflytelse på negative sanksjoner ved å rapportere forhold som innebærer at det virkelig blir reagert. Innsattegruppens måter å sanksjonere betjenten på er selvsagt langt mer effektive når innsattegruppen kan opptre samlet overfor betjenten. Mange betjenter vil derfor kvie seg for å rapportere slike forhold. En avdelingsbetjent som rapporterte hasjrøyking i en av fellesskapsavdelingene fikk så store problemer med innsattegruppen at han måtte fritas for avdelingstjeneste for en stund. Avdelingsbetjenten har heller ingen mulighet til å beskytte sin anonymitet ved slike rapporter fordi ledelsen tolker forvaltningsloven slik at berørte innsatte har adgang til å bli kjent med hvem som har skrevet rapporten.

Betjenten har riktignok en viss positiv innflytelse gjennom sin kontroll over enkelte uformelle tjenester, hvorav de viktigste av disse er en direkte konsekvens av innlåsingsbestemmelsene. Innlåsingsbestemmelsene gir avdelingsbetjenten mulighet til å avvike fra innlåsingsrutinene. Han kan la vær å låse inn fangene med en gang, tillate at celledøra står på gløtt, la fangen få tusle litt på gangen og prate litt med ganggutten o.s.v. Innføringen av fellesskap har imidlertid skapt en situasjon hvor isolering mer og mer oppleves som det unormale. Dagens mange unge innsatte har heller ikke tilstrekkelig soningserfaring til å tåle og akseptere isoleringen i samme grad som eldre innsatte med soningserfaring, som "har

lært å sone", som en eldre betjent kanskje ville uttrykt det. Det å bli låst ut av cella utenom tillatte anledninger representerer ikke lenger i samme grad en positiv sanksjon som tidligere. I den grad slike tjenester fortsatt blir satt pris på, skyldes det i økende grad oppfatningen om det urimelige ved isolering og i minkende grad takknemlighet til betjenten fordi han er "snill" og gir slike innrømmelser. De mange, små tjenester som avdelingsbetjenten gjør for innsatte i innlåsingsperiodene, som det å skaffe lesestoff, fyrstikker, brevpapir o.l., gir nok betjenten en smule moralsk anerkjennelse som en "menneskelig" betjent som "gidder å gjøre noe for fanger", men å være visergutt for bagateller som tross alt oppfattes som relativt selvfølgelige, særlig i et system som nå i større grad betrakter isolasjon som det unormale, gir liten prestisje til betjentrollen.

Vi har også registrert en viss tendens til at ledelsen tar fra avdelingsbetjenten enkelte uformelle, positive sanksjoner, sanksjoner som ga avdelingsbetjenten en viss tilleggsverdi for innsatte. Avdelingsbetjentene ved avd. A hadde tidligere større kontroll over tøyutdelingen i avdelingene. Etterspørselen etter håndklær, sengetøy o.l. ga avdelingsbetjenten mulighet til å innvilge et ekstra håndkle i ny og ne utenom den ordinære tildelingen en gang i uka. Fordi man mente at tøyforbruket var for stort, ble det bestemt at det skulle oppbevares minst mulig tøy i avdelingene. Avdelingsbetjenten ble da tvunget til å gå til hovedlageret for å skaffe tøy utenom ordinær tildeling, og behovet for ekstra tøy måtte da begrunnes. Det begrenset naturligvis avdelingsbetjentens mulighet til å innvilge tøy utenom ordinær tildeling.

Avdelingsbetjentene har også vanligvis hatt anledning til å ta ut ikke-arbeidsplasserte til ekstra renhold i avdelingene. I en situasjon med flere ikke-arbeidsplasserte i avdelingen ga det avdelingsbetjenten mulighet til å sysselsette ikke-arbeidsplasserte. Motviljen mot innlåsing av ikke-arbeidsplasserte kunne dermed reduseres ved å ta ut innsatte på rundgang til renhold. På et personalmøte ble avdelings-

betjentene ved en anledning også oppfordret til å ta ut ikke-arbeidsplasserte til ekstra renhold på grunn av mangelen på arbeidsplasser, spesielt i sommertida. Denne muligheten var populær blant fangene, og medførte også et press på betjenten til å bli tatt ut til renholdsarbeid. Mange innsatte så imidlertid denne muligheten først og fremst som en anledning til å slippe innlåsing, og det sier seg selv selv at vaskingen ikke alltid ble like effektiv. Avdelingsbetjentene betraktet likevel denne ordningen som et berettiget tiltak for å slippe å låse inn så mange ikke-arbeidsplasserte, og på denne måten kunne hjelpe arbeidsvillige innsatte uten arbeid. De som derimot ikke vasket, ble selvsagt låst inn på cellene igjen. Driftsavdelingen protesterte imidlertid mot denne ordningen fordi den mente at renholdsarbeidet nå langt oversteg det reelle renholdsbehovet som det er gangguttens oppgave å ta seg av. Innsatte i ekstra renhold skulle ikke gjøre gangguttens arbeid, noe de av og til gjorde fordi gangguttene slurvet litt med det daglige renholdet. Det ble derfor bestemt at avdelingsbetjentene ikke lenger skulle kunne ta ut innsatte til ekstra renhold. Tillatelse til dette måtte i så fall innhentes fra driftsavdelingen, evt. 1. betjent.

Som vi har nevnt før, representerer heller ikke betjenten noen betydningsfull informasjonsressurs for fangene i og med at alle avgjørelser av virkelig betydning for fangene fattes av andre personer uten at betjenten er delaktig i beslutningsprosessen eller orientert om utviklingen i saksgangen. Vedtak vedrørende innsatte (eller mangelen på vedtak) kommer derfor ofte like overraskende på betjenten som den enkelte innsatte, vedtak som betjenten ikke vil kunne begrunne fordi han ikke kjenner begrunnelsen. Betjenten fremstår derfor ofte som ledelsens ureflekterte og lydige redskap, systemets "nyttige idiot". Denne situasjonen er intet mindre enn en alvorlig trusel mot betjentrollens legitimitet, både for betjenten selv og i forhold til fangene, samtidig som den er sikkerhetsmessig betenkelig fordi den representerer en kontrollkilde mindre for betjenten. (Jfr. 4.2.).

Vi skal gi enda et eksempel på en situasjon hvor mangelen på kritisk informasjon kan forsterke kontrollproblemet for avdelingsbetjenten.

En innsatt kom plutselig inn i avdelingen og begynte uten forvarsel å slenge møblelementet i fellesskapet i veggen. Jeg spurte hvorfor han var så sint, men vedkommende var så oppbrakt at han ikke kunne eller ville gjøre rede for seg. Jeg fant ut via avdelingsboka at han hadde vært på sosialavdelingen og ringte dit for å få vite om det var noen sammenheng mellom besøket i sosialavdelingen og hans atferd i avdelingen. Sosialsekretæren var først uvillig til å si noe, men etter press fra meg fortalte han at vedkommende hadde fått avslag på en permisjonssøknad han hadde regnet med å få innvilget. Denne opplysningen ga meg i det minste et utgangspunkt for å forstå vedkommende fanges atferd i avdelingen og til å legge opp en strategi i forsøket på å berolige denne personen. Forsøket lyktes omsider, muligens på grunn av en ekstra porsjon tålmodighet fra min side, men uten denne opplysningen er jeg redd for at jeg på et tidligere tidspunkt hadde følt meg tvunget til å be om assistanse for om nødvendig å tvinge personen til ro.

I slike situasjoner opplever betjenten avmakt, en avmakt som dessverre øker sannsynligheten for bruk av tilgjengelige maktmidler, som bruk av tvang. Bruk av tvang er som oftest et uttrykk for betjentens maktesløshet eller frykt for at situasjonen skal utvikle seg til noe alvorlig. Voldens kommunikative betydning som et uttrykk for aktørens handlekraft, øker også sannsynligheten for at betjentene i pressede situasjoner hvor de opplever handlingslammelse, tyr til tvang eller provoserer fram en situasjon som kvalifiserer for tvangsbruk. Goffman sier f.eks om tvang at

Thus the most objective form of naked power, i.e. physical coercion, is neither objective nor naked but rather functions as a display for persuading the audience, it is often a means of communication, not merely a means of action.

(Goffman, 1971:234, min understrekning.)

Voldens kommunikative betydning som et bevis på handlekraft har imidlertid like mye adresse til aktøren som til publikum. Enkelte irrasjonelle voldshandlinger tyder på at den intraaktive referansen ved vold som rituale kan være vel så viktig som den sosiale referansen.¹

Bruk av tvang forsterker imidlertid lett innsattes oppfatning av betjentene som maktglade personer som på et illegitimt grunnlag misbruker fysisk tvang.

Denne oppfatningen blir også delvis underbygget av det forhold at betjentgruppen som helhet også lider under et samfunnsmessig stigma som litt enkle personer som liker å plage folk. Bruk av tvang er oftere et uttrykk for mangel på maktmidler enn maktglede fordi tvang oppleves uansett som mer eller mindre illegitimt i vår kulturkrets. Det faktum at betjenter av og til bruker tvang, f.eks. ved tvangsinnsettelse i sikkerhetsceller, representerer derfor en svekkelse av betjentrollens legitimitet.

Samtidig er det nettopp det generelle legitimitetsproblemet, som vi til nå har omtalt, som svekker betjentens autoritet og handlingsevne, og dette er en viktig del av bakgrunnen for at det oppstår situasjoner som kan gjøre tvang nødvendig. Fangen som ble nektet permisjon var, selv ikke på det tidspunkt han begynte å roe seg, ikke videre interessert i å snakke med meg om problemet sitt, for som han sa: "Du er bare en betjent." Det sier seg selv at når betjenten oppleves som irrelevant, uten strategisk betydning eller moralsk rett til å delta i fangens virkelighet, har betjenten langt på vei tapt i utgangspunktet for å kunne samhandle seg fram til løsninger på det kontrollproblemet som fangens problemer medfører. I denne situasjonen griper betjenten til improvisasjonsteknikkene og klarer som regel å avverge at kontrollproblemet utvikler seg.

Hvis ikke, havner fangen i verste fall i en sikkerhetscelle.

1. Jeg har annetsteds gitt en mer teoretisk diskusjon av akkurat dette poenget. Se "Vold og Identitet", Antropolognytt, Årgang 6, nr. 3/4, 1984, s. 63 - 70 for noen tanker om voldens kommunikative betydning som et intraaktivt rituale.

En ond sirkel ligger imidlertid latent i legitimitetsproblemet:

Mens legitimitetsproblemet øker sannsynligheten for illegitime handlinger, som blir mer nødvendige ved mangel på legitimitet, vil nye illegitime handlinger igjen forsterke legitimitetsproblemet i betjentrollen både for fanger og betjenter.

Vi skal nå ta for oss et spesielt dominerende trekk ved samhandlingsmønsteret i fengslet. Fenomenet har vært berørt enkelte steder i foregående kapitler (f.eks. under 4.2.), men fenomenet er såvidt gjennomgripende at det fortjener et eget kapittel.

7 BAGATELLENES TYRANNI

Med bagatellenes tyranni sikter vi til den overdimensjonerte oppmerksomhet og strid, sett med en utenforståendes øyne, relativt bagatellmessige forhold blir gjenstand for i fengslet. Når bagateller avler konflikter og medfører et press som både innsatte og betjenter lider under, blir bagatellene ikke lenger bagateller, men et systemisk forhold det er grunn til å ta alvorlig. Følgende er et forsøk på å se faktorene som skaper dette tyranniet samlet, et tyranni som i hovedsak skyldes organisasjonsforholdene i fengslet.

Først er det klart at den deprivasjonen som følger av den generelle isolasjonen, innlåsingsrutinene, rammer alle fangene, og legger uvilkårlig hindringer i veien for å få tilfredsstilt mange, små praktiske behov som oppstår i innlåsningstida. Så lenge fangen er innelåst, er han nødt til å bry betjenten med praktiske behov han kunne ha tilfredsstilt selv dersom han ikke hadde vært innelåst. Fyrstikker til å tenne en røyk, noe å lese på, å gå på toalettet (avd. A), noen å snakke med, alt dette er bagateller som betjenten må innfri så lenge fangen er innelåst. Betjentene ved avd. A opplever "toalettkjøret" som noe trivielt mas, og nattbetjentenes uvilje til å imøtekomme et slikt behov fordi toalettmaset ofte er et påskudd til å komme ut av cella, førte ved en anledning til at noen innsatte ved avd. A valgte å hive avføringen ut av cellevinduet. Om de gjorde dette fordi de kviet seg for å spørre om å få gå på do, eller for å hevne seg på betjentene for en, etter deres mening, unødig mistenkeliggjørende holdning overfor innsatte, vites ikke. Personlig heller jeg til den siste oppfatningen.

Den byråkratiske samhandlingsstrukturen i fengslet gjør at mange spørsmål som kunne vært avgjort på et lavere nivå, må gjennom en søn og byråkratisk behandlingsprosedyre. Innsatte som ønsker personlige effekter inn på cella, må søke om dette, og de kan ikke forstå eller akseptere at slike bagateller skal behøve å ta tid. Indignasjonen over dette tar de ut over avde-

lingsbetjenten. Som vi har sagt før, representerer den vanlige betjentens manglende myndighet til å avgjøre mange trivielle spørsmål en form for strukturtvang som sammen med det generelle legitimitetsproblemet tvinger betjenten til å improvisere for å løse sitt kontrollproblem, et kontrollproblem som ofte oppstår på grunn av den indignasjonen som uinnfridde bagateller avstedkommer, bagateller som betjenten egentlig ikke har lov til å innfri og som det tar tid å få innfridd fordi de må avgjøres på annet hold. Avdelingsbetjenten må f.eks. spørre en overordnet om tillatelse til at en fange som skal være innelåst får ha matluka åpen for å lindre fangens klaustrofobifølelse.

Dersom avdelingsbetjenten spør om dette, risikerer han å få nei til svar, eller ikke noe svar i det hele tatt, fordi betjentens nærmeste overordnede må klarere forholdet med sin overordnede igjen.

Mange nyinnsatte, spesielt varetektsinnsatte som helt uforberedt har blitt fengslet, mangler ofte enkle, nødvendige ting som tobakk, tannbørste, tannkrem, frimerker o.l. Dersom de ikke har penger ved innsettelsen, må de etter reglene ha opparbeidet en viss dagpengesum som skal være innestående på kontoen for å kunne kjøpe slikt i fengslets kantine. Å måtte vente flere dager for å skaffe seg slike selvfølgeligheter, kanskje med unntak av tobakk som av og til tilstås på kreditt fra fengslets kantine, er et sterkt irritasjonsmoment for mange nyinnsatte. Det eneste de får er en engangstannbørste som avdelingsbetjenten må til 1. betjentkontoret for å få utlevert, forutsatt at den innsatte ikke har mottatt engangstannbørste tidligere.

Som så mange andre byråkratier, gjennomsyres den byråkratiske samhandlingsstrukturen av det Sykes har kalt "prinsippet om byråkratisk likegyldighet" ("the principle of bureaucratic indifference"). Hendelser som virker viktige på bunnen av en byråkratisk pyramide blir sett på med en økende grad av likegyldighet for hvert trinn oppover i den byråkratiske pyramiden. Mange avdelingsbetjenter syns det er direkte pinlig å gå tilbake til avdelingen og fortelle en innsatt at han ikke kan få en engangstannbørste fordi han har mottatt en slik tidligere.

Mange innsatte betrakter slike avslag som ren og skjær ond vilje eller en grov urimelighet. I et til tider anspent fengselsmiljø er slike bagateller nok til å utløse bråk. I stedet for å krangle med overordnede om en tannbørste, går betjenten kanskje til kantina og kjøper en tannbørste til fangen for egne penger, så slipper kanskje betjenten å høre på klager fra den innsatte resten av dagen. Den betjenten som f.eks. tar seg tid til å snakke med en innsatt fordi han tror at den innsatte trenger det, risikerer å bli kritisert av overordnede eller kolleger for at han "unødig lar seg oppholde av innsatte". For overordnede er hensynet til sikkerheten og fengselsrutinene viktigst. For fangen og betjenten er det viktigst at de kommer ut av det med hverandre. Lar avdelingsbetjenten to innsatte være alene inne på en celle fordi han forstår at de har behov for å kunne snakke fortrolig sammen uten at andre innsatte hører på, og dette forholdet blir oppdaget av en overordnet, risikerer betjenten kritikk for å ha tillatt dette. Ansamlinger av innsatte på celler er forbudt.

Fengslet er et gjennomregulert samfunn ned til minste detalj. De mest dagligdagse goder som mat, sengetøy og håndklær er nøye tilmålt til fastsatte tider. Alle avvik fra standard-situasjonen krever begrunnet henvendelse eller søknad til rette vedkommende. Den gjennomregulerte fengselsrytmen får mange innsatte til å lide under mangelen på det Goffman har kalt "a personal economy of action" (Goffman, 1980). Brev må sendes til rett tid, lufting må foregå til rett tid, påmeldinger til samtale må skje til rett tid. Den som ennå ikke har underkastet seg fengselsrytmen, irriterer seg nødvendigvis over at valgmuligheten til å bestemme over en mengde trivielle selvfølgeligheter man er vant til å ha råderett over selv, nå ikke lenger er til stede. Å måtte tørke seg med et vått håndkle etter en dusj fordi neste tildeling av håndklær først skjer om noen dager, er irriterende for de fleste av oss. Innsatte har vanskelig for å forstå at det skal være nødvendig å regulere alle slike forhold, og de tar mer enn

gjørne en krangel med betjenten om dette. Fordi innsatte med rette ofte klager over tilsynelatende trivielle forhold, forsterkes lett oppfatningen blant ansatte oppover i hierarkiet at innsatte er profesjonelle kverulanter som ikke går av veien for å trekke fram de mest bagatellmessige forhold i sin "kveruleringsiver".

Vi skal straks ta for oss noen andre grunner til at bagateller blir viktige for innsatte. Kveruleringstrang kan også være en av dem, men fengslets tendens til å regulere mange trivielle forhold i soningssituasjonen er uansett en viktig strukturell årsak. Bagatellene blir viktige fordi fengslet regulerer bagateller. Den byråkratiske likegyldigheten som forårsaker en del trivielle reguleringer blir også vedlikeholdt fordi kritikken mot slike reguleringer lett forsterker oppfatningen av innsatte som kverulanter, en oppfatning som i utgangspunktet er nokså nærliggende i og med at fengslingen 'ipso facto' gjør fangen til en kriminell, og fordi den byråkratiske avstanden til problemene ellers gjør det vanskelig for andre enn fangen og avdelingsbetjenten å forstå betydningen av slike trivielle forhold. Avdelingsbetjenten møter derfor ofte en negativ holdning når han legger fram trivielle problemer som innsatte måtte ha for andre ansatte.¹ Fordi avdelingsbetjenten ikke har myndighet til å tilfredsstille en del slike umiddelbare behov som oppstår i avdelingen, tvinges han til en av og til ydmykende tiggerferd til de rette personer, eller så omgår han bestemmelsene på en eller annen måte. Selv har jeg f.eks. blitt nektet fra kjøkkenet en suppeøse som manglet i avdelingen, med det resultat at fangene ikke kunne spise suppen, fordi det krevde en øse med desilitermål for korrekt porsjonering for at alle skulle få sin tilmålte porsjon. At det sliter på avdelingsbetjenten å måtte krangle med andre ansatte i fengslet for å få innvilget selvfølgeligheter han selvsagt vil få kraftig kritikk av fangene for at han ikke kan innvilge, burde nå være ganske innlysende.

1. Et heldigvis mer uvanlig, men dessverre ekstremt eksempel på en slik likegyldighet, gjorde spesielt inntrykk på meg som relativt ny i betjentjobben ved avd. B. Jeg fortalte en 1. betjent at jeg var bekymret for en urolig innsatt som maste uvanlig mye om forhold han etter reglene ikke kunne få tilfredsstilt umiddelbart. Jeg ba om råd fordi jeg var redd for at situasjonen skulle utvikle seg til et ordensproblem. 1. betjentens lakoniske svar var: "La'n sitta på cella."

Fangens prediksjonsproblem både i forhold til utesituasjonen såvel som innesituasjonen, er en annen viktig årsak til at detaljer blir viktige for fangen i soningssituasjonen. Under de rådende soningsforholdene representerer oppmerksomheten og interessen for små goder og begrensede problemer et viktig funksjonelt alternativ i behovet for å løse det prediksjonsproblemet som fangen opplever.

Prediksjonsproblemet er kort og godt behovet for en rimelig trygg og forutsigbar virkelighet som kan dempe usikkerheten med hensyn til hvilke konsekvenser soningen kommer til å få for utesituasjonen og innesituasjonen, konsekvenser som representerer en trusel mot fangens selvbylde. Ulike elementer fra fengselssituasjonen representerer viktige gjenoppbyggelseskilder for en reorganisering av det selv et som fengslingen truer. Den generelle deprivasjonens betydning for identitetstapet (se kap. 8) og mangelen på andre, adekvate prediksjonskilder, tvinger fangen til å bruke ofte nokså trivielle elementer fra fengselslivet i en slik reorganisering av selv et. Goffman mener at privilegiene gjerne utgjør rammen for en slik reorganisering av selv et ("reassembly of the self") man ser i totale institusjoner (Goffman, 1980:51). Det er ofte tilfelle, men vår formulering av prediksjonsproblemet antyder at den minste, tilegnede vane, den minste detalj ved fengselsrytmen, og ikke bare det vi gjerne forbinder med privilegier, også kan spille en fundamental rolle i løsningen av fangens identitetsproblem.

Fengslingen innebærer en uomgjengelig uvisshet for innsattes forhold til utesituasjonen, og fengslingen gir få, men viktige prediksjonskilder som i hvert fall til å begynne med har stor betydning for fangens forhold til omverdenen. En times besøk i uka, brev, aviser, radio og TV er de mest sentrale prediksjonskildene for forholdet til omverdenen, livet utenfor fengslet. Permisjoner er i utgangspunktet det beste middelet til å vedlikeholde kontakten med livet utenfor fengslet, men adgangen til permisjoner er såvidt begrenset at den har liten betydning som prediksjonskilde for forholdet til utesitua-

sjonen.^{1.}

Det besøket som ikke ble noe av fordi vedkommende som bestilte besøket uteble, brevet som fangen venter på og den avisen han ikke har fått, alt dette er forhold som kan utløse et plutselig sinne og få innsatte til å beskyldde betjenten for å holde tilbake både brev og aviser.

Relativt uskyldige ting som brev og aviser blir med andre ord viktige fordi de representerer små, men viktige prediksjonskilder for forholdet til utesituasjonen, prediksjonskilder som hjelper fange i å vedlikeholde sin sosiale identitet utenfor fengslet.

Å dyrke de kanaler som fins for forholdet til utesituasjonen for å vedlikeholde sosial identitet, er mest vanlig for innsatte med liten soningserfaring og forholdsvis sterkere sosial tilhørighet til samfunnet generelt. Å hengi seg til en utstrakt korrespondansevirksomhet med omverdenen er derfor først og fremst den ressurssterke soningsfangens identitetsforsvar mot fengslingen.

Arne Treholt er et nærliggende eksempel.

Etter hvert mister imidlertid forholdet til utesituasjonen mye av sin betydning som referansepunkt for livssituasjonen.

1. Permisjoner er selvsagt noe innsatte ser fram til, men skal permisjonene kunne ha noen positiv innflytelse på fangens prediksjonsproblem i forhold til utesituasjonen, må nok antallet permisjoner øke betraktelig. Etter reglene gis det maksimalt 18 permisjonsdøgn i året i ordinær permisjon. Permisjon gis kun etter 4 mndr s uavbrutt soning, og permisjonenes varighet er sjelden over tre døgn. Permisjonene er dessuten ofte en sammenhengende rus, og det er vanskelig å tro at permisjoner de ikke engang erindrer p.g.a. høy grad av beruselse, knytter båndene til omverdenen. Noen tall for innvilgede permisjoner gjennom årene 1965 - 1979 er gjengitt i appendikset. Tabellen viser riktignok en økning i antall permisjoner for de siste årene, men selv 584 permisjoner på gjennomsnittlig 473 innsatte i 1979, er ikke mye. I følge Fengselsstyrets årbøker er de 584 permisjonene for 1979 fordelt på 277 endøgnspermisjoner, 297 inntil tredøgnspermisjoner og 10 inntil femdøgnspermisjoner, som er maksimum. (§ 59.6.) Antall belegg dager for 1979 er oppgitt til 172675. Det gir maksimalt 1218 permisjonsdøgn på 172675 soningsdøgn, som er under 1 % (0.7) av antallet døgn i anstalten for fangetallet som helhet.

Omverdenen trer mer i bakgrunnen, og innesituasjonen trer tilsvarende fram i forgrunnen for bevisstheten. Prediksjonskildene for forholdet til utesituasjonen blir etter hvert mer sjeldne og upålitelige, brev og besøk uteblir, og fangen begynner å glemme sitt eget forhold til utesituasjonen. Denne situasjonen er igjen en trussel mot fangens selvilde. Den representerer en vond liminalfase i soningskarrieren som får fangen til å rette øynene mot livet i institusjonen for å reorganisere det truède selvet. Å fastholde utesituasjonen som referansepunkt i denne situasjonen er vanskelig fordi

- ..the inmate either views himself as a member of 'the garbage-can of outside society' or as unusually deprived in his present situation compared with the pleasures of the outside. More or less consciously, he seeks protection against these threatening self-images. And he finds this protection within the walls or fences of the institution. More precisely, as life within the institution becomes the inmates major point of comparison, as he becomes engrossed in the daily activities within his membership category or group, the threats tend to disappear. But at the same time staff sanctions gain increased significance from his point of view. (Mathiesen, 1965:75.)

I motsetning til de inadequate prediksjonskildene for forholdet til omverdenen, kan det daglige livet i fengslet fremby en rekke konkrete, pålitelige og repetitive prediksjonskilder som kan løse prediksjonsproblemet for fangen og tilby en rimelig forutsigbar og trygg verden. Fengslets lukkethet i forhold til omverdenen og den detaljregulerte rutinen skaper en oversiktlig og forutsigbar verden innenfor fengslet, hvor detaljene og nyansene blir viktige fordi disse skal samsvare med forventninger som er et produkt av den skjerpede oppmerksomheten om fangens tildelte rettigheter og tilegnede vaner i dette universet av tilmålte goder.

De interne prediksjonskildene skaper med andre ord en forutsigbarhet i innesituasjonen som gir grunnlag for å etablere og vedlikeholde ny identitet, ny verdighet i forhold til den tapte. Oppmerksomheten om ulike nyanser, små privilegier og detaljer fra fengselslivet er derfor ikke bare en følge av ren tilvenning, den er ulike måter å gjøre krav på verdighet på, en verdighet som den innsatte vil forsvare, ofte med en intensitet som forbløffer betjenten.

Som Goffman sier:

The building of a world around these minor privileges is perhaps the most important feature of inmate culture, and yet it is something that cannot easily be appreciated by an outsider,..
(Goffman, 1980:52.)

At livet i avdelingen, de daglige aspektene ved soningssituasjonen, blir viktige, er dessuten en logisk konsekvens av det faktum at standardsituasjonen krever egentlig lite av fangen. Det er svært lite han kan gjøre for å påvirke de viktigste spørsmålene i innesituasjonen, så som anstaltsplassering, fangefellesskap, permisjoner eller frigang. Fordi fengslingen ikke innfrir innsattes behov for å influere på de store spørsmålene, blir behovet for innflytelse og kontroll over livssituasjonen tvangsmessig innskrenket til soningens mer trivielle aspekter, nemlig de som er en del av den daglige soningssituasjonen.

Konkret betyr det vi nå har sagt at kostlistene leses med interesse. Kald middagsmat kan f.eks. ødelegge dagen for innsatte og medføre at de forlanger ny middagsmat fra kjøkkenet. Får en innsatt skummet melk i stedet for H-melk, forlanger han gjerne straks en H-melk fordi "han har krav på H-melk". Å glemme å låse en innsatt ut til lufting kan gi den innsatte en kjærkommen anledning til å ta ut rettfærdig harme over betjenten fordi han har "krav på lufting", enda betjenten kanskje vet at vedkommende ikke pleier å lufte. Tillitsfanger med en større bevegelsesfrihet enn andre innsatte, nyter et privilegium som gir dem anledning til å understreke at "jeg går hvor jeg vil!" dersom betjenten påpeker at de overskrider sin bevegelsesfrihet. Å låse ut innsatte noen minutter for sent i forhold til rutinen, blir umiddelbart påpekt av indignerte innsatte. Fengslets "tyranny by the clock" er derfor ikke bare ledelsens verk, i hvert fall så lenge det dreier seg om de fangerrettighetene som er bygd inn i rutinen. Den avdelingsbetjenten som forsøker å låse inn innsatte fem minutter før tida, gjør neppe det en gang til når han har erfart hvilke reaksjoner det medfører.

Avdelingssituasjonen er trang og gir svært begrensede utfoldelsesmuligheter for de innsatte. Cella er det eneste stedet hvor fangen kan være helt for seg selv. Cella, cellegjenstandene og deres innbyrdes plassering, blir derfor viktige identitetsmarkører for fangen. En innsatt som uinnbedt går inn på cella til en annen, med mindre disse er nære venner, risikerer bråk, og betjenten gjør klokt i å sette gjenstandene i cella tilbake der de var under cellevisitasjonen. Jeg har fått hissige beskyldninger om at jeg har "rotet på cella" til en innsatt enda jeg hadde vært nøye med å sette tingene tilbake. En hårfin nyanse i tingenes plassering hadde tydeligvis ikke unnsuppet hans argusblick.

Tilsvarende blir fellesskapsrommet et rom hvor små, tilegnede vaner betyr noe, og hvor det foregår en grensesettingskamp om hva man kan tillate seg. Detaljer som møblementets plassering og hvem som skal sitte hvor blir viktige fordi dette er små områder hvor den innsatte kan demonstrere sin selvstendighet og verdighet. En gang måtte jeg gå imellom to innsatte som begynte å slåss fordi en av dem mente at det hadde skjedd en forveksling av fruktkompottene som ble servert som dessert etter middagen. Slike hendelser er ikke uvanlige, og både betjenter og innsatte har vanskelig for å forstå hvordan voksne innsatte kan krangle så mye over dessert-tallerkner, stoler eller kaffekopper, for den saks skyld.

Betjentens grensesettingsproblem er derfor også en direkte konsekvens av den grensesettingskampen som foregår mellom innsatte, en grensesettingskamp som er en kamp om verdighet, hvor deltakerne investerer prestisje i små privilegier og vaner fra fengselslivet. Fordi denne produksjonen av verdighetsymboler henter råstoffet sitt fra et fysisk og perspektivmessig begrenset handlingsfelt, kolliderer symbolgrensene lett. Den enes rett blir den andres urett. Sirkulasjonen i avdelingsbelegget og den ulike, sosiale kompetansen blant belegget grunnet individuelle forskjeller i alder, soningserfaring, utdanning o.s.v., gjør det dessuten vanskelig å etablere kollektiv enighet om grensene for hva man kan tillate seg. Samhandlingssituasjonen i fangefellesskapet kan derfor utvikle seg eksplosivt og plutselig fra en tilsynelatende fredelig situasjon til en hissig krangel som blir utløst på grunn av uskyldige grensekrenkelser sett med en utenforståendes øyne.

Grensekrenkeren er ofte selv ikke klar over at han trækker i en annens enemerker, og reaksjonen kommer da like uventet på han som på andre tilstedeværende.

Bagatellenes tyranni preger derfor fangerelasjonene såvel som innsattes forhold til betjenter. På samme måte som innsatte ved minste avvik fra rutinen vender rutinen og regelverkets ulike, små rettigheter mot betjenten, bruker de også rutinen, regelverket eller små, uformelle, hevdvunne vaner mot hverandre der de kan gjøre det for å forsvare sine rettigheter og sin verdighet. Å kjenne spillereglene like bra som, eller bedre enn, betjenten, og dermed kunne forsvare sine rettigheter overfor ansatte og hverandre, er ikke bare en viktig ressurs i kampen om privilegiene. Det gir også en viktig moralsk anledning til å kunne kritisere:

An opportunity to criticize may be viewed as an important advantage in a prison situation, in which ego defences are badly needed. (Mathiesen, 1966:371-372.)

Rutinen, fengselslivets tilskrevne og ervervede fangerettigheter, gir et alment tilgjengelig, moralsk fundament for en rettferdig selvhevdelse og indignasjon over fengslingen. Den interne rutinen, slik bare avdelingsbetjenten og fangene kjenner den i detalj, gir en felles forståelsesramme for betjenter og innsatte. Identitetsforsvaret og muligheten for å kunne kritisere forutsetter at deltakerne deler en forståelsesramme som identitetsforsvaret kan ta utgangspunkt i. Fengslets rutine og fangerettighetene i denne gir en lett tilgjengelig referanseramme for en slik kritikk, både fordi den deles av aktørene og fordi forholdet til utesituasjonen etter hvert mister sin betydning som referanse for livssituasjonen. Når en innsatt kritiserer betjenten for ikke å ha låst opp celledøra presis klokka sju, har han for det første anført en kritikk det er umulig for betjenten å unndra seg, og den innsatte vet at han moralsk har slått betjenten på hjemmebane, på en arena hvor betjenten representerer det systemet som le-

verer betingelsene for spillet, og hvor den innsatte er ufri-
villig deltaker.

Overfor betjenten vil innsatte selvsagt forsøke å utvide privilegieområdet ved å insistere på en liberal fortolkning av rutinen der de har fordeler av det. Men også her er fengslets interne praksis som oftest referanserammen for kritikken som reises. Fordi all rutine ved fengslet har en tendens til å gli ut på grunn av fangepresset og betjentenes uformelle innrømmelser, vil innsatte nesten alltid kunne påberope seg en intern praksis som avviker litt fra bestemmelsene. "Sånn har det alltid vært her", heter det da, og "betjenten kjenner ikke det fengslet han jobber i" dersom han påpeker avvik fra bestemmelsene. Motsatt vil innsatte insistere på en spissfindig og detaljert fortolkning av reglene så fort det inntreffer en endring, enten denne er tilsiktet eller ikke, som kan medføre at privilegieområdet innskrenkes. Innstramminger er ikke bare tap av isolerte goder, de er også en reduksjon i mulighetene for å etablere og vedlikeholde verdighet under soningen. Likevel er det paradoksalt nok kanskje først og fremst avvikene fra det innsatte oppfatter som sine (formelle eller uformelle) rettigheter som representerer den viktigste mulighetsbetingelsen for identitetsforsvaret, fordi avvikene gir dem en moralsk anledning til å forsvare sin verdighet aktivt.

Fangeforsvaret spiller derfor strategisk på formelle og uformelle kontekster fra fengslets hverdag. Der hvor bestemmelsene gir fangen rettigheter i den daglige soningssituasjonen, der blir fangen ofte "prinsippfrytter" i betjentens øyne, mens fangen blir "en talsmann for rettferdighet" i sine egne. Der hvor bestemmelsene gir fangen plikter, blir betjenten "paragrafrytter" i fangens øyne, mens fangen betrakter seg selv som moralsk talsmann for fleksibilitet og menneskelige hensyn når han krever at betjenten avviker fra bestemmelsene. Botsfengslets dagsorden forlanger f.eks. innlåsing av alle innsatte i avdelingene klokka 8.00. Prøver betjenten å låse

inn innsatte klokka 7.59. blir det protestert: "Det er ett minutt igjen, betjent!" Når han kommer for å låse inn klokka 8.01., blir det appellert til betjentens "menneskelighet" og insistert på at det allerede er etablert en uformell praksis i avdelingen: "Her blir ingen låst inn før klokka 9." Slike utsagn er taktisk mulige, men ofte usanne, fordi det ikke er faste avdelingsbetjenter i avdelingene. Før og etter klokka 8 markerer skarpt skillet mellom formell kontekst og uformell kontekst, slik innsatte definerer situasjonen. Der hvor fengslets bestemmelser forsvarer privilegiene, blir det henvist til disse, og der hvor de ikke gjør det, blir det henvist til en (påstått eller reell) uformell praksis, eller insistert på en ny som blir begrunnet utifra mer generelle, humanitære eller moralske prinsipper.

Uformelle innrømmelser som betjenten gir etter at fangene har anført en moralsk kritikk av den formelle praksisen, bekrefter det moralsk rettferdige i fangekritikken selv om betjenten gir innrømmelsen av andre grunner. Innrømmelsen blir også et signal på betjentens uvilje til å identifisere seg med fengslets bestemmelser. ("Har du tillatt det en gang, kan du tillate det en gang til!"). Dersom betjenten nekter å gå med på at en eller flere enkeltstående tilfeller av uformelle innrømmelser har dannet presedens (å innrømme det ville være det samme som å miste et sanksjonsmiddel), får betjenten høre at "alle andre betjenter gjør det, bare ikke du." Uformelle innrømmelser mister dermed lett sin betydning som sanksjonsmiddel i det åpne fellesskapet. Fangens jakt på uformelle privilegier han kan investere verdighet i, og som han kan forsvare utifra presedensargumentasjon eller moralske eller humanitære argumenter, får fangen til å betrakte uformelle innrømmelser mer som en rettighet enn en begunstigelse som gir betjenten prestisje i avdelingen. I tillegg går det fort inflasjon i de uformelle, positive sanksjonene betjenten har til rådighet fordi standardsituasjonen krever så lite av fangen at betjenten bruker opp de sanksjonsmidlene han har i et forsøk på å stimulere fangene til å gjøre i hvert fall det lille som forventes av dem. Innsatte krever naturligvis belønning for å gjøre

noe positivt i et system som krever nesten ingenting av dem. Betjenten må derfor mase for å få innsatte til å gjøre det lille de er pålagt, og de krever gjerne noe igjen for innsatsen. Å vaske cella si var tidligere en selvfølge. I dag er det vanskelig å få innsatte til å gjøre dette uten at de krever å få slippe innlåsing.

Å måtte sette grenser for innsatte som utnytter og presser grensene for små, trivielle, uformelle privilegier, tvinger betjenten inn i en rolle som "masete barnehagetante" eller tilbake til en restriktiv tolkning av bestemmelsene hvor betjenten nekter fangen nærmest alt som potensielt kan utnyttes. Å låse en innsatt ut på gangen i innlåsingstida blir plutselig et problem for betjenten dersom den innsatte setter på fjernsynet, spiller en omgang støyende couronne med ganggutten eller løper opp og ned i gangen, alt sammen forsåvidt uskyldige handlinger som er tillatt i fellesskapstida, men ikke i innlåsingstida. At betjenten må kritisere slike trivielle grenseoverskridelser, og at fangen må bli kritisert for dem, kanskje uten engang å ha forstått at han har gått over streken, er en viktig del av det bagatellenes tyranni som betjentene og fangene opplever.

Å kjempe for små, formelle eller uformelle privilegier er både en måte å markere verdighet på og en måte å opponere mot fengslet på, for mange kanskje den eneste. Mye av det både betjenter og enkelte eldre, erfarne innsatte opplever som infantil fangeopposisjon er en konsekvens av dette fangepresset på små, uformelle privilegier som betjenten kan innrømme, i tillegg til de uformelle rettighetene fangen insisterer på i det uformelle fangefellesskapet, ofte på bekostning av medfanger. En innsatt som ble korrigeret av medinnsatte fordi han åpenbart hadde tillatt seg for meget, ble så provosert av korreksjonen at han åpnet en melkekartong og helte innholdet ut på golvet i avdelingen så omhyggelig at størsteparten av golvflaten som alle måtte oppholde seg på, ble tilsølt. Da jeg ba han tørke opp etter seg, nektet han fordi "de andre hadde blandet seg bort i noe han hadde rett til."

At forholdet kvalifiserte for disiplinære forføyninger, var tydeligvis mindre viktig enn å få hevdet "sin rett".

Å investere verdighet i det innsatte oppfatter som sine rettigheter, og forsvare dem med sinne, antyder at identitetsforsvaret samtidig er en forskjøvet aggresjon mot selve grunnlaget for identitetsforsvaret, nemlig den identitetsfrarøvelsen og den generelle deprivasjonen som fengslingen medfører. (Jfr. kap. 8).

Vi skal til slutt presisere litt nærmere hvordan enkelte faktorer ved betjentrollen også bidrar til det bagatellenes tyranni som betjenter og innsatte opplever. Betjentens legitimitetsproblem er rent subjektivt sett også et identitetsproblem. Som vi har sett, truer legitimitetsproblemet flere ideale forestillinger betjenten måtte ha om sin yrkesrolle. Betjentens legitimitetsproblem er derfor også konsekvensmessig beslektet med fangens identitetsproblem. På samme måte som fangens identitetsproblem og opposisjonsbehov får fangen til å forsvare sin verdighet ved å insistere på at trivielle regler og rettigheter følges i den daglige rutinen, kan betjentens legitimitetsproblem få betjenten til å forsvare sin verdighet ved å gjøre akkurat det samme. Å åpenlyst ignorere betjenten i konfliktsituasjoner som i matutdelingseksemplet (kampen om de største middagsporsjonene) i kap. 5, er en provokasjon mot betjentens verdighet, en provokasjon som får betjenten til å insistere på at han blir respektert. Trivielle konfliktsituasjoner understreker kanskje mer enn noe annet betjentens legitimitetsproblem. Betjenten kan generelt søke å kompensere for slike ydmykelser gjennom en mer restriktiv håndhevelse av regelverk og daglige rutiner også i andre situasjoner enn de som direkte kompromitterer betjentens legitimitet. Bestemmelsene i fengslet er mange nok og detaljerte nok til at betjenten kan tyrannisere fangen med trivialiteter dersom han ønsker det. Å insistere på sine minimale "rettigheter", uansett hvor ubetydelige de måtte virke for utenforstående, er fangens trivialitetsforsvar mot identitetsfrarøvelsen og verdighetstapet. Å insistere på fangens plikter i ett og alt, ned til den minste detalj, er betjentens trivialitetsforsvar mot det generelle legitimitetsproblemet.

Som beskrevet tidligere, er betjentens behov for dramaturgisk kontroll over de minste nyanser i sin væremåte og de reaksjoner og misforståelser slike nyanser kan medføre, også en viktig del av det bagatellenes tyranni som fangen og betjenten opplever. Enkelte av betjentens uformelle kontrollkilder, improvisasjonsteknikker som konduite, inntrykksforvaltning og spøkefulle relasjoner, kan mer presist beskrives som kontekstualiseringsteknikker. Disse representerer ulike måter å definere om ubehagelige samhandlingskontekster mellom innsatte og betjenter ved å innføre elementer (utsagn, mimikk, etc.) som modifierer eller endrer den primære fortolkningen av konteksten på en måte som er fordelaktig for betjenten for å få fengselsrytmen til å gli. Kommunikasjonsteoretisk kan elementet som innføres beskrives som et metautsagn, "et budskap om et budskap", fordi det sier noe om forståelsesrammen for det som blir ytret i samhandlingen.¹

Kontekstualiseringsteknikkenes vellykkethet står og faller på overbevisningsevnen til de metakommunikative elementene som innføres i samhandlingssituasjonen. Kontekstualiseringsteknikkene er derfor gjenstand for plutselige sammenbrudd der hvor metautsagnet ikke blir forstått eller akseptert. Det betyr at isolert sett uskyldige metautsagn som en spøk gitt som et respektsignal i et forsøk på å etablere en spøkefull relasjon, lett kan medføre den motsatte virkningen fordi den blir oppfattet som en provokasjon som legger sten til byrden i en allerede ydmykende samhandlingssituasjon. Spøken blir med andre ord forstått som en del av krenkelsesytringene i situasjonen, og ikke som et utsagn som sier noe annet om hele samhandlingssituasjonen. I så fall reagerer den innsatte kanskje med et plutselig sinne uten at betjenten kanskje forstår hva som skjer. På samme måte mislykkes av og til fangen i sitt forsøk på å etablere en spøkefull relasjon. Jeg har vært vitne til at en fange som på en litt klossete måte for-

1. Begrepet "metautsagn" er hentet fra Gregory Batesons' "Steps to an Ecology of Mind", Ballantine Books, New York, 1972. Bateson er opptatt av å vise hvordan utsagn kan ha forskjellig utsagnsnivå, og denne nivåforskjellen er avgjørende for vår evne til å klassifisere og definere kontekster.

søkte å etablere en spøkefull relasjon med en 1.betjent, momentant, og til sin store forbauselse, ble låst inn på cella fordi 1.betjenten opplevde spøken som mobbing.

Omvendt kan det også forekomme at fangen kan komme til å oppfatte enkelte verbale eller non-verbale betjentsignaler som kontekstualiseringsfremstøt (forsøk på å definere om samhandlingssituasjonen) uten at dette er tilsiktet. Fangen kan f.eks. tolke et utilsiktet betjentsignal som en invitasjon til å betrakte situasjonen som uformell og uforpliktende, f.eks. når fangen overrasker betjenten på vaktrommet med beina på bordet. Oppfordret av "invitasjonen" setter kanskje fangen seg ned og legger beina på bordet han også, og får straks beskjed om å "trekke til seg beina". Fordi betjenten er klar over at innsatte gjerne prøver å utvide det uformelle privilegieområdet, kan han reagere uforholdsmessig negativt på slike uskyldige misforståelser.

Å ikke forstå signaler som kontekstualiseringsfremstøt, men som en del av den umiddelbare fortolkningsrammen, og det å mistolke signaler som kontekstualiseringsfremstøt uten at de er ment slik, er også en del av det bagatellenes tyranni betjenter og innsatte opplever, fordi tilsynelatende bagatellmessige signaler som av og til misforståes kan medføre ganske urimelige reaksjoner sett med motpartens øyne.

8 IDENTITETSTAPET, FANGERELASJONENE OG TRIVIALITETSFORSVARET, EN UTDYPING

"Det verste med å være her, er at det tar fra folk identitet."
(innsatt)

Vi har sagt at trivialitetsforsvaret også er et identitetsforsvar, en måte å forsvare verdighet på under fengslingen. Endringen fra utesituasjon til innesituasjon som referanseramme for livssituasjonen, den manglende muligheten til å påvirke de viktigste spørsmålene i soningssituasjonen og behovet for en forutsigbar og kontrollerbar virkelighet (prediksjonsproblemet), får fangen til å insistere på trivielle rettigheter i sitt verdighetsforsvar. Tapet av en videre referanseramme for livssituasjonen og den tvangsmessige innskrenkningen i fangens innflytelse på sin egen situasjon, er effektive angrep på fangens muligheter til å vedlikeholde og etablere sosial identitet. Identitetstapet er derfor et produkt av organisasjonsforholdene og soningskarrieren. Identitetsfrarøvelsen fortsetter derfor etter vårt syn en fremmedgjøringsprosess som for manges vedkommende sikkert har vært en opplevelsesmessig realitet før fengslingen. Flertallet av dagens innsatte er unge menn med liten utdannelse, mange uten arbeid og ordnede boforhold. Graden av samfunnsmessig tilknytning før innsettelsesøyeblikket gir grunnlaget for muligheten til å utvikle en videre referanseramme som bakgrunn for fangeforsvaret mot fengslingen. Med en allerede dårlig utviklet referanseramme for livssituasjonen før innsettelsen, er det moralske og refleksjonsmessige ressursgrunnlaget for fangekritikken og forsvaret av selvet i utgangspunktet innskrenket. Fengslingens bidrag består i å snu en prosess som for mange allerede er preget av passiv ikke-utvikling av referanserammer, til aktiv underutvikling, en underutviklingsprosess som gjør trivialitetsforsvaret til en av identitetsforsvarets kanskje siste skanser.

Før vi utdyper trivialitetsforsvaret, skal vi presisere enkelte

andre konsekvenser av fengslingen som har betydning for fangens opplevelse av identitetstap og eksistensiell meningsløshet. Vi skal også si litt mer om hvilken betydning fange-relasjonene har i forhold til dette problemet.

Et av de mest gjennomgripende trekk ved fengslingen, er fengslingens anonyme karakter. Kroppsvisitasjoner og urinprøver markerer ikke bare underordningsforholdet. Slike hendelser uttrykker symbolsk først og fremst at fangens person "qua" sosial person er totalt uinteressant i situasjonen. Det er fangens kropp som er interessant, ikke hans personlighet. Situasjonens operasjonelle definisjon, hva som skal skje, nemlig ransakelsen, krever at fangens person blir gjort til objekt for det som skal skje. Denne objektdefinisjonen av fangen er det samme som subjektfornektelse fordi fangens opplevelse av seg selv som subjekt med frihet til å påvirke situasjonen, skyves til side. Det er den manifeste fornektelsen av fangens sosiale identiteter som gjør slike handlinger ydmykende, en ydmykelse som betjentens respektsignaler kan modifisere, men ikke fjerne helt (jfr. 5.1.).

Denne fornektelsen er likevel alment til stede i fengselssituasjonen selv om graden av fornektelse er mindre dramatisk enn i eksemplene ovenfor. Begrepene "sosial person" og "sosiale identiteter" trenger først en presisering. En "sosial person" er summen av en persons sosiale identiteter, "de aspektene ved selvet som gjør en forskjell i fordelingen av rettigheter og plikter i forhold til andre." (Etter Goodenough, 1965, min oversettelse.) Folk har med andre ord flere, ulike sosiale identiteter, f.eks. som "snekker", "far", "ektemann" o.s.v., som kan gjøre en forskjell i fordelingen av rettigheter og plikter der hvor disse identitetene anerkjennes i samhandlings-situasjoner. Alle identitetene er selvsagt ikke relevante i alle samhandlingssituasjoner, men en livssituasjon som gjør flere av fangens sosiale identiteter irrelevante, identiteter som fangen opplever som viktige (personlige), innebærer en ikke-anerkjennelse som er opplevelsesmessig ekvivalent med fornektelse, en fornektelse som på sikt medfører tap av

identitet.¹

Fra fengslingens første øyeblikk er fangen fanget i en livssituasjon hvor nesten alt det som skjer med han er overlatt til andre, og hvor det eneste som kreves av han er at han tilpasser seg fengselsrytmen. Å ikke delta i fengselsaktivitetene truer likevel ikke fengslets organisasjonsform fordi fengslet er i liten grad avhengig av fangens deltakelse for å få rutinen til å gå. Den som ikke vil jobbe, blir bare låst inn på cella. Mathiesen omtaler dette som "the non-contributing character of incarceration", og han ser dette som en av de viktigste grunnene til en manglende fangesolidaritet: "The non-contributing character of the inmate roles make peer solidarity 'pointless'. (...) it appears to many inmates that they cannot threaten the prison system." (Mathiesen, 1965:143.)

Hvem fangen er, i ordets videste forstand, og hva han kan, er stort sett irrelevant for soningskarrieren. Innsatte beholder navnet sitt og enkelte personlige eiendeler ved innsettelsen. De meste avgjørende faktorene av betydning for anstaltsoppholdets videre innhold, som forholdet mellom isolasjon og fellesskap, celletildeling, arbeidsplassering o.s.v., blir avgjort utifra juridiske eller kapasitetsmessige kriterier, i tillegg til et sett anonyme kjennetegn som er spesielt relevante for fengselsledelsen. Kjennetegn som "lang dom", "narkotika i papirene" og "rømningsfare" kan være helt avgjørende momenter for anstaltsoppholdet selv der hvor juridiske eller kapasitetsmessige begrensninger ikke hindrer ledelsens valgmulighet m.h.t. avgjørelser vedrørende innsatte. Fangen kan f.eks. bli nektet arbeid på den populære arbeidsstua p.g.a. "for lang dom". Fengslets sikkerhetsideologi er fortsatt fengslets

1. "Sosial identitet" omtales også som "status", men vi har unnlatt å bruke statusbegrepet fordi det brukes i minst tre forvirrende betydninger samtidig, både som en persons sosiale posisjon, f.eks. som "far", og posisjonens rettigheter og plikter i ulike relasjoner, og i en mer generell forstand som prestisje (høy vs. lav status). Galtung definerer status som "mengden av de sosiale normene som sendes til en statusinnehaver." (Galtung, 1959). Status kan m.a.o. både "eies" og "sendes". Definisjonen skiller ikke klart nok mellom forskjellen på "det å være noe" (subjektivitet) og normene i subjektrelasjonene (intersubjektivitet). Goffman, derimot, sier at status er ikke noe man "har", "it's a pattern of appropriate conduct, coherent, embellished and well articulated." (Goffman, 1971:81.)

"rationale" for ulike måter å krenke innsatte på. Selv om krenkelsen er utilsiktet, blir den muliggjort gjennom det at anonyme kjennetegn som "lang dom" er viktigere enn den innsattes personlige behov og ferdigheter.

Arbeidet oppleves også som ganske meningsløst, med unntak av noen få privilegerte tillitsjobber. Arbeidet er ensformig, og hjelpemidlene ofte umoderne. Incentivene til arbeidsinnsats mangler også ettersom arbeidet ikke gir kompetanse og lønnes med en symbolsk dagpengesats. Det er andre faktorer enn egenskapene ved arbeidet som gjør arbeidsplassene ettertraktede, faktorer som det å få tida til å gå, slippe innlåsing og kunne være sammen med kamerater fra luftegården også i arbeidstida.

Fritidsaktiviteter kan også få tida til å gå, og idrett er utvilsomt bra for kroppen, men utover dette kan fritidsaktiviteter i liten grad gi mening til anstaltsoppholdet.

Økt fellesskap er ikke nødvendigvis det samme som meningsfylt samhandling. Isolasjonsfengslets samhandlingsfattigdom lever videre gjennom fellesskapsfengslets mangel på meningsfylt samhandling. Meningsfylt samhandling forutsetter at folk kan gjøre viktige, sosiale identiteter relevante i samhandling, eller tilbys nye identiteter som kan gi grunnlag for positiv identifisering. Fengslets formaliserte aktiviteter gjør ikke dette, ikke engang fengselsundervisningen. Fengselsundervisningstilbudet er fortsatt for lite (jfr. s.25), og de færreste opplever skolegangen som meningsfylt, men mer som et alternativ til cella eller arbeidsdriften. At undervisningen foregår parallellt med fengslingens øvrige konsekvenser og innenfor fengselsmiljøet, ødelegger motivasjonen. For det første fordi de problemene som fengslingen medfører, både i forhold til utesituasjonen og innesituasjonen, opplagt skaper konsentrasjonsvansker. Problemer med medfanger, gjennomtrekket i belegget og støy i avdelingen, er eksempler på problemer i innesituasjonen som kan ødelegge konsentrasjonen. Guntvedt og Hesselberg har trolig pekt på den viktigste grunnen til at skolegangen blir meningsløs. Å kjempe seg til et bedre forhold til utesituasjonen gjennom utdanning, aktualiserer fangens generelle problemer i forhold til samfunnet.

Kontrasten mellom samfunnet og fengslet blir tydeligere, og problemene for den enkelte fange blir dermed tydeligere. Presset fra en slik konfrontasjon er utvilsomt en viktig grunn til at mange faller fra påbegynt skolegang og at andre igjen skremmes fra å gjøre noe aktivt med utesituasjonen inne. At utdanning ikke er en rett, men noe man må gjøre seg skikket til, gjør det dessuten ydmykende å nyttiggjøre seg av tilbudet, hevder Guntvedt og Hesselberg (1973).

Fengslingen medfører også et annet sett almene følger, godt kjent fra fengselslitteraturen, som også har betydning for opplevelsen av identitetstapet. Den materielle deprivasjonen, tapet av goder og tjenester som man er vant til, oppleves som et onde uten legitim grunn. Mye har blitt bedre på dette området de siste årene i og med at en del eiendeler som tidligere ikke var tillatt å ta med inn i fengslet, nå er tillatt, så som radio og TV. Praksisen innebærer imidlertid en litt uheldig, materiell statusforskjell på innsatte fordi alle har ikke egen radio eller TV eller pårørende som kan hjelpe dem med å få sendt gjenstandene inn i fengslet. Ingen innsatte lider i dag noen direkte nød. Men han må spise den middagen som er å få, og han har kanskje ikke penger til tobakk. Selv om de materielle vilkårene er helsemessig akseptable, er det likevel de symbolske implikasjonene som er viktige. Ikke bare fordi folks identitetsfølelse er knyttet til eiendeler, men også fordi fangens relative fattigdom sammenlignet med utesituasjonen uvilkarlig blir et bilde på hans personlige utilstrekkelighet i et samfunn som gjerne forbinder vellykkethet med materiell status.

Botsfengslet er en staselig bygning sett utenfra, men innenfor ser den ut som fengsler flest. Interiøret er enkelt, ensformig og allerede merkbart preget av slitasje siden åpningen. Renholdet, som utføres av umotiverte innsatte, er mangelfullt. Lite dagslys slipper inn i fløyene, særlig i de langstrakte og tildels dystre fløyene ved avd. B, hvor slitasjen er enda mer merkbar. Farger oppleves riktignok forskjellig, men en sterk gulffarge, åpenbart påført veggene i et forsøk på å lyse opp lokalene, understreker etter mitt syn det livløse institusjons-

preget ved avd. B. Det fysiske miljøets uskjønnhet er en form for sensorisk deprivasjon som også forsterker opplevelsen av meningsløshet. Celleisolasjonens meningsløshet består kanskje like meget i mangelen på positive, sensoriske stimuli som i tapet av sosialitet. Forfatteren Sam O. Kjenne beskriver denne følelsen slik:

Fangen reiste seg, tok noen korte skritt over cellegolvet, bort til det lille veggskapet. Han visste så altfor inn i helvetes godt hva som fantes bak den gulmalte døra. Enkelt å ramse opp, trengte ikke å tenke seg om, han kjente innholdet, alt fra den første dommen mange år tilbake. Temmelig likt var det inni de fleste skapene. På celle etter celle. Under ham, over og bortover langs gangene. Overalt lå et reglement, det nye testamentet og salmeboka (...) Der var smør og brød, såpe og bestikk, kaffekrus og suppebolle. Ei skål med salt, maken for sukker. Kammen, skrivesakene og en pøl-sesnabb fra middagen, nå forfremmet til pålegg. Stort sett var det sånn.
(Kjenne, 1972:9).

Tapet av heteroseksuelle forbindelser medfører selvsagt seksuelle savn, men dette er heller ikke uten en viss betydning for innsattes svekkede følelse av verdighet og mandighet. Et rent mannssamfunn, med unntak av enkelte kvinnelige ansatte, får fangen til å tvile på sin maskulinitet, en maskulinitet som trenger både sosial såvel som seksuell omgang med kvinner for å bli bekreftet. Onani og pornografisk litteratur kan muligens dempe savnet, men ikke løse den delen av fangens identitetsproblem som er knyttet til tapet av heteroseksuelle forbindelser, særlig ikke ved langvarig fengsling.

Tapet av valgfrihet på områder det er viktig for selvfølelsen å få velge selv, skulle være godt beskrevet. Verst i så måte er nok likevel de sterke begrensningene i muligheten til å velge selv hvem man vil være sammen med i de ulike fellesskapsformene. En innsatt sa det slik: "Det verste med å være her, er at du må omgås kriminelle hele tida. Kommer det en 'all-right' fyr hit, kan du være sikker på at han blir overført eller forsvinner på annen måte." Lufting, arbeid og fritidsfellesskap er atskilte fellesskapsformer med ulik fangesammensetning som endrer seg hele tida. Den skiftende fangesammensetningen i de ulike formene for fellesskap er utvik-

somt en viktig grunn til at fangen konsentrerer seg om de små kameratgruppene, fra to til kanskje fire-fem personer. Det er disse som betyr noe i fangerelasjonene, og vi finner dem i det uformelle avdelingsfelleskapet. To sentrale kjennetegn ved venns-kapsrelasjoner generelt, utsatt bytte ("får igjen siden") og generalisert resiprositet, det at gjenytelsen ikke behøver å balansere nøyaktig i verdi med motpartens ytelser, forekommer primært i de minste gruppene med inntil tre medlemmer. En slik kjernegruppe kan også ha ett til to-tre perifere medlemmer som vanligvis ikke nyter godt av resiprositetsreglene, men som ellers kan få være tilstede når gruppen er samlet. Gruppene har med andre ord varierende grad av inklusjon.

Gruppenes eksistens er imidlertid hele tida truet av overføringer, løslatelser og interne flyttinger. Gruppene har derfor som oftest en lite varig sammensetning og endrer karakter etter som nye personer blir innlemmet og andre forsvinner. Å finne en fortrolig kamerat er derfor ikke så lett, og de som finner en, risikerer å miste han. To eller flere innsatte må dessuten snike seg vekk på en celle for å kunne være alene, og det er, som tidligere nevnt, ikke tillatt. Betjentene ser likevel som regel gjennom fingrene med det fordi de er klar over hvilken betydning dette har for kameratgruppenes eksistens.

Kameratgruppene greier imidlertid aldri å innfange hele avdelingssituasjonen med tjue innsatte. På det meste kan fellesskapsavdelingene ha kanskje tre-fire grupper, men det er alltid noen som faller utenfor. Enten fordi de ikke blir akseptert, (disse blir gjerne mobbet også), eller fordi ingen av gruppene er tiltalende nok, eller fordi de ennå ikke har rukket å bli innlemmet i en gruppe, eller fordi det er for få grupper på grunn av beleggsendringer som har ødelagt kontinuiteten til tidligere grupper.

Denne gruppen som faller utenfor kameratgruppene kan tallmessig faktisk være minst like stor som fanger med nær eller perifer tilknytning til en kameratgruppe.

Mange, sannsynligvis flertallet, opplever derfor det åpne avdelingsfelleskapet som litt utrygt. Spesielt de som

faller utenfor kameratgruppene. De gruppene som fins er for små og for svakt strukturerte til å kunne eliminere denne utryggheten helt. Det er f.eks. sjelden at konflikter mellom to innsatte medfører at gruppene samler seg solidarisk bak "sine", med mindre krangelen i utgangspunktet dreier seg om gruppenes respektive "rettigheter" i fellesskapet. Situasjonen oppstår rent unntaksvis når gruppene har klart å bli såpass store at det er vanskelig å få samlet alle på et sted i det trange fellesskapet uten at gruppene "kolliderer".

"Play it cool"-væremåten og varierende grad av situasjonell tilbaketrekking er derfor den dominerende tilpasningsformen i det åpne fellesskapet. Samhandlingsengasjementet er lavt, og tidtrøyteaktivitetene dominerer. Selveksponering blir stort sett negativt sanksjonert, for her gjelder "jante-loven". Enkelte ledertyper kan tillate seg noe mer enn andre. Slike ledertyper må ikke ha status som småkjeltring eller seksualforbryter. De har ofte tillitsarbeid som gir en viss prestisje, og de utmerker seg ofte i kunsten å ha spøkefulle relasjoner med avdelingsbetjenten og andre innsatte. Men lederposisjonen er også intimt forbundet med en relativt større evne til å vise behersket framferd og strategisk forståelse for spillereglene. Han vil kunne ha en litt større frihet til å korrigere atferd som bryter med spillereglene, men bryter han dem selv, undergraver han sin egen lederposisjon.

Fangen er med andre ord ensom blant flere, med få eller ingen fortrolige rundt seg, i et overflatisk samhandlingsklima, hvor verdighetsforsvaret og den trivielle grensesettingskampen er en av de viktigste hendelsene som bringer fangen ut av apatien, og nettopp derfor er den også viktig for han. Når grensetvisten er over, glir alt tilbake til det gamle. I hvert fall inntil neste gang en lignende situasjon oppstår. Og de behøver som regel ikke vente lenge.

Det uformelle fangefellesskapet kan derfor etter vårt syn i svært liten grad dempe fangens identitetsproblem og behov for eksistensiell mening og trygghet, og grensesettingskampens realitet er det konkrete uttrykk for denne situasjonen. Situasjonen for kameratgruppemedlemmene er riktignok noe bedre i så måte. De som tilhører en og samme kameratgruppe, spesielt kjernemedlemmene, havner sjeldnere i slike grensesettingskonflikter, og vi tar det som et uttrykk for at fangen her finner en viss moralsk og intellektuell tilhørighet som delvis demper trygghetsproblemet og identitetsproblemet. Grensekonfliktene involverer imidlertid like gjerne medlemmer fra forskjellige grupper som gruppemedlemmer versus ikke-gruppemedlemmer, eller bare ikke-gruppemedlemmer. Det er vanskelig å generalisere over fortrolighetsnivået innenfor kameratgruppene ettersom mye av gruppesamværet er utilgjengelig for observasjon når gruppene trekker seg tilbake fra fellesskapet og inn på cellene, men gruppenes mangel på en enhetlig holdning i de øvrige fangerelasjonene tyder på at solidaritetsfølelsen likevel er relativt lav og/eller at frykten for en konflikt med det åpne fangefellesskapets repressive gruppenormer egentlig er ganske stor. Resiprositetsreglene er heller ikke noe sikkert tegn på at kameratrelasjonene er spesielt fortrolige, ettersom fangene har klare, instrumentelle fordeler av resiprositetsreglene. Den som går tom for tobakk vil umiddelbart kunne skaffe seg tobakk gjennom kameratrelasjonen, og dette er av stor betydning i et fengsel som gjør det vanskelig for innsatte å tilfredsstille slike enkle, men viktige behov. De som røyker mye har f.eks store problemer med å holde seg med tobakk med kanskje bare 75 kroner i ukepenger, penger som også skal rekke til andre nødvendigheter. Disse er helt avhengige av utsatt bytte i kameratrelasjoner for å kunne opprettholde en løpende tilfredsstillelse av slike behov. Resiprositeten i kameratrelasjonene representerer derfor en viktig sikkerhetsmekanisme i en livssituasjon hvor godene er knappe. Resiprositeten omfatter særlig tilgangen på narkotiske stoffer som hasjisj, det knappest av alle "goder". Å få være med på en pipe hasjisj er et sikkert og forpliktende tegn på

at fangen er opptatt i en kameratgruppe. Resiprositetskravet sikrer at den som deler, får igjen siden dersom de andre klarer å skaffe noe, og på den måten øker tilgangsmuligheten til hasjisj for alle medlemmene i gruppen.

I likhet med andre analyser av rettigheter og plikter, angir resiprositetsreglene først og fremst grenseverdiene, selv om disse flyter litt her, for hva som er tillatt, og ikke innholdet i kameratrelasjonene forøvrig. (Keesing, 1970).

Utsatt bytte betyr at det går an å utsette gjenytelsen en stund, men ikke uendelig, og generalisert resiprositet betyr bytte med noenlunde ekvivalente verdier, f.eks en kaffe-pose mot en pakke tobakk, i fangeterminologien ofte omtalt som et "kolli". Resiprositetsreglenes instrumentelle nytthet i et samfunn med knappe goder gjør det fristende å forsøke å utnytte relasjonen ved å utsette gjenytelsen så lenge som mulig uten at "kameraten" blir mistenksom, eller sørge for at balansen i ytelsene nesten alltid ligger i ens egen favør. En innsatt som har hatt problemer med å bli akseptert i det åpne fellesskapet, vil muligens også i ren takk-nemlighet over å få tilhøre en kameratgruppe i større grad tolerere og kanskje også invitere til at balansen i ytelsene tipper i kameratens favør. Misbruk, eller mistanke om misbruk av slike kameratrelasjoner, bidrar til intern usikkerhet og trolig også til at kameratrelasjoner bryter sammen. Fangen har nemlig grunn til å tvile på sine medfanger. Det faktum at det stadig stjeles mat fra kjøleskapet i fellesskapet, minner han på det. Kanskje er det nettopp "kameraten" som forsyner seg av pålegget hans uten å si fra. Resiprositetsrelasjonen deres vil være kjent blant de andre fangene i fellesskapet, og dette gjør at han ubemerket kan forsyne seg av pålegget hans uten at de andre fangene vil reagere på det.

Uansett vil det alltid være et grunnleggende element av usikkerhet i uformelle vennsksrelasjoner. (Goffman, 1971). Det er umulig å være helt sikker på om noen er en "virkelig venn" eller ikke ettersom det ikke finnes sikre, objektive kriterier for vennskap.

Vi tror derfor at kameratrelasjonene vanligvis ikke er spesielt fortrolige, men at resiprositetsreglens instrumentelle fordeler og behovet for å bli akseptert av en gruppe for å dempe ensomheten og unngå å bli mobbet av de øvrige fangene, er de viktigste drivkreftene bak disse relasjonene.

For å oppsummere:

Fengselsstraffen er med andre ord mye mer enn selve frihetsberøvelsen, fengselsstraffens offisielle innhold. Den er ensomhet, utrygghet og ulike typer savn og meningsløshet, men først og fremst er den en sammenhengende og utilsiktet identitetsfrarøvelse som oppstår gjennom summen av deprivasjonsformene og den innholdsløsheten som gjennomsyrrer både de formelle og uformelle aktivitetene i fengslet.

Sykes sier detsslik i sin kommentar til deprivasjonsformene i fengslet i New Jersey:

Society did not plan this onslaught, it is true, and society may even "point with pride" to its humanity in the modern treatment of the criminal. But the pains of imprisonment remain and it is imperative that we recognize them, for they provide the energy for the society of captives as a system of action.

(Sykes, 1958:79.)

Identitetstapet og identitetsforsvaret er etter vårt syn det sentrale i fengslingen.

Vi skal avslutningsvis si litt mer om hva slags type forsvar identitetsforsvaret er på basis av hva vi har sagt om dette i kap. 7. Vi skal først og fremst forsøke å presisere de kjennetegnene som karakteriserer identitetsforsvaret.

Identitetsforsvaret er dels seremonielt.

Det seremonielle forsvaret består i produksjonen og forsvaret av individualitetssymboler som fangen forventer at betjenter og medfanger skal respektere ved å vise respektfull avstand til symbolene. Prediksjonsproblemet og behovet for en kontrollert virkelighet som fangen kan investere verdighet i, avgrenser symbolproduksjonen til trivielle elementer fra det daglige fengselslivet; individuelle handlingsnyanser, små, ervervede vaner og personlige eiendeler. Fordi symbolproduksjonen er individualistisk og ikke basert på kollektiv enighet, skal det lite til for å krenke symbolgrensene i et fysisk trangt fengselstiljø. Fordi grensekrenkelsene oppfattes som krenkelser av "selvfølgelige rettigheter" som ikke er selvfølgelige for andre enn han selv, og fordi betydningen av symbolene ligger på et intraaktivt plan som fangen neppe kan gjøre rede for, blir denne delen av identitetsforsvaret aktivisert gjennom emosjonelle utbrudd som sinne o.l.. Forsvarsformen er som regel ikke-argumenterende og fremstår som irrasjonell for observatører.

Identitetsforsvaret er privilegieorientert fordi privilegier gir verdighet i en deprivert fengselssituasjon. Privilegieorienteringen gjør forsvaret for det fangen opplever som sine formelle og uformelle rettigheter, likegyldig hvor små de er, til det sentrale i fangeforsvaret fordi rettighetskravet gir legitimitet til forsvaret av selvet. Rettighetskravet gjør fangen til moralist i forsvaret for definerte rettigheter og i anstrengelsene for å få definert uformelle privilegier som rettigheter i samhandlingssituasjoner med betjenter.

En vesentlig del av identitetsforsvaret er derfor moralistisk, men det er en strategisk moralisme som ikke bare er opptatt av rettigheter fordi de representerer fordeler, men fordi de gir verdighet. Moralismen er primært en formalistisk kritikk som understreker "millimeterrettferdighet" i henhold til eksisterende regler og rutiner.

Moralismen er dernest presedensargumenterende i forsøket på

å definere de uformelle privilegiene som rettigheter fangen kan investere verdighet i. Ved å insistere på at uformelle betjentsanksjoner og annen betjentkonduite har instituert en etablert praksis, vedlikeholdes og utvides det uformelle privilegieområdet på en slik måte at fangen med en viss rett kan betrakte uformelle privilegier som rettigheter, inntil betjenten mener at privilegiene har gått for langt og under sterk motstand fra fangene forsøker å stramme inn rutinene. Ofte griper også ledelsen inn og pålegger betjentene å stramme inn rutinene. Det uformelle privilegieområdet oscillerer derfor over tid som en pendelbevegelse med liberaliseringer og påfølgende innstramminger.

Både formalismen og presedensargumentasjonen har fengslets interne regler og praksis som referanse for fangekritikken, men underbygges også av almene rettferdsbegreper om likhet etter reglene og kravet om at anstalten må være konsekvent i sin behandling av innsatte. Den formalistiske kritikken viser til et krav om konsekvent behandling i henhold til definerte rutiner, mens presedensargumentasjonen viser til et krav om konsekvent behandling så snart en fordelaktig, uformell praksis er innført. Så lenge reglene består, gir regelverket en konstant referanseramme for formalismen. Presedensargumentasjonen vil derimot ha betjentens eller andre betjentes ulike innrømmelser i tidligere samhandlingssituasjoner som referanse. Innsatte vokter på og sammenligner betjentenes veksling mellom formell og uformell praksis for å kunne utnytte denne diskrepansen på en strategisk måte. Der hvor reglene gir fangerettigheter kritiseres betjenten for å avvike fra reglene, der hvor uformell praksis gir fordeler, kritiseres betjenten for ikke å avvike fra reglene og for ikke å følge opp sine egne og andre betjentes uformelle innrømmelser.

Presedensargumentasjonen kombineres av og til med humanitære argumenter i forsøket på å utvide det uformelle privilegieområdet (".., dessuten er det altfor varmt til å bli låst inn på cella, betjent"), men løsrevne, humanitære argumenter spiller isolert sett en mindre rolle i den moralistiske fange-

kritikken fordi verken betjenter eller innsatte betrakter fengslingen som spesielt inhuman og fordi betjenten i slike tilfelle med letthet kan avvise kritikken ettersom han ikke blir konfrontert med en inkonsekvent fengselspraksis han vil ha vanskelig for å unndra seg. Det forhindrer likevel ikke at betjentene i mange tilfelle vil være mottakelige for appeller til betjentens "menneskelighet" fordi slike appeller får betjenten til å føle at han gir innrømmelser. det blir satt pris på på et fritt grunnlag, og ikke fordi innsatte krever det.

Et tredje og kanskje vel så viktig moment reduserer også bruken av humanitære argumenter. Å appellere til menneskelige hensyn oppfattes lett som et svakhetstegn i et maskulint fangesamfunn, og er derfor lite egnet som en del av verdighetsforsvaret.

Den privilegieorienterte formalismen og presedensargumentasjonen er med andre ord den dominerende moralske aktiviteten til innsatte. Disse forekommer både på individnivå og gruppenivå, og begge er en kamp om interne grenser i den daglige samhandlingen i fange-betjentreelasjonene.

Identitetsforsvaret fremstår derfor som et kverulerende forsvar for trivialiteter. Identitetstapet, prediksjonsproblemet og mangelen på alternative, kognitive referanserammer gjør både det seremonielle verdighetsforsvaret og den privilegieorienterte moralismen til et trivialitetsforsvar opptatt av trivielle "rettigheter" fra det daglige fengselslivet. Trivialitetsforsvaret representerer derfor også etter vårt syn en psykologisk kompensasjonsform, hvor bagateller blir viktige på grunn av den følelsesmessige og intellektuelle resignasjonen som følger av identitetsproblemet. Identitetstapet innebærer i en generell forstand en kognitiv virkelighetsreduksjon som helt eller delvis kompenseres gjennom en økt opptatthet av bagateller.

Uttrykt med en hermeneutisk spissformulering:

Når helheten blir uklar, øker betydningen av delene.

Det er vanskelig nok å gi en adekvat analyse av et såvidt komplekst samfunn som fengselssamfunnet, enda vanskeligere er det å komme med positive endringsforslag til et system som formes av så vidt forskjellige betingelser som en historisk tradisjon, en byråkratisk ansvarsstruktur, samt juridiske, fysiske og sosiale betingelser, betingelser som hver for seg krever ulike løsninger, samtidig som det er vanskelig å endre en av betingelsene uten å se denne endringen i sammenheng med de andre betingelsene.

Den politiske handlingsviljen til å endre disse betingelsene begrenses ikke minst også av fengslets forhold til samfunnet generelt, og vi har vanskelig for å tro at fengslet kan endres på noen grunnleggende måte uten at samfunnets forhold til fengsløt endrer seg.

Fengslet som organisasjon er i større grad til for almenhetens skyld enn for klientellet. Fengslet tjener samfunnet mer enn klientellet gjennom et sett viktige, latente sosiale funksjoner som opprettholder fengslet som organisasjon: Fengslingen definerer kriminaliteten, de "kriminelle" er de som fengsles. Fengslingen signaliserer at "det gjøres noe med kriminaliteten", samtidig som vi viser at vi er moralsk overlegne ved å unne fangene en "human" fengsling under tilfredsstillende materielle betingelser. Fengslingen er en maktdemonstrasjon som forteller oss at samfunnet er i stand til å beskytte eiendomsretten mot forbryteren, og gjennom fengslingen får borgeren kanalisert sin aggresjon mot lov- bryteren, samtidig som han kan skryte av at fengslingen beskytter fangen mot vilkårlige rettsoppgjør, som lynsjing. Disse funksjonene er sannsynligvis viktigere enn den eneste erklærte, sosiale funksjonen ved fengslingen; tesen om fengslingens almenpreventive virkning.

Alt dette gjør fengslet til en "samfunnsorganisasjon", i motsetning til en "service-organisasjon" (etter Blau & Scott, 1962), ettersom fengslet primært tjener almenheten, og ikke

klientellet. Fengslet er en type samfunnsorganisasjon, sier Mathiesen, "hvor det primære siktepunkt for virksomheten faktisk er ren oppbevaring og isolering, og dermed forskånelse av utenforstående for kontakt med en kategori mennesker." (Mathiesen, 1970:99.) Vi er enig med Mathiesen i at så lenge dette er den faktiske, primære målsettingen for virksomheten i fengslet, uansett hvilke karakteristikk man ellers måtte finne på å gi de forskjellige virksomhetene innenfor fengslet, vil det være svært vanskelig, kanskje umulig, å endre fengslet på en grunnleggende måte, f.eks. ved å prøve å gjøre den til en behandlingsinstitusjon.

Fengselspersonalet har dessuten "vested interests" i den bevoktningsmessige målsetting, hevder Mathiesen, blant annet fordi det er lett å måle suksess i bevoktning. (Mathiesen, samme sted.) Mathiesens forestillinger om fengselssamfunnets konservatisme er etter min mening likevel noe overdrevne når han hevder at betjentenes mindreverdighetsfølelse over å utføre en kulturelt sett illegitim vokteroppgave, uten videre gjør betjentene mer forsvarsorienterte overfor bevoktningsoppgaven. (sst). For det første er legitimitetsproblemet, slik vi har formulert det, mer omfattende enn forholdet til bevoktningsoppgaven alene. Det er derfor mange grunner til at betjentene bør ønske seg et mer legitimt innhold i betjentrollen, og det er også vårt inntrykk at mange faktisk gjør det. Denne oppfatningen understøttes også av Bødals intervjuundersøkelse blant tjenestemennene i 1977. Nesten halvparten av tjenestemennene erklarte seg enig i at fengselstjeneste er en betydelig psykisk påkjenning, og et betydelig flertall - 58 prosent - sa seg enig i at økt ansvar i arbeidet ville bety større trivsel. (Bødal, 1979.)

Selv om en eventuell innholdsending i tjenestemannsrollen sannsynligvis ikke vil klare å endre på fengslets overordnede, bevoktningsmessige målsetting, vil den likevel kunne ha stor betydning for miljøet i fengslet (jfr. 6.1.) og bidra til å redusere fengslets grunnkarakter som ren oppbevaringsanstalt. Initiativet til en innholdsending i tjenestemannsrollen må etter min mening komme fra tjenestemennene selv. Betjentgruppen representerer en uutnyttet ressurs for fengslet, og den vil fortsette å gjøre det med mindre betjentene klarer å

overbevise hverandre og ledelsen om at den vil noe mer.

Enkelte endringer er likevel mulig å gjennomføre uten at disse kolliderer med fengslets organisasjonsform slik den er i dag. Disse forslagene peker seg umiddelbart ut:

For det første bør antallet arbeidsplasser og skoleplasser for innsatte økes, særlig ved avd. B, men også ved avd. A, slik at betjentene slipper å praktisere en urettferdig innlåsing av ikke-fellesskapsaktiviserte som i prinsippet kan tilstås fellesskap på dagtid. Tiltaket krever sikkert økonomiske bevilgninger til lokaler og stillinger i arbeidsdriften og fengselsundervisningen, men dette er helt nødvendig for å få bort den isolasjonen som følger av fengslets mangelfulle fellesskapstilbud. De bygningsmessige forholdene ved avd. B gjør imidlertid denne avdelingen håpløst uegnet til en vesentlig utvidelse av fellesskapstilbudet. For å oppnå dette, må antakelig avd. B rives for å gi plass til et mer egnet fengsel. De pågående ominnredningsarbeidene ved avd. B for å bedre mulighetene for fritidsaktiviteter, kan neppe karakteriseres som noe annet enn flikking.

Antallet frigangsplasser bør også økes, eventuelt ved å flytte frigjengerne ut av fengslet for å unngå at frigjengerne skal oppta celleplasser. Parallelt må mulighetene for å skaffe frigjengere arbeid utenfor fengslet bedres. En større utvidelse av frigangsordningen krever sannsynligvis også en liberalisering av vilkårene for å få frigang. Slik det er i dag, er frigangsordningen et uoppnåelig gode for flertallet av innsatte.

Dagpengesatsene bør økes betraktelig for å bedre arbeidsmotivasjonen og meningsinnholdet i soningen gjennom en reell mulighet til å legge seg opp noen kroner før løslatelsen.

Tjenesteturnusen for betjentene ved avd. A bør også endres, både av miljømessige, sikkerhetsmessige og helsemessige grunner (jfr. s.129). En treskiftsturnus, med 10 til 12-timer

lange, våkne natt-tjenester, er en helsemessig belastning på sikt. Med en bedret kontinuitet i tjenesten for den enkelte tjenestemann, vil mulighetene for en mer positiv kontakt med innsatte også bli noe bedre, samtidig som det reduserer det strategiske fangepresset på betjenten. Turnusen og tjenestebytteordningen åpner for lengre fravær fra avdelingene i fengslet, og dette er en viktig mulighetsbetingelse for fangenes evne til å insistere på at uformelle privilegier har blitt etablert mens betjenten har vært fraværende.

APPENDIKS I

TABELLER

Forklaring til tabellene

Tallene i disse tabellene er hentet fra Fengselsstyrets årbøker fra 1959 til 1979, eller direkte fra Fengselsstyret. (Se note til hver tabell.) For alle tabellene gjelder følgende begrensinger: For årene før 1976 er Botsfengslet ikke medregnet ettersom Botsfengslet ikke sorterte under Oslo Kretsfengsel før etter 1975. Tallene for årene før 1976 inkluderer derfor det tidligere avd. A, varetektsfengslet i Møllergata, med ca. 140 fangeplasser. Det moderniserte Botsfengslet betydde en heving av standarden og en liten heving av antallet fangeplasser ved Oslo Kretsfengsel sett under ett. Økningen i antall fangeplasser er såvidt lav (40 plasser) at den har trolig hatt liten innflytelse på tallene i tabellene. Innføringen av avdelingsfelleskap ved Botsfengslet burde derimot påvirke tallene i positiv retning.

TABELL I. ANTALL ANBRINGELSER I SIKKERHETSCELLE OG PÅ SIKKERHETSSENG VED OSLO KRETSPENGSEL, 1965 - 1982.

	Anbringelser i sikkerhetscelle	Anbringelser på sikkerhetsseng
1965	62	2
1966	82	6
1967	81	-
1968	97	2
1969	82	-
1970	99	1
1971	102	4
1972	128	2
1973	122	-
1974	104	3
1975	117	16
1976	91	7
1977	116	7
1978	90	3
1979	129	1
1980	93	6
1981	81	2
1982	101	3

Note: Tallene for anbringelse i sikkerhetscelle og på sikkerhetsseng for årene etter 1979 er oppgitt av underdirektør Erik Lund Isaksen ved Fængselsstyret. Symbolet - betyr ingen anbringelser dette året.

TABELL II. ENEROMSINNSETTELSE OG FRIHETSBERØVELSE, TO
REFSELSESFORMER VED OSLO KRETSEFENGSEL, 1965 - 1982.

	Eneromsinnsettelse	Frihetsberøvelse
1965	12	18
1966	22	10
1967	19	19
1968	18	14
1969	19	10
1970	35	12
1971	19	16
1972	27	24
1973	23	44
1974	23	40
1975	23	27
1976	16	47
1977	1	35
1978	6	75
1979	47	102
1980	67	-
1981	134	-
1982	133	-

Note: Med frihetsberøvelse menes tillegg i soningstid.
Tall for frihetsberøvelse for årene etter 1979 er ennå
ikke offentliggjort. Tallene for eneromsinnsettelse
for årene etter 1979 er skaffet direkte fra Fængsels-
styret over telefon. (Kilde: Konsulent Siri Johnsen.)

TABELL III. PERMISJONER OG BRUDD PÅ PERMISJONSVILKÅR
VED OSLO KRETSEFENGSEL, 1965 - 1979.

	Antall permisjoner	Antall brudd på permisjonsvilkår
1965	144	10 (7)
1966	132	8 (6)
1967	131	99 (7)
1968	110	9 (8)
1969	108	6 (6)
1970	175	8 (5)
1971	194	10 (5)
1972	190	12 (6)
1973	312	22 (7)
1974	395	18 (5)
1975	374	27 (7)
1976	312	44 (14)
1977	348	9 (3)
1978	575	82 (14)
1979	584	92 (16)

Note: Antall permisjoner inkluderer Ilseng arbeidskoloni, som i årene før 1979 hadde et gjennomsnittsbelegg på 78 personer. (kilde: Fengselsstyrets årbøker, 1959 - 1979, Oslo, 1982.)
Med brudd på permisjonsvilkår menes alle registrerte brudd på permisjonsvilkårene, så som ikke møtt ved fengslet ved permisjonens utløp, beruselse o.a..
Tallene i parentes angir prosentandelen for brudd på permisjonsvilkårene. Den prosentvise andelen av brudd på permisjonsvilkårene viser ingen dramatiske endringer etter en markert økning i antallet permisjoner. Brudd på permisjonsvilkår skulle derfor ikke være noe argument for å ikke øke antallet permisjoner ytterligere.

APPENDIKS II

DAGSORDEN VED OSLO KRETSPENGSEL AVD. A (BOTSFENGSLER)

VIRKEDAGER

- 07.00 - Vekking. celledørene låses opp.
- 07.00 - 07.30 Morgenstell og frokost.
- 07.30 - 07.45 Avgang til arbeidsplasser/undervisning.
- 07.45 - 15.15 Arbeid, avbrutt av en times middagspause kl. 12. Ikke-arbeidsplasserte låses inn kl. 08.00 og etter middagspausen kl. 13.00
- 15.15 - 15.30 Arbeidsslutt, avgang til avdelingene. Ikke-arbeidsplasserte låses ut kl. 15.00.
- 15.30 - 16.00 Indretjeneste.¹
- 16.00 - 20.40 Fellesskap i avdelingene. Diverse fritidsaktiviteter. Kveldsmat. Frivillig lufting på en time og et kvarter.² De som ikke lufter, låses inn en halv time under avdelingsbetjentens spisepause. Besøk på en time avvikles i to puljer før innlåsing.
- 20.40 - Innlåsing på rommene.

LØRDAGER OG SØNDAGER

- 09.00 - Vekking. Celledørene låses opp.
- 09.00 - 12.00 Opphold i avdelingene, avbrutt av en og en halv times lufting for de som ønsker det.
- 12.00 - 13.00 Middag.
- 13.00 - 14.00 Innlåsing på rommene.
- 14.00 - 20.40 Fellesskap i avdelingene. Diverse fritidsaktiviteter. Kveldsmat. Frivillig lufting på en time og et kvarter.² Besøk på en time avvikles i to puljer før innlåsing.
- 20.40 - Innlåsing på rommene.

Note: For helligdager og høytidsdager er rutinen den samme som for lørdager og søndager, bortsett fra ytterligere en times innlåsing på ettermiddagen.

1. Med indretjeneste menes intet spesielt. Opprinnelig var vel meningen at fangene skulle vaske og rydde.
2. Av sikkerhetsgrunner er luftetidene ikke spesifisert.

APPENDIKS III. ALMINNELIG TJENESTEINSTRUKS

§ 1. ALMINNELIGE BESTEMMELSER, JFR. REGL.

§ 1.1. Hvem instruksen omfatter.

Denne instruks gjelder for alle som tjenestegjør i anstalt i fengselsvesenet. Den gjelder således for ekstrapersonale som er antatt til midlertidig tjenestegjøring.

Er det gitt særskilt instruks for en stilling eller gruppe av stillinger, gjelder bestemmelsene i den alminnelige tjenesteinstruks i den utstrekning de ikke strider mot bestemmelser i den særskilte instruks.

§ 1.2. Plikt til å kjenne reglement m.v.

Tjenestemennene/kvinnene plikter å sette seg inn i de regler for behandlingen av de innsatte og for tjenesten for øvrig som er gitt i reglement for fengselsvesenet, i den alminnelige tjenesteinstruks og i de særskilte regler som er gitt for den enkelte anstalt eller den enkelte stilling. Om tjenestemennenes/kvinnenes tjenesteforhold, lønns- og arbeidsvilkår m.v. gjelder de regler som er fastsatt av Stortinget, vedkommende departement eller Fengselsstyret, eller som er fastsatt i ansettelsesvilkårene.

§ 1.3. Deltakelse i instruksjon og øvelser.

Tjenestemennene/kvinnene plikter å delta i instruksjoner og øvelser på tjenestestedet i den utstrekning det blir bestemt, og er forenlig med arbeidstidsbestemmelsene.

De plikter også å delta i kurser på Fengselsskolen eller i andre kurser som blir anordnet for dem.

§ 1.4. Erverv eller arbeid utenfor tjenesten.

En tjenestemann/kvinne må ikke uten ansettelsesmyndighetenes samtykke inneha annen offentlig eller privat stilling, eller drive privat erverv.

Samtykke er ikke nødvendig når det gjelder arbeid eller oppdrag av kortvarig eller tilfeldig art, eller arbeid som er knyttet til egen eiendom, såfremt det ikke går ut over tjenesten.

Avgjørelser etter denne paragraf truffet av ansettelsesrådet, kan av vedkommende tjenestemann/kvinne eller av et medlem av ansettelsesrådet ankes til Justisdepartementet.

§ 1.5. Boligplikt i tjenestebolig.

Hører det tjenestebolig til en stilling, er den som ansettes i stillingen pliktig til å bo der på de vilkår som gjelder til enhver tid.

Justisdepartementet kan bestemme at visse tjenestemenn/kvinner eller grupper av tjenestemenn/kvinner skal bo i leiligheter eller rom som anvises dem på tjenestestedet eller i nærheten.

§ 1.6. Leieforhold i tjenestebolig.

Hvis ikke noe annet er skriftlig fastsatt i leieavtalen, kommer husleielovens regler til anvendelse på leieforhold i tjenestebolig.

I leieavtalen skal det bestemmes at tjenestemannen/kvinnen skal ha en oppsigelsesfrist på et år dersom han/hun fratrer tjenesten med invalidepensjon. Den samme oppsigelsesfrist skal hans/hennes etterlatte ha ved tjenestemannens/kvinnens død. Bliir annen bolig tilvist, gjelder de alminnelige regler for oppsigelse fra tjenesteboligen.

§ 2. TJENESTEMENNENES/KVINNENES FORHOLD I TJENESTEN, JFR. REGL.

§ 2.1. Opptreden i tjenesten.

Tjenestemennene/kvinnene skal være pliktoppfyllende og samvittighetsfulle i utførelsen av sin tjeneste.

De plikter å følge de alminnelige regler som er gitt for tjenesten, og de ordrer og pålegg som gis av overordnede.

Finner en tjenestemann/kvinne at en ordre bygger på uriktige forutsetninger eller er uheldig, skal han gjøre oppmerksom på det. Fastholdes ordren, skal han likevel følge den.

Tjenestemennene/kvinnene skal være lojale overfor sine kolleger, og skal legge vekt på å opprettholde det best mulige samarbeid med dem. De må ikke i innsattes påhør snakke respektstridig eller nedsettende om andre tjenestemenn/kvinner. Tjenestemennene må i tjenestetiden ikke være opptatt av gjøremål som ikke vedkommer tjenesten.

§ 2.2. Kommandoforhold.

Når flere fengselstjenestemenn/kvinner opptrer sammen, har en tjenestemann/kvinne av høyere grad befalingen over tjenestemenn/kvinner av lavere grad. Opptrer flere tjenestemenn/kvinner av samme grad sammen, har den som er eidst i tjenesten ledelsen, dersom det ikke er truffet annen bestemmelse av bestyreren.

Kommer en tjenestemann/kvinne av høyere grad til stede, skal han/hun overta ledelsen. Dette gjelder selv om tjenestemannen/kvinnen av høyere grad etter den gjeldende tjenesteordning har tjenestefri eller har hvilende vakt.

§ 2.3. Overholdelse av tjenestetiden.

Tjenestemennene/kvinnene plikter å møte frem presis til den tid som er fastsatt for tjenestens begynnelse. Hvor avløsning i tjenesten skal finne sted, skal tjenestemannen/kvinnen bli på post til avløsning er skjedd. Skjer ikke avløsning til fastsatt tid, skal han/hun varsle sin nærmeste overordnede.

§ 2.4. Rapporter og plikt til å forklare seg om tjenesteforhold.

Tjenestemennene/kvinnene skal uoppfordret gi rapport om alle forhold som angår tjenesten, anstalten og de innsatte, som de må forstå har betydning for bestyreren eller annen overordnet å kjenne til. Rapporten skal gis gjennom den nærmeste overordnede, og som regel skriftlig.

På oppfordring plikter tjenestemennene/kvinnene å gi melding til eller forklare seg for bestyreren eller annen overordnet om forhold som angår tjenesten eller anstalten.

Tjenestemennene/kvinnene skal holde hverandre underrettet om tjenesteforhold som har betydning for tjenesten og behandlingen av de innsatte.

§ 2.5. Taushetsplikt.

Tjenestemennene/kvinnene må ikke meddele utenforstående opplysninger de har fått i tjenestens medfør om tjenesten, anstalten eller de innsatte, med mindre reglene om fengselstjenestemenns/kvinneres taushetsplikt av 20. april 1968 gir adgang til det.

§ 2.52. Taushetsplikt overfor andre tjenestemenn/kvinner.

Opplysninger om en innsatt eller hans pårørende som en tjenestemann/kvinne har fått kjennskap til, skal ikke meddeles andre tjenestemenn/kvinner, med mindre det følger av hans/hennes tjenesteplikt, eller tjenestens tary krever det, eller det på grunn av hensynet til orden og sikkerhet eller til behandlingen av vedkommende innsatte eller andre innsatte antas å være av betydning at opplysning blir gitt.

§ 2.53. Taushetsplikt overfor innsatte.

Opplysninger om anstalten og tjenesten skal gis innsatte bare i den utstrekning det følger av tjenesteplikten, eller for øvrig anses nødvendig for deres opphold i anstalten, for hensynet til orden og sikkerhet og behandlingen av dem, eller når det i tjenestens medfør er gitt myndighet til det.

Opplysninger til en innsatt om hans eget forhold, skal bare gis av direktøren eller den tjenestemann/kvinne som har fått myndighet til det. Det samme gjelder opplysninger til den innsattes pårørende eller hans advokat.

Opplysninger om en innsattes forhold må gis andre innsatte bare i den utstrekning hensynet til tjenestens tary eller orden og sikkerhet krever det, eller det følger av tjenesteplikten.

§ 2.6. Instruksjon og veiledning.

Overordnede tjenestemenn/kvinner plikter å gi underordnede nødvendig instruksjon og veiledning. Eldre tjenestemenn/kvinner plikter likeledes å gi yngre tjenestemenn/kvinner nødvendig veiledning.

§ 2.7. Tjenesteforsømmelser.

Får en tjenestemann/kvinne kjennskap til at en annen tjenestemann med vilje krenker sin tjenesteplikt eller viser forsømmelighet i tjenesten, plikter han/hun å gi melding om det til sin nærmeste overordnede, såfremt krenkelsen eller forsømmelsen kan medføre fare eller skade for anstalten eller noen tjenestemann/kvinne eller innsatt.

En overordnet tjenestemann/kvinne skal føre tilsyn med at tjenesten blir utført på beste måte, og han/hun skal tilrettevise underordnede tjenestemenn/kvinner som med vilje krenker sine tjenesteplikter eller viser forsømmelse i tjenesten. Finner han/hun at forholdet er av en slik art at bestyreren bør få kjennskap til det, skal han/hus gi melding om det.

§ 2.8. Sykefravær og annet tjenestefravær.

Kan en tjenestemann/kvinne på grunn av sykdom eller andre grunner ikke møte til tjeneste, skla han/hun snarest mulig varsle anstalten. Varer en sykdom mer enn tre dager, skal tjenestemannen/kvinnen sende legeattest. Legeattest kan også kreves for kortere fravær. Når tjenestemannen/kvinnen igjen er tjenestedyktig skal han/hun varsle anstalten så snart som mulig.

En tjenestemann/kvinne plikter, om det forlanges, å fremstille seg for bedriftslege til kontroll.

§ 2.9. Søknader og klager.

Enhver søknad eller annen henvendelse som gjelder tjenesten eller anstalten, sendes bestyreren eller den han bestemmer.

Finner en tjenestemann/kvinne grunn til å klage over en avgjørelse som er truffet av en overordnet tjenestemann/kvinne, skal klagen rettes skriftlig til bestyreren.

§ 3. TJENESTEMENNENES/KVINNENES PERSONLIGE FORHOLD, JFR. REGL.

§ 3.1. Edruelighet.

Det er forbudt å nyte alkohol eller andre berusende midler i tjenestetiden. Utenfor tjenesten må tjenestemennene/kvinnene vise måtehold i bruken av alkohol.

§ 3.2. Tobakksrøyking.

Tobakksrøyking er ikke tillatt under tjeneste i anstaltens avdelinger, verksteder eller andre arbeidsrom, lagerrom, ganger og korridorer, eller under vakthold i eller utenfor anstalten. Røyking er tillatt på kontorer og i andre tjenesterom hvis anstaltens bestyrer har tillatt det, dessuten i tjenestemennenes/kvinnenes oppholdsrom. Bestyreren kan tillate tjenestemennene/kvinnene å røyke i de innsattes røykepauser.

§ 3.3. Uniform og påkledning.

Tjenestemenn/kvinner som er pålagt uniformsplikt, skal være korrekt antrukket. Uniformen skal være hel og ren, og klær og sko vel børstet. Utlånte uniformsgjenstander skal behandles pent og ordentlig, og må ikke brukes utenfor tjenesten.

Også tjenestemenn/kvinner som ikke er pålagt uniformsplikt, skal i tjenesten legge vekt på å være ordentlig antrukket.

Alle tjenestemenn/kvinner må gi nøye akt på den personlige hygiene.

§ 4. TJENESTEMENNENES/KVINNENES FORHOLD TIL DE INNSATTE, JFR. REGL.

§ 4.1. Behandling av de innsatte.

Den enkelte tjenestemann/kvinne skal alltid ha formålet med behandlingen for øye. De skal videre være oppmerksom på at anstalten, så langt det er mulig, skal søke å forebygge og bøte på skadelige følger av anstaltoppholdet. I særlig grad skal han/hun ta seg av innsatte som ut fra sin særegne psykiske tilstand har vanskelig for å tilpasse seg oppholdet i anstalten.

§ 4.2. Opptreden overfor de innsatte.

Tjenestemennene/kvinnene skal opptre med ro og besindighet overfor de innsatte. De må aldri bruke skjellsord, arekrenkende uttrykk eller annen usømmelig tale. De skal vise takt og høflighet, og bestrebe seg på å opptre slik at de kan være et godt eksempel for de innsatte.

Tjenestemennene/kvinnene skal legge vekt på å opptre rettsindig og rettferdig, og de må ikke ved behandlingen av de innsatte på en vilkårlig måte gjøre forskjell på noen. Tjenestemennene/kvinnene skal vise vennlighet og medmenneskelig forståelse overfor de innsatte og vise dem den aktelse som ethvert menneske har krav på.

I sitt forhold til de innsatte skal tjenestemennene/kvinnene vise fasthet og alvor, og ikke være ettergivende.

Det skal påses at en ordre som er gitt, blir fulgt.

§ 4.3. Uavhengighet.

Tjenestemennene/kvinnene må ikke direkte eller ved mellommenn/kvinner motta gave eller lån fra innsatte. De må heller ikke innlate seg på kjøp, salg, bytte, leie e.l. med innsatte eller treffe avtale om det.

De må ikke søke å oppnå eller motta noen fordel av de innsattes pårørende eller av andre som har forbindelse med de innsatte.

Tjenestemennene/kvinnene må ikke la en innsatt utføre arbeid for seg privat.

Hvis det unntaksvis av rent medmenneskelige hensyn vil falle naturlig at en tjenestemann/kvinne får anledning til å ta imot en gave e.l. fra en innsatt, kan bestyreren gi sitt samtykke til det hvis han finner det ubetenkelig.

En tjenestemann/kvinne må vokte seg for å komme i et slikt forhold til en innsatt at det kan påvirke tjenestemannens/kvinnens uavhengighet og gjøre det vanskelig for ham å opprettholde den nødvendige disiplin.

§ 4.4. Oppdrag for innsatte.

Uten samtykke fra bestyreren må en tjenestemann/kvinne ikke bringe inn eller ut av anstalten beskjed, brev eller andre gjenstander til eller fra innsatte.

§ 4.5. Tjenestemennenes/kvinnenes forhold under besøk.

Under pårørendes eller andres besøk hos en innsatt, skal den tjenestemann/kvinne som overvåker besøket vise påpasselighet, slik at den innsatte ikke får anledning til å sende ut eller motta gjenstander eller meddelelser, hvis han ikke har særskilt tillatelse til det. Tjenestemannen/kvinnen skal for øvrig opptre på en slik måte at han/hun i minst mulig grad forstyrrer besøket.

Tjenestemennene/kvinnene skal bevare taushet om det de får vite under besøk. De skal dog gi melding til bestyreren om hva de har erfart, hvis det kan antas å være av betydning for orden og sikkerhet i anstalten, eller tjenestemannen/kvinnen finner at det er av betydning for noens velferd, eller en straffbar handling kan avverges.

§ 4.6. Plikt til å forklare seg om innsattes forhold.

Tjenestemennene/kvinnene plikter å forklare seg til bestyreren om forhold vedrørende de innsatte som de har fått kjennskap til i tjenesten.

Blir en tjenestemann/kvinne innkalt som vitne i en rettsak som gjelder en innsatt, skal han varsle bestyreren om det.

§ 5. TJENESTEMENNENE/KVINNENE FORHOLD TIL SIKKERHET OG ORDEN, JFR. REGL.

§ 5.1. Påpasselighet med hensyn til sikkerhet og orden.

Tjenestemennene/kvinnene skal nøye iaktta de regler som er gitt om sikkerhet og orden i anstalten. De skal alltid ha for øye at manglende aktpågivenhet kan føre med seg fare for liv og ølndom. De må være oppmerksom på at den daglige rutine kan sløve deres påpasselighet, og de må prøve å motarbeide dette ved stadig å ha sikkerhetshensynet for øye.

Tjenestemennene/kvinnene skal være kjent med på hvilken måte de på ethvert sted i anstalten lettest kan slå alarm eller tilkalle hjelp.

§ 5.2. Sikkerhet i spesielle tilfelle.

Tjenestemenn/kvinner som fører tilsyn med innsatte i sikkerhetscelle, skal nøye følge de bestemmelser som gjelder, og videre de ordrer som gis for det enkelte tilfelle. Hvis de er i tvil, skal de innhente forholdsordre hos sin nærmeste overordnede.

Tjenestemenn/kvinner skal vise særlig oppmerksomhet overfor innsatte som er isolert, er urolig til sinns eller viser tegn på depresjon.

Er det gitt særskilt instruks om at to tjenestemenn/kvinner skal være til stede ved opplåsing av en celle, skal dette nøye følges.

Under besøk på en celle bør tjenestemannen/kvinnen som regel plassere seg mellom den innsatte og døren.

Ved innsattes opphold utendørs, skal tjenestemannen/kvinnen plassere seg slik at han/hun best mulig kan forhindre rømming.

§ 5.3. Opptreden under brann.

Tjenestemennene/kvinnene plikter å sette seg nøye inn i de regler og instruksjoner som er gitt om tjenestemennenes/kvinnenes opptreden under brann, og å følge disse bestemmelser.

§ 6. TJENESTEMENNENE/KVINNENE FORHOLD TIL DE INNSATTES ARBEIDSVIRKSOMHET, JFR. REGL.

§ 6.1. Arbeidsledelse.

Tjenestemenn/kvinner som leder de innsattes arbeid, skal påse at de innsatte utfører sitt arbeid samvittighetsfullt og nøyaktig og at arbeidstiden blir effektivt utnyttet. De plikter selv å delta i arbeidet i den utstrekning det er formålstjenlig og forenlig med hensynet til forsvarlig tilsyn med de innsatte.

Tjenestemennene/kvinnene skal gi de innsatte den nødvendige veiledning, og vise hvordan arbeidet skal utføres og hvordan maskiner og verktøy skal brukes. De innsatte skal veiledes om hvordan de skal bruke maskiner og arbeidsredskaper for å unngå yrkesskader. Det skal påses at påbudte sikkerhetsforanstaltninger er i orden.

§ 6.2. Tilsyn under arbeidet.

Tjenestemenn/kvinner som har tilsyn med innsatte under arbeidet, skal påse at de ikke uten tillatelse forlater sin arbeidsplass, og at de ikke forstyrrer andre innsatte eller utsetter dem for ulempe eller skade.

§ 6.3. Tilsyn med maskiner og verktøy.

Maskiner og verktøy skal jevnlig ettersees og vedlikeholdes på forskriftsmessig måte. Feil eller mangler skal straks meldes til nærmeste overordnede. Hvis det må antas at en maskin e.l. på grunn av feil eller mangler kan komme til å volde skade, skal den settes ut av drift til feilen er rettet på.

§ 7. TJENESTEMENNENES/KVINNENES FORHOLD TIL DE INNSATTES FRITIDSSYSLER, JFR. REGL.

§ 7.1. Tilsyn med fritidssysler.

Tjenestemenn/kvinner som fører tilsyn med de innsattes fritidssysler skal påse at virksomheten foregår i samsvar med den formål, og at den ikke fører med seg unødvendig uro eller forstyrrelse. De skal påse at det er stillhet og orden i undervisningsrom, lese-rom og andre steder hvor det kreves ro, således under gudstjeneste og foredrag.

§ 7.2. Kontroll med utleverte gjenstander

Gjenstander eller materialer som utleveres til fritidsbruk, må ikke brukes til annet enn det de er bestemt til, og det skal påses at de behandles med omhu og ikke ødelegges.

§ 7.3. Sport

Det skal påses at sport og idrett drives på en slik måte at det mest mulig kan unngås at det oppstår skader. Det skal påses at all virksomhet foregår i en fordragelig tone.

§ 8. TJENESTEMENNENES/KVINNENES TILSYN MED BYGNINGER OG INVENTAR, JFR. REGL.

§ 8.1. Bygninger og inventar

Tjenestemennene/kvinnene plikter å påse at bygninger og inninventar ikke utsettes for ødeleggelse, men behandles forsvarlig. Skade, feil eller mangler som de måtte få kjennskap til, skal skriftlig meldes til nærmeste overordnede. Reparasjoner som uten vanskelighet eller ulempe for tjenesten kan utføres av vedkommende tjenestemann/kvinne selv, i tilfelle ved hjelp av innsatte, skal han utføre snarest mulig etter at han har fått kjennskap til skaden.

§ 8.2. Kassasjon

Inventar eller annet løstøre som ikke lenger kan brukes til sitt formål, skal kasseres på forskriftsmessig måte og må ikke kastes eller tilintetgjøres uten samtykke fra vedkommende overordnede.

APPENDIKS IV.

TJENESTETURNUSEN FOR TJENESTEMENNENE VED AVD. A.

UKE.	MANDAG	TIRSDAG	ONSDAG	TORS DAG	FREDAG	LØRDAG	SØNDAG	KLOKKE-TIMER.	BEREGNET-TID.
1.	21	07 21	07	FRI	21	09 21	09 21	47.00	57.15
2.	07	FRI	21	07 21	07	FRI	FRI	27.00	33.00
3.	13-21	14-21	07-15	14-21	07-14	FRI	FRI	37.00	37.45
4.	07-14	07-14	13-21	07-14	07-14	FRI	FRI	36.00	36.15
5.	14-21	14-21	07-15	FRI	FRI	09-21	09-21	46.00	48.50
6.	07-15	14-21	07-15	FRI	FRI	FRI	FRI	23.00	23.15
7.	FRI	FRI	13-21	14-21	14-21	09-21	09-21	46.00	49.05
8.	FRI	14-21	13-21	14-21	07-14	FRI	FRI	29.00	29.45
9.	07-15	07-14	07-15	07-14	07-14	FRI	FRI	37.00	37.00
10.	21	07 21	07	FRI	21	09 21	09 21	47.00	57.15
11.	07	FRI	21	07 21	07	FRI	FRI	27.00	33.00
12.	13-21	07-14	FRI	FRI	14-21	09-21	09-21	46.00	48.50
13.	07-15	FRI	13-21	07-14	07-14	FRI	FRI	30.00	31.15
14.	13-21	14-21	13-21	07-14	FRI	FRI	FRI	30.00	30.45
15.	FRI	FRI	FRI	14-21	14-21	09-21	09-21	38.00	40.50
16.	07-15	FRI	13-21	07-14	07-14	FRI	FRI	30.00	30.15
17.	FRI	07-14	07-15	FRI	14-21	09-21	09-21	46.00	48.35
18.	13-21	07-14	FRI	14-21	14-21	FRI	FRI	29.00	29.45

Tilsammen	651.00	701.40
76 fremmeter a' 10 minutter	12.40	12.40
Fritidskompensasjon for helge- og høgtidsdager		3.00
Tilsammen totalt	663.40	717.20

Gjennomsnittlig arbeidstid pr. uke: Klokketimer: 36.52.
Beregnet tid: 39.51.

Gjennomsnittlig fremmete pr. uke: 4,22 dager.

APPENDIKS V.

Til samlemappene.

19.01.84.

Arbeidspenger.

NYE AVLØNNINGSSATSER.

Innsatte som ikke er skaffet arbeid eller er syke (legeattest) kan tilstås dagpenger i samsvar med bestemmelsene i Regl. § 57.5. Dette beløp settes til kr. 15,00 pr. dag i 5 dagers uke.

Følgende satser skal ellers brukes:

- I. Lagerarbeid:
Dagpenger 5 dagers uke kr. 23,00 pr. dag.
Denne sats kan i samsvar med Regl. § 57.4 fjerde ledd forhøyes til kr. 25,40.
- II. Fagarbeid på verksted:
Satsene kan økes til kr. 25,40 når reglementes forutsetninger er tilsteue.
- III. Bygningsmessig vedlikehold:
Satsene kan økes til kr. 25,40 under samme forutsetning som for verkstedene.
- IV. Kjøkkøarbeid/Proviant/Tøylager/GRM/Bibliotek og bokbinder:
Satsene ved 6 dagers uke kr. 23,00 pr. dag. For arbeid utover 6 dager kan gis inntil kr. 30,00 pr. dag for arbeid på søn- og helgedager.
- V. Anstaltarbeid:
Dagpenger 6 dagers uke kr. 23,00 pr. dag. Hvis det arbeides 7 dager pr. uke (ganggutter) betales kr. 30,00 for arbeid på søn- og helgedager.
- VI. Undervisning:
Innsatte som deltar i undervisning eller ved direktørens samtykke kan nytte tiden til selvestudier skal det utbetales kr. 22,30 pr. dag i 5 dagers uke.
På planleggningsdager skal det betales kr. 22,30.

De nye satsene skal gjelde f.o.m. 30.01.84 (Uke 5)

Oslo Kretsfengsel den 19. januar 1984.

Tofe Bjertnæs
Tofe Bjertnæs
driftssjef

Terje Andresen
underverksmester

T. Andresen

LITTERATURLISTE

- Andenæs, Johs.: Nyere forskning om almenprevensjonen-
status og kommentar. Nordisk Tidsskrift
for Kriminalvidenskap, nr. 1-2, Oslo 1977,
s. 61-101.
- Becker, Howard S.: Whose Side are We on? Kap. 2 i Qualita-
tive Methodology. Red. av William J.
Filstead. Markham Publishing Company,
Chicago 1970, s. 15-25.
- Berger, P. &
Luckmann, T.: The Social Construction of Reality.
Penguin Books 1971.
- Bjørneboe, Jens: De straffede og de straffende. Fra essay-
samlingen Vi som elsket Amerika. Pax
forlag, 1983, s. 150.
- Blau, P.M. &
Scott, W.R.: Formal Organization, London, 1962.
- Bratholm, Anders: Pågripelse og varetektsfengsel. Universi-
tetsforlaget. Oslo, 1957.
- Bødal, Kåre: Fengselstjenestemannen har ordet.
Utgitt av Justisdepartementet-- Fengsels-
styret, 1979.
- Christie, Nils: Hvor tett et samfunn, Universitetsforlaget,
1975.
- Evensen, Arne: Fengselsrett for fengselsskolen.
Oslo, 1969.
- Finstad, L. &
Gjetvik, A.L.: Varetektsfanger forteller. Universitets-
forlaget, 1980.
- Galtung, Johan: Fengselssamfunnet. Universitetsforlaget.
Oslo, 1959.
- Geertz, Clifford: The Interpretation of Cultures. Basic
Books inc., New York, 1973.

- Gløersen, Kyhn: Norsk fengselsvesen i de siste 100 år. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap, 1952, 2. hefte, København, s. 248-262
- Goffman, Erving: Stigma. Penguin Books Ltd. 1968.
- The Presentation of Self in Everyday Life. Penguin Books, 1971.
- Asylums, Penguin Books Ltd., 1980.
- Goodenough, W.: Rethinking 'Status' and 'Role'. Toward a General Model of the Cultural Organization of Social Relationships. I Banton, M.(ed): The Relevance of Models for Social Anthropology, London: Tavistock, 1965, s. 1-21.
- Guntvedt, O. & Hesselberg, F.: Ullersmo, en moderne oppbevaringsanstalt. Hovedoppgave ved Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo, 1973.
- Keesing, Roger M.: Toward a Model of Role Analysis. Kap. 23 i Narrol & Cohen (eds): A handbook of Method in Cultural Anthropology. New York og London, 1970.
- Kjenne, Sam O.: En gangsters memoarer. Gyldendal Norsk Forlag, A/S, 1972.
- Lanesskog, Jan: Betjentenes funksjon i et moderne fengsel. Stensil, 1970, ikke publisert.
- Levi-Strauss, C.: The Savage Mind. The University of Chicago Press, 1966.
- Mathiesen, Thomas: The Defences of the Weak. A sosiological study of a Norwegian Correctional institution. Tavistock, London, 1965.
- The Sociology of Prisons: Problems of Future Research. British Journal of Sociology, vol. 17, 1966, s. 360 - 379.

- Mathiesen, Thomas:: (forts.) Fængselssamfunnets konservatisme, Fra Dømt til sikring. Odd Steffen Dalgard, red., Oslo 1970, s. 96-108.
- Den skjulte disiplinering. Pax Forlag, 1978.
- Makt og Motmakt. Pax Forlag, 1982.
- Petersen, Richard: Fængselsliv. Christiania, 1894.
- Radcliffe-Brown, A. R.: Structure and Function in Primitive Society. Routledge & Kegan, Paul Ltd., London, 1952.
- Sykes, Gresham: The Society of Captives. A study of a maximum security prison. Princeton University Press, 1958.